

BURDUR VE YÖRESİ HALK BİLİMİ ÜRÜNLERİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Fuat Naci KÖSE

101753

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hayrettin RAYMAN

101753

**Afyon
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2001**

ÖZET

BURDUR VE YÖRESİ HALK BİLİMİ ÜRÜNLERİNDE ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Fuat Naci KÖSE

Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2001

Danışman: Doç. Dr. Hayrettin RAYMAN

Türk Topluluklarının geçmişten günümüze doğru tarihî, coğrafi, siyasî ve sosyolojik sebepler yüzünden çeşitli inanç sistemlerini benimsedikleri bilinmektedir. Benimsenen her yeni inanç sistemi, bir öncekini ya kısmen ya da tamamen yasaklayarak kendine yer açmaya çalışmıştır. Ancak, bir önceki inanç; her seferinde Türk kültürü içindeki yerini şu veya bu şekilde muhafaza etmiş ve Türk sosyal hayatıyla birlikte günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmada insan hayatının çeşitli evreleri esnasında önemli bir yere sahip olan gelenek, görenek, âdet ve töreler ile; insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden sayılan doğum, evlenme, ölüm gibi inanç ve pratiklerle günümüze kadar taşınan eski Türk inançlarının Burdur yöresindeki izleri tanıtılmaya çalışıldı.

Giriş bölümünde yörenin tarihî, coğrafi ve kültürel yapısı, tarih öncesinden başlanarak tanıtılırken; yöre kültürün tarih ve coğrafya ile olan ilişkileri vurgulandı.

Birinci bölümde toplulukları bir araya getiren ve millet olma özelliği kazandıran öğelerin yanında inançların da önemli bir yere sahip olduğu bilinciyle **Halk Bilimi ve**

Din; buna bağlı olarak Türk dinleri içinde yer alan **Tengri, iyeler, kişioğlu ve kam** tipinin fonksiyonları tanıtıldı. Bunların yöre insanları üzerinde var olan etkileri örneklerle tespit edilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde, insan hayatında önemli bir etkiye sahip olan **doğum, ad verme, evlenme, askerlik ve ölüm** gibi geçiş törenlerine yön veren eski Türk inançları tespit edilerek rneklendirilirken; yöre insanının hayatına etki eden ve kaynağını eski Türk inançlarından alan (kurban, yağmur duası, avcılık gibi) tören ve pratiklere de yer verildi.

nc bölümde ise, yöre insanının hayatında önemli yer işgal eden uğur ve uğursuzluk, rüya, renk, nazar, halk takvimi ve halk hekimliği ile ilgili inanç ve pratiklere yer verilerek **“Diğer İnanç ve Gelenekler”** başlığı altında incelendi.

Burdur ve yöresindeki inançlarla ilgili olarak yaptığımız bu çalışma sonucunda Türk sosyal ve dini hayatının geçmişten günümüze kadar bir bütünlük gösterdiğini; Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen Türk boylarının eski Türk inanç ve pratiklerini beraberinde taşıyarak günümüzde de yaşattıklarını söylemek mümkündür.

ABSTRACT

THE TRAILS OF THE OLD TURKISH BELIEFS IN THE PRODUCTS OF BURDUR AND ITS ENVIRONS

Fuat Naci Köse

The Branch Of Turkish Language Main Science

The Institute of Social Sciences in Afyon Kocatepe University

Eylül 2001

Consultant: Assistant Professor Dr. Hayrettin RAYMAN

It's known that Turkish societies have adopted various belief systems from past to now because of some historical, geographical, political and sociological reason. The new belief system tried to make a room for itself by forbidding the previous one partly or completely. But, the previous belief always succeeded in keeping its importance in a way in Turkish culture and lasted its existence in Turkish social life up to now.

In that study, it was striven to give information about the marks of **traditions, customs, morals and habits** that have a great importance in various phases of human life; and the old Turkish beliefs that have been sustained till today with some beliefs and practices such as birth, marriage, death which are thought as the three important transitional periods of human life, in Burdur.

In the enter part, while the geographical and cultural structure and the history of the locality were being introduced involving the prehistorically period, the relations of the local culture to geography and history were emphasized.

In the first part, the functions of some old Turkish belief types called **Tengri, İyeler, Kişioğlu** and **Kam** are told here connected with **religion** and **folklore** which have also a great importance in bringing societies together and making them a nation as well as the other factors.

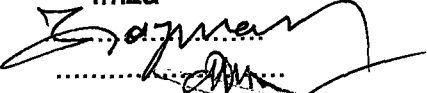
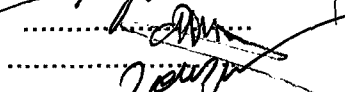
In the second part, the Turkish beliefs that directed the transitional ceremonies such as birth, naming, marriage, military service and death that have effects on human life were fixed and exemplified. And besides, the ceremonies and practices (victim, rain prayer, hunting... ect.) resulted from the old Turkish religions and that have affected the local people were introduced.

In the thi part, the beliefs and practices concerning good luck and bad luck, dream, colour, the evil eye, folk calendar, and public medicine were examined under the title of "The other beliefs and traditions."

After that work we made about the beliefs in Burdur, as a result it is possible to say that there is a totality between Turkish social life and religious life from past to now, and also it's possible to say that the Turkish tribes coming from the middle Asia to Anatolia are still keeping alive the old Turkish beliefs and practices by caring them with them.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

Tez Danışmanı : Doç.Dr.Hayrettin RAYMAN
Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr.Mehmet SARI
Yrd.Doç.Dr.Ziya AVŞAR

İmza

Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı, Halk Edebiyatı bilim dalı yüksek lisans öğrencisi Fuat Naci KÖSE'nin "Burdur ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri " başlıklı tezi 18.09.2001 tarihinde yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof.Dr.H.Hüseyin BAYRAKLI
MÜDÜR

ÖNSÖZ

Türk halk inançlarına olan ilgim; yıllar öncesinde yaşadığım ve içinde büyük bir anlam taşıdığını sonradan öğrendiğim bir hadise ile başladı. Şavşat'ın Kirazlı Köyü İlkokulu sıralarındayken bir gün ev sahibimizin çoban köpeğinin bacağı kırılmıştı. Zavallı hayvan kırık bacağı havada üç ayak üstünde sekerek yürümeye çalışıyordu. Ev sahibinin yaşlı karısı, hemen kayın ağacının dallarından yapılmış süpürgeyi aldı ve ikinci kattaki ayvan (balkon) direğine mumyalarcasına sıkı sıkıya bağladı. Sebebinin sorduğumda; “köpeğin bacağı kırılmış, yazık hayvana” dedi. Köpekle süpürgecinin ne ilgisi var? Dediğimde; “atadan deden böyle gördük, âdettir, kayın süpürgesi bağlanırsa kırılan kemikler erken tutar (kaynar) ” diye ekledi. Köpeğin bacağı tuttu mu? Bilmiyorum! Ama çocukluk ruhumda bu konularla ilgili bir mayanın tuttuğunu biliyorum.

İşte o günden sonra halkın; gelenek, görenek ve inançları, hadiseler karşısındaki duruşu ve uyguladığı pratikler sürekli ilgimi çekmeye başladı. İçimdeki bu duygular Türkoloji tahsilim sırasında elde ettiğim yeni bilgi ve bulgularla her gün biraz daha katmerlendi. Yıllar sonra ilk görev yerimin Burdur olması beni, çocukluğumu geçirdiğim yerlerden uzaklaştırdı ama çocukluk hatıralarımdan uzaklaştıramadı. Sonuçta **Burdur ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri** adlı bu çalışma ortaya çıktı.

Bu çalışma Giriş kısmının dışında üç bölümden meydana gelmiştir. Girişte Burdur ve Yöresinin geçmiş ve günümüzdeki coğrafi, tarihî ve kültürel yapısı tanıtılmaya çalışılmış ve araştırmaya ait konu, amaç ve yöntem belirlenmiştir.

Birinci bölümde; Türk inanç sistemlerinin esaslarını oluşturan “Tengri”, “iyeler”, “kişioğlu”, “ata” ve “kam”larla ilişkili inançlar ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu bölümde Tengri'nin başlangıçtan beri Türk inançlarındaki yeri ve etkisi açıklanmış; koruyucu ve yardımcı iyelerle birlikte kara iyelerin günümüzdeki yaşama biçimleri, tesirleri ve taşıdıkları unsurlar ile yapı ve fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Ayrıca eski Türk inançlarının yörede hayat bulduğunu gösteren örneklerle yeterince yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde insan hayatında önemli bir yer işgal eden geçiş törenlerinden doğum, ad verme, askerlik, evlenme / düğün, ölüm ve mezar konuları işlenirken; bereket törenlerinden kurban, adak, saç, yağmur duası ve avcılık, ürün/hasat, Hıdrellez'in eski Türk inançlarındaki biçimleri ve bunların yöre halkının yaşayış tarzı üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise hayvanlar, rüyalar ve renklerle ilgili inanç ve pratiklerin yanında; uğur ve uğursuzluk, halk hekimliği, halk takvimi ve meteorolojisi gibi konular ele alınıp işlenmiş ve bu konularla ilgili tespit ve tasvirlerin genel bir değerlendirilmesi yapılarak ulaşılan sonuç ortaya konulmuştur.

Konunun seçimi, plânı, araştırma yöntemi ve tezin çalışılması sırasında beni teşvik edip yönlendiren ve hatalarımı düzelterek elinizdeki çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan hocam Doç. Dr. Hayrettin Rayman Bey'e teşekkür etmeği bir borç bilirim.

Ayrıca alan çalışmaları sırasında yardım etmeği bir zevk kabul eden Burdur'un misafirperver insanlarına, çalışma müsveddelerini yazıya aktarmada yardımlarını esirgemeyen mesai arkadaşım Adnan İliden'e ve çalışmalarım sırasında beni sabırla destekleyen eşime, içtenlikle teşekkür ederim.

Fuat Naci KÖSE

ÖZGEÇMİŞ

Fuat Naci KÖSE

Tür Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: 1981 Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezun.

Lise: 1977 Şavşat lisesi, Edebiyat Bölümü mezunu

İş/İstihdam

1983 Gölhisar İmam Hatip Lisesinde edebiyat öğretmeni olarak göreve başladı.

1991 Gölhisar Sağlık Meslek Lisesine edebiyat öğretmenliği; 1994'te ise aynı okul müdür yardımcılığı görevine atandı.

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Zivanlı, 22 Haziran 1959

Cinsiyet: Erkek

Yabancı Dil: Fransızca

KISALTMALAR

a.g.c	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.T.C.F.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
H.B.N.	: Halk Bilgisi Haberleri
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F.T.D.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
K.B.Y.	: Kültür Bakanlığı Yayını
Ltd. Şti.	: Limitet Şirketi
M.F.H.E.S.B.	: Milletler Arası Folklor ve Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.K.	: Milli Kültür
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.T.F.K.B.	: Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri
S	: Sayı
s	: Sayfa
T.D.A.	: Türk Dünyası Araştırmaları
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
Ter.	: Tercüme
T.F.A.	: Türk Folklor Araştırmaları
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	vi
ÖNSÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	ix
KISALTMALAR	x
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
I. BURDUR'UN COĞRAFİ, TARİHİ VE KÜLTÜREL YAPISI.....	1
A) BURDUR'UN COĞRAFİ YAPISI	1
1. Coğrafi Konum	1
2. İklim	1
3. Göller	2
4. Dağlar	2
5. Akarsular	3
6. Ovalar	3
B) BURDUR' UN TARİHİ DURUMU.....	4
1. Türklerden Önceki Durum	4
a) Tarih Öncesi Çağlar	4
b) Tarih Çağları	5
2. Türklerden Sonraki Durum	6
a) Fetih Yılları	6
b) Beylik Dönemi	7
c) Osmanlı Dönemi	8
C) BURDUR'UN KÜLTÜREL YAPISI	9
1. Antik Eserler ve Müze	9
2. Türk-İslâm Eserleri	11
a) Medreseler.....	11
b) Camiler.....	12
c) Türbeler.....	13
d) Hanlar ve Kervansaraylar	13

D) GÜNÜMÜZDEKİ KÜLTÜR VE EĞİTİM KURUMLARI.....	13
1. Kütüphaneler.....	13
2. Okullar	14
II. TEZİN KONUSU, AMACI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	14
A) ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
B) ARAŞTIRMANIN AMACI.....	15
C) ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	16
 BİRİNCİ BÖLÜM	17
I. HALKBİLİMİ VE DİN/TÜRK DİNLERİ/TANRI/İYELER KİŞİOĞLU/KAM	17
A) HALK BİLİMİ VE DİN / TÜRK DİNLERİ	17
B) TENGRİ / TÜRK TENGRİSİ / İYELER / KİŞİOĞLU / KAM	21
1. Tengri / Türk Tengrisi.....	21
2. İyeler / Kişioğlu / Kam.....	24
a) Koruyucu İyeler	24
(1) Umay / Umacı / Öcü.....	24
(2) Ana Maygıl / Fatma Ana'nın Eli	27
b) Kara (kötü) İyeler.....	28
(1) Erlik	28
(2) Alkarısı	31
c) Gök ile İlgili İyeler.....	34
(1) Gök İyesi	34
(2) Güneş İyesi	38
(3) Ay ve Yıldızlar İyesi	40
d) Yer İyeleri.....	42
(1) Dağ İyesi.....	42
(2) Taş ve Kaya İyesi	45
(3) Ağaç / Orman / Bitki İyesi.....	47
(4) Yer İyesi	50
(5) Su İyesi	52
e) Ev-Eşik / Od-Ocak İyesi	56
(1) Ev-Eşik İyesi	56
(2) Od-Ocak İyesi.....	58
f) Kişioğlu / Ata-Ruh İyesi.....	62
(1) Kişi Oğlu İyesi.....	62
(2) Ata / Ruh.....	65
g) Kam / Şaman / Ocaklı.....	67
C) ŞAMANİZM MESELESİ.....	71

İKİNCİ BÖLÜM.....	77
-------------------	----

I. İNSAN HAYATINDA GEÇİŞ TÖRENLERİ VE İNANÇLAR.....77

A) GEÇİŞ TÖRENLERİ.....77

1. Doğum 77

a) Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekler 77

b) Doğum Sırasında İnanmalar 82

c) Doğum Sonrası İnançlar.....84

2. Ad Verme 88

3. Askerlik.....92

4. Evlenme / Düğün 95

5. Ölüm / Mezar / Yas Törenleri.....104

a) Ölüm.....104

b) Mezar 107

c) Yas Törenleri.....108

B) BEREKET TÖRENLERİ 112

1. Kurban / Adak / Saçı.....112

2. Yağmur Duası.....115

3. Yünüm Bögedi (Çoban Bayramı) 118

4. Avcılık.....120

5. Ürün / Hasat.....122

6. Hidrellez.....126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	129
--------------------	-----

I. DİĞER İNANÇ VE GELENEKLER 129

A) HAYVANLARLA İLGİLİ İNANÇLAR 129

B) UĞUR VE UĞURSUZLUK.....137

C) RÜYALAR İLE İLGİLİ İNANÇLAR.....141

D) RENKLERLE İLGİLİ İNANÇLAR.....147

1. Kara 147

2. Ak (Beyaz).....149

3. Al (Kızıl).....151

4. Gök (Mavi).....152

5. Diğer Renkler 153

a) Sarı 153

b) Yeşil.....153

E) HALK TAKVİMİ VE METEOROLOJİSİ 154

1. Gökle İlgili Varlıklara Dayanılarak yapılan Tahminler 155

2. İnsanlarla İlgili Yapılan Tahminler 156

3. Bitkilerle İlgili Yapılan Tahminler 156

4. Hayvanlarla İlgili Yapılan Tahminler.....156

5. Tabiat ve Coğrafyaya Göre Yapılan Tahminler 156

6. Halk Takvimine Göre Yapılan Tahminler 157

F) HALK HEKİMLİĞİ.....	157
1. Dini İşlemlerle Tedavi.....	157
a) Şifa Tasları ve Sular.....	157
b) Yatırlar ve Ocaklar.....	159
2. Büyü ve Büyü İle İlgili İşlemler	161
3.Nazar	164
a) Nazardan Korunma	166
b) Nazarın Tedavisi	167
SONUÇ	169
KAYNAKÇA.....	171
I. KİTAPLAR.....	171
II. MAKALELER	177
III. YÖRE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	183
A) YILLIKLAR	183
B) DERGİLER.....	184
C) TEZLER.....	184
IV. KAYNAK KİŞİLER.....	185

GİRİŞ

I. BURDUR'UN COĞRAFI, TARİHİ VE KÜLTÜREL YAPISI

A) BURDUR'UN COĞRAFI YAPISI

1. Coğrafi Konum

Burdur, Güneybatı Anadolu'da, Göller Bölgesi'nde doğu ve güneyi Antalya, güneybatısı Muğla, batısı Denizli, kuzeyi Afyon ve Isparta ile çevrili yüzölçümü 6883 kilometre karelik bir ildir.¹ Ege, Orta Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında karakteristik bir geçit alanı olan Burdur, 37-38 enlem, 30-31 boylamlar arasındadır.²

Burdur, Göller Bölgesi'nde denizden yüksekliği 1025 m. olan ve aynı adı taşıyan gölün güneydoğu kıyısında 4 kilometre uzağında ve göle dökülen Kurna Deresi'nin iki yanında uzanan yer yer tepciklerle arızalı bir sahada kurulmuştur.

Burdur'un; Merkez, Ağlasun, Bucak, Tefenni, Yeşilova, Karamanlı, Gölhisar, Çavdır, Altınyayla, Çeltikçi, Kemer olmak üzere toplam 11 ilçesi ve bunlara bağlı kasaba ve köyleriyle toplam 215 yerleşim yeri vardır.

2. İklim

Rakımın ortalama olarak 500 metreye kadar yükselmesi sonucu Burdur ilinde çok değişik bir iklim hüküm sürmektedir. Kışları soğuk, yazları sıcak geçer. Yıllık yağışın büyük bir kısmı kış aylarında yağmur ve kar şeklinde olur. Yıllık yağış ortalaması 398-804 mm. Arasında değişir. En yüksek sıcaklık 35-39, en düşük sıcaklık -16 ile -18 derecedir. Yıllık ortalama sıcaklık 11-13 derecedir.

¹ H. amit ÇİNE, *Burdur'dan Damlalar, Folklor (Halkbilim)*, (İzmir 1989), s. 17.

² 1973 *Burdur İl Yıllığı*, (Burdur Valiliği Yayını, Ankara, 1974), s. 23.

3. G ller

Burdur’da değişik rakımlı dağ ve tepeler yanında ova ve vadi karakteristiğindeki düzlükler ve çeşitli g ller vardır. Kış aylarında 14 g l sayılabilirken; yaz aylarında bunların bir kısmı kurur. En önemli ve kurumayan g llerden 34 kilometre uzunluğu, 184 kilometre kare y z l m nde tektonik bir g l olan Burdur Gölü’n  sayabiliriz. Derinliği maksimum olarak 110 metreyi bulan Burdur Gölü, tuzludur ve balık yaşamaz. Salda Gölü; tektonik bir g l olup, Yeşilova merkezine 4 kilometre uzaklıktadır. Y z l m  125 kilometre kare, denizden yüksekliliği 1193 metredir. Tatlı su balıklarının olduğu g l kıyısında turistik tesisler mevcuttur. Karataş (Eynes) Gölü; Suyu DSİ’nin kontrolünde sulamada kullanılır. Çok miktarda balık ve çeşitli su kuşları yaşar. Gölhisar Gölü; denizden 1000 metre y kseklilikte ve azami derinliği 10 metre olan g lde, yayın, sazan ve kefal balıkları yaşamaktadır. Yapraklı Baraj Gölü; Gölhisar’ın İbecik, Yeşildere Köyleri sahasında Dalaman  ayı  zerine kurulmuş baraj g l d r.

4. Dağlar

Coğrafyasının %60.6 gibi yüksek bir oranı dağlarla kaplı olan ilin, belli başlı dağları arasında sayılan Söğüt Dağları; Burdur Gölü’nün kuzeybatısını sınırlar. En yüksek yeri 1919 metre ile  atal Tepe’dir. Akdağ; Ağlasun İlçesinin kuzeydoğusunda, zirvesi 2276 metre ile ilin en yüksek dağıdır. Kestel ve Katrancık Dağları; Bucak İlçesi ile Arvallı Kasabası arasında kalan sahadadır. Tamamı  am ve ardıç ormanları ile kaplı olup en yüksek noktası 2336 metre ile Kestel Dağı’dır. Rahat Dağları; Korkuteli İlçesi ile sınır meydana getiren yayla karakterindeki y kseltilerdir. Ko eş Dağı; Söğüt ve Gölhisar G lleri ile Fethiye’nin Seki Kasabası arasında Güney Anadolu’nun Toroslara bağlanan değişik rakımlı yükseltileri olup en yüksek noktası 2598 metredir. Orta ve Batı Anadolu’dan batı güney sahillerine geçit veren “Karıncalı Beli” bu dağlar üstündedir. Eşeler Dağı; Yeşilova, Karamanlı, Tefenni / Beyköy’ n kuzeybatısında geniş ve yüksek bir yayla düzlüğüdür. Bu dağlarda zengin krom yatakları bulunmaktadır.

5. Akarsular

İldeki akarsular sayıları bakımından çok ancak taşıdıkları su miktarları açısından yetersizdir. Alakır Çayı; Tefenni ve Yeşilova arasında Eşeler Dağı'ndan doğar. Boz Çay adıyla da anılır. 80 kilometre uzunluğunda olup Burdur Gölü'ne dökülür. Kravgas Çayı; Kravgaz Dağı altından doğar 45 kilometre sonra Burdur Gölü'ne dökülür. Aksu Çayı; Eğirdir Aksu bucağından doğar, Isparta Çayı ile birleşir. Burdur, Ağlasun ve Bucak ilçelerinden geçerek Antalya Serik Ovası'ndan Akdeniz'e dökülür. Dalaman Çayı; Gölhisar havalisinin en büyük çayıdır. Nehir halinde Fethiye arazisine girer ve Akdeniz'de Adalar Denizi'ne dökülür. Kaynağı Altınyayla Kavaklıpınar'dır. Eski adı "İndus" olup eski çağlarda üzerinden fille geçmek isteyen bir Hintlinin fili ile boğulmasından dolayı bu adı aldığı rivayet edilmektedir.³

6. Ovalar

Burdur'un toplam 715200 hektar olan il arazisinin 236200 hektarlık bölümünde tarımsal faaliyet yapıldığı göz önüne alınırsa tarıma elverişli yerlerin (ovaların) önemi daha iyi anlaşılır.⁴ Hemen hemen hepsinde sulu tarımın yapıldığı ovalar bütün ilçelere dengeli bir şekilde dağılmış durumdadır. Burdur Ovası, Kozluca Elmacık Ovası, Eynes Ovası, Kılavuzlar Ovası, Çine Ovası, Kuzköy Ovası, Çeltikçi Ovası, Ağlasun Başköy Ovası, Bucak Ovası, Kestel Ovası, Keçili Ambahan Ovası, Gölhisar Ovası, Tefenni ve Karamanlı Ovaları, Başpınar ve Beyköy Ovaları, Yeşilova'da Akçaköy ve Erlik Ovaları ilin en önemli ovaları arasında yer almaktadır.⁵

Tarım ürünleri bakımından kendi kendine yeten ve çevre illere ihtiyaç duyulmayan Burdur'da tarım, büyük oranda modern makinelerle gerçekleştirilmektedir.

³ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 28,29.

⁴ Yusuf EKİNCİ; *Burdur*, (Ankara, 1994), s. 35.

⁵ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 34.

B) BURDUR' UN TARİHİ DURUMU

1. Türklerden Önceki Durum

a) Tarih Öncesi Çağlar

Neolitik Çağ: 1958-196 yıllarında Burdur Hacılar Köyü'nde Prof. Dr. T. James Mellaart tarafından yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre Burdur'un M.Ö. VII. Bine kadar giden bir tarihi yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir.⁶ Hacılar, Konya Çatalhöyük ile birlikte Anadolu'da bu güne kadar araştırılan yerleşim yerlerinden en eski kültürü ihtiva edenleridir. Çok uzun süren Palcolitik Çağ'dan sonra başlayan Neolitik Çağ'ın başlıca özelliği; insanların hayvanları evcilleştirmesi, üretici olarak tarım yapması, köyler kurması ve çanak çömlek yapımını öğrenmiş bulunmasıdır. Opsidiyen ve çakmak taşı aletler tek renkli muhtelif şekildeki çanak ve çömlekler Anadolu'nun ilk heykelcikleri olarak bilinen ana ilaheyi temsil eden pişmiş toprak figürinler ve süs eşyaları Neolitik Çağ'da Hacılar'ın önemli eserleridir.

Kalkolitik Çağ: Bu çağın başlıca özelliği taş, kemik ve ağaç aletlerin yanında madenin de kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Burdur'da kalkolitik yerleşmeye sahne olduğu tespit edilen birçok höyük bulunmaktadır. Bunların en önemlileri Hacılar (Kuruçay), Gebrem (Çaltepe) ve Burdur Höyükleridir. Hacılarda yapılan çanak

⁶ Burdur'un tarihi ile ilgili bilgiler; Hamit ÇİNE, *Burdur'dan Damlalar*, İsa KAYACAN, *Burdur Hatırlamaları*, (Ece Yayınları: 97, Ankara 1991); Mehmet Adil ÖNDER, *Şehirden Şehire I*, (İstanbul 1972); Dursun ŞAHİN, *Burdur Folklorundan Örnekler* (A.Ü. Ed. Fak. Bitirme Tezi), Erzurum 1979; Ferit ÖZTÜRK, "Burdur ve Çevresinde Sözlü Geleneğe Dayalı Adak ve Adak yerleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü., sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ankara, 1991), isimli eserlerde yer almasına rağmen bu eserlerin hepsi 1973 Burdur İl Yıllığı'nı ana kaynak olarak almışlardır. 1973 Burdur İl Yıllığı'nda ise Burdur'un Türklere kadar olan tarihi, Rahmi UĞUR'un özet halinde daktilo edilmiş ve basılmamış *Burdur tarihi* isimli çalışması; Kayhan DÖRTLÜK'ün (arkcolog, Burdur Müzesi eski müdürü) Müzenin imkanlarını kullanarak hazırladığı notlar; Rıza ERDEM, *Burdur Tarihi Halkiyat ve Harsiyatı* 1928 (basılmamıştır); Atatürk Üniversitesi Türk Tarihi doçenti Tuncay Baykara'nın yedek subaylığını Burdur'da yaparken Burdur Tarihi ile ilgili olarak hazırladığı notlara dayandırılarak hazırlanmıştır. Biz de çalışmamızın bu bölümünde 1967 ve 1973 Burdur İl Yıllıkları'nı esas aldık.

çömleğin tekniği ve güzelliği dünya arkeoloji literatüründe haklı bir şöhrete sahiptir. Kaplar krem zemin üzerine kırmızı, kahverengi ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Eski Tunç Çağı: Anadolu'da M.Ö. III. Binin başından itibaren çeşitli madenlerden bol miktarda eser yapılmaya başlanmıştır. Bakır, kurşun, kalay, gümüş, altın, tunç ve elektrondan çeşitli eşyalar meydana getirilmiştir. Burdur'da bu çağa ait yerleşmelere sahne olmuş çok sayıda höyük vardır. Bunlar arasında Yazıköy ve Yarıköy, Çamur Höyük, Hasan Paşa, Harman Kaya Höyükleri sayılabilir.

b) Tarih Çağları

M.Ö. II. Binin başlarında Anadolu çok zengin ve bayındır ülkelerden biriydi. Anadolu'nun bu zenginliğini öğrenen Mezopotamyalılar Asur Devleti'nin öncülüğü ile Anadolu'yla ticari ilişkilere girmişler ve böylelikle yazının bu ülkede tanınip kullanılmasına yol açarak Anadolu'nun tarih çağına girmesine sebep olmuşlardır. M.Ö. XVII. Yüzyıla kadar uzanan ve Asur ticaret kolonileri Çağı adıyla anılan bu devrede Burdur tarihi oldukça karanlıktır.

M.Ö. XVII. Yüzyıldan sonra Anadolu'da eski Hitit Çağı başlar. Bu çağlarda Pisidia, Pamphylia ve Likya bölgelerinde Arzava Krallığı hüküm sürmektedir.⁷ Arzava Krallığı Hititler için her zaman bir düşman olmuştur.. Arzava Kralı Lablayaş'ın Mısır kralı III. Amenophis'in haremine kız gönderdiği ve kralın da buna karşı kıymetli hediyeler yolladığı bilinmektedir. Buradan Arzava'nın önemli ve geniş bir memleket olduğu anlaşılıyor. Ancak Hitit İmparatoru II. Mursil, Arzava Krallığına son vermiştir.

M.Ö. 1200 yıllarında Ege üzerinden gelen kavimler (muhtemelen Firigler) Hitit Devletini yıkarak Firig Devleti'ni kurmuşlardır. Firig Devleti kısa zamanda gelişerek Pisidia'lıları da hakimiyet altına almıştır.

⁷ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, (Milliyet Yayınları, 1986, 13. cilt), s. 9393

M.Ö. VII. Yüzyılda Firig Devleti ile birlikte bölge (Burdur) Lidya hakimiyetine girmiştir. Bu hakimiyet M.Ö. 546 tarihinde Perslerin eline geçmiştir ve Pisidia çok uzun bir süre Perslerin hakimiyeti altında kalmıştır.

M.Ö. 334 yılında Makedonya Kralı İskender'in Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçmesiyle birlikte sırasıyla Likya, Karya ve Pamphylia, Saglassus ve Kremna'nın hakimiyetine son verildi. Ancak bölge M.Ö. 301 tarihinde Selefkosların; M.Ö. 228'de Bergama Krallığı'nın ve M.Ö. 64 tarihinde de Romalıların hakimiyetine girdi. Uzun süre Karpasa'nın hakim olduğu bölge M.Ö. 36 tarihinden itibaren Roma kolonisi haline gelmiştir.

Roma çağında Pisidia'nın her tarafında yoğun yerleşmeler olmuş, buna paralel olarak birçok yeni şehirler kurulduğu gibi eski merkezler de onarılmıştır. Bugün Burdur'daki harabelerin hemen hemen hepsinde bu çağa ait mimari kalıntılar görülmekte; heykeltıraşlık eserleri de Burdur Müzesi'nde sergilenmektedir.

Roma İmparatorluğunun M.S. 325 yılında ikiye ayrılmasıyla Bizans'ın eline geçen Pisidia'da işler tersine dönmüş ve bölgenin önemli şehirleri yavaş yavaş gerileyerek eski değerlerini kaybetmişlerdir. Sanat yönünden önemli bir eserin bulunmadığı bu dönem; XI. yüzyılda bölgenin Türklerin eline geçmesiyle sona ermiştir.

2. Türklerden Sonraki Durum

a) Fetih Yılları

Malazgirt'te (1071) Romen Diyojen'i yenen Türkler Anadolu'da yayılmaya başladılar. Bunun bir sonucu olarak 1075'li yıllarda Türklerin varlığı Burdur'da görülüyor. 1075-1120 yılları arasında Burdur'a kesintisiz hakim olan Türkler 1120 yılında Bizans'ın gerçekleştirdiği bir saldırı ile Uluborlu'yu geri vermek zorunda kalmıştı. Uluborlu'daki Bizans hakimiyetine rağmen Burdur yöresinde varlıklarını devam ettiren Türkler (Türkmenler) "uç" Türkleri olarak anılır ve Bizans ile sürekli savaşmışlardı. Nihayet 1180'de Uluborlu'yu yeniden zaptederek Kışla , Askeriye ve Kılıç

Köylerine yerleştiler. Böylece Uluborlu'nun güney yolları kesildi. 1206'da Antalya ve Denizli de fethedilince Burdur yöresinin Türklerce fethi tamamlanmış oldu.⁸

Burdur ilinde Türkler bilhassa 1211'den sonra büyük yoğunluk kazandılar. Bu yıllarda Bizans'la anlaşılmış olduğundan doğudan akın akın gelen Türkmenler Bizans'a akın edemeyince bu il topraklarına yığılıyor. Böylece XIII. Yüzyılın ilk yarısında Isparta, Antalya, Denizli arasında Türkmen nüfusu birikiyordu. Bey'lerin emrinde bölgeye yerleşen Türkmenlerden Kayı, Afşar, Bayındır, Büğdüz, Yazır, Yiva ve diğer Oğuz boyları önemlidir. Bölgede 200 000 çadır olarak biriken bu nüfusun asıl merkezi Burdur'da toplanıyordu.

b) Beylik Dönemi

Burdur'da nüfus üstünlüğünü ele geçiren Türkmenlerin mahalli beyleri Mehmet Bey'e bağlıydılar. Antalya, Isparta ve Denizli yöresinin bu büyük beyinin Selçuklu devleti hayatında önemli bir yeri vardı. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan kaçan Gıyaseddin Keyhusrev'in, buraya sığınmış olması Mehmet Bey'in nüfuzunu daha da artırmıştı.

Mehmet Bey'in idaresindeki Türkmen beyliği Burdur'un tarihinde seçkin bir yer işgal eder. Doğrudan doğruya Hülâgû Han'a müracaat ederek istiklalini tasdik ettiren Mehmet Bey'in toprakları batıda Denizli Honaz ve Dalaman yöresine, doğuda Beyşehir ve Alanya'ya kadar uzanıyordu.

1261 yılında Türkmen Beyliği ile Selçukluların daha doğrusu İlhanlıların arası açılınca İlhanlı-Selçuklu kuvvetleri Türkmen Beyliği'nin üzerine yürüdü. Dalaman Ovası'nda yapılan savaşta Mehmet Bey kaybetti ve sonuçta öldürüldü. Yerine Ali Bey Türkmenlerin üzerinde Bey oldu. Bunun üzerine Türkmenlerin bir kısmı Bizans sınırını geçip yeni fetihler başlattılar. Burdur yöresindeki Türkmenler de Mehmet Bey'in kardeşi İlyas Bey'in idaresinde toplandılar. Daha sonraları İlyas Bey'in oğullarından

⁸ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 18,19.

Dünder Bey, Hamitoğulları Beyliği'nin en önemli şahsiyeti olarak batan Burdur'a hakim oldu.⁹ 1299'da Burdur Ulu Camii'in minaresini yaptıran Dünder Bey, 1326 yılında Anadolu Valisi Temürtaş tarafından Antalya'da öldürüldü.

Burdur bu yıllarda Antalya ile ticareti sayesinde gelişen bir şehir görünümünde olup, Antalya'ya halı, kilim satıyor ve dalaman Çayı vasıtasıyla da kereste ihraç ediyordu.

Anadolu'da Osmanlıların yükselmesi, Beyliklerin gücünün sabit kalması, dengeyi değiştirdi.¹⁰ Hamitoğulları'nın, (Osmanlı-Karamanoğulları çatışmasında Osmanlıları desteklemesine rağmen); 1357'de topraklarının bir bölümü Osmanlılara satılmış ve 1391'de Yıldırım Beyazıt'ın seferi sırasında da tamamen Osmanlı idaresine geçmişti.

c) Osmanlı Dönemi

Burdur ili Osmanlı döneminde Hamit Sancağı topraklarını teşkil etmiş; güncyde bir kısım nahiyeler ise Teke Sancağı'nın arazisi içinde kalmıştı. Osmanlılar döneminde kimi zaman kaza, kimi zaman nahiye olarak Hamit Sancağı içindeki yerini koruyan Burdur'da Şahkulu Baba Tekeli İsyanının dışında önemli siyasi olaylar olmadı.

Şahkulu Teke yöresi valisi iken; Şehzade Korkut'un acele Manisa'ya gitmesi üzerine Antalya'ya saldırdı. Kısa zamanda Korkuteli, Elmalı ve Gölhisar'ı ele geçirdi. 16 Nisan 1511'de Ağlasun'u alarak Burdur üzerine yürüdü. Burdur önlerinde yapılan savaşı da kazanan Şahkulu, şehri yağma ettirdi. Birkaç aylık hakimiyetten sonra İran'a kaçtı. Şehir Kurtuldu. Burdur'da daha sonra Celâli'lerin münferit hareketleri ve birkaç eşkıya olayının dışında önemli bir kargaşa olmadı.

⁹ Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türk Tarihi*, (Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1977, Cilt: II), s. 35.

¹⁰ ÖZTUNA, a.g.c., s. 7.

XVII. Yüzyıldan sonra Burdur'da; “Âyanlık” ve “Mütecellimlik” mücadeleleri ve 1839'da Çelik Paşazade ile Çiloğulları arasında cereyan eden “Fetaret Olayı” gibi iç mücadeleler dışında önemli bir olay yaşanmamıştır.

Uzun süre “nahiye” (bir coğrafi yöre adı) olarak görülen Burdur, daha sonra Konya- Karaman valiliği Hamit İli'ne bağlı bir kaza merkezi olmuştur. 1852'de Burdur Livası (sancağı) kurularak; Tirkemiş veya Türkmen Hası denen merkez kazası, Siroz (Tefenni Sazak Köyü), Erle, Karaağaç, Gölhisar ve Kemur olmak üzere altı kaza kendisine bağlanmıştır.¹¹

1867'de “sancak”lıktan “kaza”lığa indirilmişse de tekrar sancak yapılmıştır. 1920'de müstakil sancak, 1923'te cumhuriyetle birlikte ise vilayet olarak Türkiye'nin idari teşkilatındaki yerini almıştır.

C) BURDUR'UN KÜLTÜREL YAPISI

1. Antik Eserler ve Müze

Anti Pisidia Bölgesi içinde yer alan Burdur, Neolitik Çağ'a kadar inen zengin tarihi içinde birçok önemli yerleşmelere sahne olmuştur. Yöre; 50 höyük ve 20 kadar antik şehir kalıntısı ile Anadolu'nun en zengin köşelerinden biridir. Bölgedeki tarihi eserlerin değerlendirilerek kültür hizmetine sunulması çalışmaları ancak 1956'lı yıllardan sonra gerçekleşebilmiştir.

1956 yılında Milli Eğitim bakanlığına devredilen Bulguroğlu Medresesi'nin tarihi kütüphanesinin bir odası müze deposu olarak tahsis edilmek suretiyle Burdur'da müzenin ilk çekirdeği atılmıştır.¹²

¹¹ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 51.

¹² 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s.106; İsa KAYACAN, *Burdur Hatırlamaları*, (Ece Yayınları: 97, Ankara, 1989), s. 28

1958-1960 yılları arasında Prof. J. Mellaart tarafından Hacılar Höyüğü'nde yapılan kazılardan sonra müzenin kaderi değişmiş ve yeni ilavelerle iki teşhir salonu (heykel salonu-küçük buluntular salonu) ve idari kısımları ile 12 Haziran 1969 yılında ziyarete açılmıştır.

1970 yılından itibaren Pisidia'nın en önemli şehirlerinden biri olan Kremna'da Prof. Jale İnan, tarafından yürütülen kazı çalışmalarıyla elde edilen mimarlık ve heykeltıraşlık eserleriyle müzenin önemi daha da artmıştır. 1978 yılında prof. Refik Duru başkanlığında bakanlık ve İstanbul Üniversitesi adına devam ettirilen kazılarda da ilk ve son kalkolitik'le, ilk Tunç çağlarındaki yerleşmeler açığa çıkartılırken;¹³ 1983 yılından beri prof. M. J. Mellink'in başkanlığında sürdürülen kazı çalışmalarından elde edilen eserlerle müze koleksiyonları zenginleşmektedir.¹⁴ Halen 20.000 aşan koleksiyonlarıyla en fazla eski eser toplayan müzeler arasında yer almaktadır.

Müzenin heykel salonunda; Kremna'da bulunan ve kentin bibliyotek yapısını süsleyen Antoninler devrine ait mermer heykellerle Bubon (İbecik) kentinde bulunan Apollo heykeli sergilenmektedir. Küçük buluntular salonunda; Hacılar Höyük'ünde bulunan eserlerle birlikte diğer küçük eserler kronolojik bir sıra ile sergilenmektedir. Böylece ziyaretçi, bölgenin tarihini Neolitik Çağ'dan bu yana kesintisiz görebilmektedir. Müzenin bahçesinde ise; genellikle Roma Çağına ait taş eserlerle açık bir sergileme yapılmıştır.

Burdur Müzesi bugün Pisidia bölgesini ilim dünyasına karşı tek başına temsil edebilecek bir duruma kavuşmuştur.

¹³ EKİNCİ, a.g.e., s. 91.

¹⁴ *Meydan Larousse*, (Milliyet Yayınları, 1986, Cilt XV), s. 7600,7601.

2. Türk-İslâm Eserleri

a) Medreseler

Burdur şehir merkezinde geçmişte 25-30 kadar medresenin bulunduğu bilinmektedir.¹⁵ 1931 yılında tarihçi Halil Etem Bey Burdur'da Pirkul Zade Necip Efendi Medresesi ile Urgancıoğlu Medresesi'nin acilen onarıma ihtiyaç olduğunu ifade etmiş ise de sesini duyuramamış olmalı ki günümüzde ayakta kalan doğru dürüst bir eser yoktur. Bunun sebebi Burdur'un birinci derecede deprem bölgesi içinde yer almasıdır. Eldeki mevcut kayıtlara göre Burdur yöresi 1842, 1876, 1901, 1914, 1925, 1963 ve 12.5.1971 tarihinde kuvvetli depremlere sahne olmuştur.¹⁶ 21 Eylül 1914 depreminde Burdur. Dinar ve Isparta çevresinin çok şiddetli sarsıldığı ve büyük zararlara sebep olduğu bilinmektedir.¹⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla geçmişin eğitim ve kültür kurumlarından bina olarak günümüze intikal eden sadece Pirkul Zade Medresesi'dir. Bugünkü Burdur Müzesi'nin yerinde iken medreselerin Milli Eğitim Bakanlığına devredilmesiyle birlikte yıkılmış, sadece kütüphane kısmı ayakta kalmıştır. Medresenin yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte vakfiye kayıtlarında H. 1240 (M. 1824) tarihi yer almaktadır.¹⁸ Muzafferiyec Medresesi; Burdur Pazar Mahallesinde şimdiki Ulu Cami'ye yakın bir yerde Hamitoğlu Dünder Bey tarafından kurulmuştur. Günümüzde bina ile ilgili bir iz bile yoktur. Bunların dışında Hacı Osman Efendi Medresesi (90 öğrenci), Mehmed Çavuş Medresesi (48 öğrenci), Hatice Hanım Medresesi (25 öğrenci), Hoca Emine Hatun Medresesi (22 öğrenci), Müftü Şeyh Ali Medresesi (16 öğrenci), Kalkanizade

¹⁵ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 116; EKİNCİ, a.g.e. , s.112; KAYACAN, a.g.e. , s. 30.

¹⁶ KAYACAN, a.g.e. , s. 16.

¹⁷ *İkdam Gazetesi*, (23.09.1914).

¹⁸ EKİNCİ, a.g.e., s. 112; KAYACAN, a.g.e., s. 30; 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 116.

Medresesi (16 öğrenci), Kalkanizade Mustafa Efendi Medresesi (17 öğrenci), Burdur’da bulunan diğer önemli medreselerdir.

Tefenni’deki medreselerden en önemlileri ise; Hacı İbrahim medresesi (150 öğrenci), Şeyh Efendi Medresesi (50 öğrenci), Bekir Efendi Medresesi (40 öğrenci), Ali Efendi Medresesi (120 öğrenci), İsmail Efendi Medresesi (60 öğrenci), Müftü Efendi Medresesi (50 öğrenci), Hacı Ali Efendi Medresesi (45 öğrenci)’ dir.¹⁹

b) Camiler

Ulu Cami; Burdur Pazar Mahallesinde şehre hakim bir tepe üzerinde bulunan cami Hamitoğlu Dünder Bey tarafından H. 700 (M.1300) tarihinde yaptırılmıştır. 1914 depreminde minaresi ve çatısı yıkıldığından 1919 yılında kesme taş ve çatı ahşap karkas şeklinde hükümet tarafından yeniden yaptırılmıştır. Kuzey, doğu ve batısında üç kapısı bulunan cami 1971 depreminde yeniden zarar görmüş ve vakıflar idaresince tamir ettirilmiştir. Tabak Cami; Lala balaban ismiyle anılan cami, 1429 tarihinde yapılmış Eğirdir’deki Şeyhülislam Berdai Zaviyesi’ne vakfedilmiştir.

Dengere Camii; XVIII. Yüzyılın ortalarında o yöredeki bir Roma harabesinin taşları ve sütunları kullanılarak inşa edilmiştir. Ahşap kısımları oyma ve işlemelidir. Bunlardan başka Taş camii (1782), Divan Baba Camii (1775), Şeyh Sinan Camii (H. 1191), Karasenir Camii (?), Hecin Camii (1875), Kayısoğlu (Çınaraltı-Abdülkerim) Camii (1876’da onarım görmüş) ve benzeri gibi pek çok cami cumhuriyetten önce yapılmış ve depremlerden zarar gördüğü için (1914-1971) hemen hemen hepsi onarılmış tarihi camilerdir.²⁰

¹⁹ KAYACAN, a.g.c., s. 30,31.(İsa Kayacan, bu bilgileri “1903 Maarif Salnamesi”nden aldığını bildirmektedir. Bu Salname tarafımızdan görülemezdir).

²⁰ 1973 *Burdur İl Yıllığı*, s. 114, 116; EKİNCİ, a.g.c., s. 105, 109; KAYACAN, a.g.c., s. 22-25.

c) Türbeler

Tarihi Onacak Türbesi; Yeşilova İlçesi'ne bağlı "Onacak Köyü"nde bulunan türbe, aynı zamanda Burdur'un en eski türbesi özelliğini de taşımaktadır. Halen enkaz halinde bulunan türbenin sekiz asırlık bir maziye sahip olduğu ve ruh hastalıklarının tedavi edildiği adının da "onmak" (iyileşmek, iyileştirmek, mesut, bahtiyar saadet) tan geldiği ifade edilmektedir.²¹ Hıdırlık Türbesi; XIV. ve XV. Yüzyılda yapılan türbe, Hıdırlık (Hıdırellez) denilen bahçeler arasındadır. Büyükçe bir bölümü toprağa gömülü ve yıkık olan türbe kesme taştan ve kare plândadır. Selimoğlu Türbesi; Selimoğlu Camisi'nin kuzeybatısında minare tabanına bitişiktir. Kesme taştan yapılmış kare alanlıdır. Kapısı yuvarlak kemerli olan türbenin 1889'da Hacı İsmail tarafından yaptırıldığı bilinmektedir.²²

d) Hanlar ve Kervansaraylar

İncir Han; Bucak İlçesi'nin 7 kilometre kadar batısına düşen bugünkü İncirdere'(Dereköy) dedir. XIII.yüzyılda Gıyaseddin Keyhusrev bin Keykubat tarafından yaptırılan avlulu kervansaraylardandır. Büyük bir bölümü tahrip olmasına rağmen, Selçuk ihtişamını hâlâ göstermektedir.²³ Susuz Han; XIII.yüzyıl sonlarındaki Selçuklu sanatının ürünü olup, Bucak'ın Susuz Köyü'ndedir. Kareye yakın dikdörtgen plânda tamamı kesme taştan yapılmış binanın en gösterişli yeri taç kapısıdır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde bölgenin ticaretinde önemli görevler üstlenmiştir.

D) GÜNÜMÜZDEKİ KÜLTÜR VE EĞİTİM KURUMLARI

1. Kütüphaneler

İl Halk Kütüphanesi; Sadrazam Derviş Mehmet Paşa tarafından kurulan kütüphane, Burdur Müftüsü Şeyh Mustafa Efendi, Sadenzade Hacı İsmail Ağa ve Emin

²¹ 1973 Burdur İl Yıllığı, s. 117; EKİNCİ, a.g.e., s. 114.

²² KAYACAN, a.g.e., s. 25.

²³ EKİNCİ, a.g.e., s. 118; 1973 İl Yıllığı, s. 118; KAYACAN, a.g.e., s. 27.

Bit-i Süleyman Vakıfları ile zenginleştirilmiştir. Şu anda 2312 el yazması kitap olmak üzere toplam 122.960 kitapla okuyuculara hizmet vermektedir.

Burdur il merkezinde; Merkez Çocuk Kütüphanesi, Burdur Merkez Depremevler Halk Kütüphanesi ve Gezici Kütüphane bulunmaktadır. Gölhisar, Bucak, Tefenni, Yeşilova, Karamanlı, Ağlasun, Altınyayla, Çavdır ve Yeşilova İlçeleri Halk Kütüphaneleri, Yeşilova Güney Beldesi Halk Kütüphanesi, Yeşilova Akçaköy Halk Kütüphanesi olmak üzere toplam on beş kütüphane bulunmaktadır.

2. Okullar

İl ve ilçe merkezlerinde okur-yazar oranı % 89.41 , il genelinde ise % 85.54'tür. 2001 yılı itibariyle 4 ana okulu (1519 öğrenci), 147 ilköğretim okulu (30.099 öğrenci), 38 lise ve dengi okul (7500 öğrenci), 1 uygulama okulu olmak üzere toplam 189 okulda 39.118 öğrenci eğitim ve öğretim yapmaktadır. Süleyman Demirel Üniversitesi'ne bağlı Veteriner ve Eğitim Fakülteleri, Bucak ve Gölhisar Meslek Yüksek Okulları ilin kültür ve eğitim hayatında önemli bir yer işgal etmektedir.

II. TEZİN KONUSU, AMACI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU

Burdur ve Yöresi , yazılı tarihin başlangıcı ile Selçukluların yörede egemen olmasına kadar geçen süre içinde beş ana uygarlığa (Lidya, Pers, İskender İmp., Roma ve Bizans) ev sahipliği yapmış önemli tarihî ve kültürel bulgulara sahip bir bölgedir.²⁴

1075-1120 yılları arasında bölgeye yerleşen Türk'lerin²⁵ (özellikle Kayı, Afşar, Bayındır, Büğdüz, Yazır ve diğer Oğuz Boyları) bu bölgede egemen olmasıyla birlikte Batının ve Doğunun kültür ve medeniyetlerinin buluştuğu tarihî bir bölge olma özelliğini de taşımaktadır. Göller Bölgesi olarak da tanımlanan bu geniş coğrafyanın

²⁴ KAYACAN, *Burdur Hatırlamaları*, s. 9.

²⁵ ÇİNE, a.g.e., s.14.

son yıllara kadar dış etkenlere karşı kapalı olması; Türk töresine, âdet, gelenek, görenek ve inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalması,sonucunu doğurmuş ve böylece yöre halkı gelenek, görenek ve inançlarını günümüze kadar koruyabilmiştir.

Bu özelliklerinden ötürü Burdur ve yöresi, Türk kültürünün araştırılmasında önemli bir yer teşkil eder. Ancak derleme diyebileceğimiz birkaç çalışmanın dışında kapsamlı araştırmaların henüz yapılamadığı da bir gerçektir. Yöre ile ilgili çalışma konumuzu tespit ederken yörenin hem folklor zenginliğini hem de konu ile ilgili kapsamlı çalışmaların sınırlı oluşunu göz önüne aldık. Tez yöneticisi hocamın da teşvikiyle “ Burdur ve Yöresi Halk Bilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri “ Konusunu tez çalışması olarak ele aldık.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI

Milletleri dünden bugüne taşıyan ve bugünden yarına taşıyacak olan sahip oldukları maddi ve manevî değerlerdir. Bu değerlere sahip çıkıldığı ve kuşaktan kuşağa aktarılabilirdi ölçüde milletler tarih sahnesinde varlıklarını sürdürebilir. Çünkü insanları bir araya getiren ve millet olma vasfını kazandıran; dil, ırk ve ülkü birliğı gibi ortak değerlerin yanında inançların da çok önemli bir yeri olduğı şüphesizdir.

İnançların insanın karakterinin oluşmasında olduğı gibi aile ve toplum üyeleri ile olan ilişkilerinin düzenlenmesinde, gelişmesinde ve yürütülmesinde de önemli rol oynadığı âşikârdır. Bu maksatla kültürümüzün geçmişten günümüze doğru gelişim sürecini takip etmek suretiyle; gelecekteki kültürümüz hakkında önemli ipuçları elde etmek mümkün olacaktır.

Burdur ve Yöresinde yaptığımız çalışmada, yöre halkının hayatında inançların önemli bir yer işgal ettiğini gözlemledik. İnançların ve bunlara bağlı olarak gelişen pratiklerin eski Türk inançlarıyla paralellikler taşıdığını tespit ettik. Bu paralelliklerle ilgili daha önce derlenmiş malzemeler tarandığı gibi yeni malzemeler de toplanıp sınıflandırılarak tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, eski Türk inançları ile yörede²⁶ yaşayan inançlar arasında bir benzerlik ve devamlılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Çalışma gerçekleştirilip tamamlandığında sonucun amacımızı doğrulayacak nitelikte olduğunu gördük.

C) ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Konuyu tespit ettikten sonra genel olarak din ve Türk dinleri hakkında bibliyografya çalışması yaparak inanç sistemleriyle ilgili kaynakları zenginleştirmeye çalıştık. Bunu ana kaynakların okunmasıyla birlikte daha önce yöre hakkında yapılan ve yayınlanan çalışmaların bibliyografyasını hazırlamak ve bu çalışmaları gözden geçirmek takip etti. Yıllardan beri bölgede yaptığımız çalışmalar sonucu elde ettiğimiz folklorik ürünler arasından inanç sistemleriyle ilgili ham bilgileri tasnif ederek fişledik. Eksik kalan bilgiler olduğunda yeniden sahaya çıkarak gözlem, mülakat ve katılım yöntemleriyle derleme yaptık. Elde edilen bilgileri kayda geçirerek tasnifini yaptık.

²⁶ Doğuda Isparta'dan, batıda Denizli / Tavas'a kadar olan bölge.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HALKBİLİMİ VE DİN/TÜRK DİNLERİ/TANRI/İYELER KİŞİOĞLU/KAM

A) HALK BİLİMİ VE DİN / TÜRK DİNLERİ

Halk bilimi (folklor), bu terim ilk defa İngiliz bilim adamı William J. Thoms (1803-1885) tarafından kullanılmıştır. Thoms, Athenacum adlı dergide yayınlanan bir mektubunda, dergi yöneticilerine halk edebiyatı ve halk “antikite”leri konularındaki ürünleri inceleyecek bilim dalına ad olarak “Folk-lore” teriminin kullanılmasını önermiş,²⁷ ancak tepkiyle karşılanmıştır. Kökeni folk = (halk) ve lore = (bilim)’den gelen ve “halkbilim” anlamını içeren bu terim²⁸; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da benimsenmeye başlamış ve 1889 yılında ilk “Milletlerarası Folklor Kongresi”nin toplanmasıyla birlikte bütün dünyaya yayılmıştır.²⁹

Ülkemizde ilk defa Ziya Gökalp (1876-1924) 1913 yılında “folklor” terimine karşı “halkıyat”)ı kullanmıştır. Gökalp’e göre halkıyat (folklor); “...kaideleri yazılı olmayan ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soydan uzayıp giden...ananevi medeniyeti mütalâa eden ilim...” dir.³⁰ İfadelerini kullanmıştır. Arkasından halkbilimi ile ilgili çalışmaların yapılması gerektiğine Prof. Dr. Fuat Köprülü (1890-1966) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1868-1949) dikkat çekmiş, böylece Folklor (halkbilimi) kelimesi Türkiye’de tanınmaya başlamıştır.

Konu üzerinde asıl sistemli çalışmalar 1938-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesinde halk edebiyatı ve halkbilim

²⁷ Sedat Veyis ÖRNEK, *Türk Halkbilimi*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Folklor Dizisi: 4., Ankara, 1977), s. 15.

²⁸ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, (Milliyet Yayınları, Cilt: 8), s. 4183,4184.

²⁹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*,(Cilt: 8), s. 4183.

³⁰ ÖRNEK, a.g.e., s. 21. (Halka doğru Dergisi, 10Temmuz 1329 (23 Temmuz 1913), Sayı: 14. (Nakil)

konularına da programında yer veren bir kürsünün Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın öncülüğünde kurulmasıyla başlamıştır.

Günümüzde beşeri bilimlerin en yaygın ve en önemli dalı gözüyle bakılan “halk bilimi”nin bugüne kadar yapıla gelen birçok tanımları arasından en kapsamlısı olarak şunu seçmek mümkündür: “Halkbilim, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada bir bireşime (bileşime) vardırmaı amaçlayan bir bilimdir.”³¹

Bu tanımdan hareketle halk bilimi için şunu söylemek mümkündür. Halk bilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde hayat şartlarının gerektirdiği ölçüde yeni biçimler, yeni muhtevalar ve ifadelerle oluşturduğu inanışlarla ilgilenir. Halk biliminin konusu olarak inanışların başka bir niteliği de , din, ahlâk... kurallarındaki kesinlik ve katılığa karşılık bunların yerden yere, topluluktan topluluğa farklı biçimler ve muhtevalar göstermeleridir.

Doğumdan ölüme kadar, hatta ölümden sonrasında bile halkın hayat tarzını belirleyen, onların duygu, düşünce sanat ve estetik kaygılarını yönlendiren inanışların, halkın dilinde, duyuş ve davranışlarında nasıl bir anlatım bulduklarını tespit etmek için genel manada din ve Türklerin dinleri hakkında tanıtıcı bilgiler vermek gerekir.

“Allah’a inanma ve bağlanma”³², “inanca dayanan olağanüstü tasarımlar ve işlemler sistemi...”³³, “kişi ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin,

³¹ ÖRNEK, a.g.e., s. 15.

³² Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara, 1970).

³³ Orhan HANÇERLİOĞLU, *Felsefe Sözlüğü*, (Remzi Kitabevi , Beşinci basım, İstanbul, 1979).

bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi”³⁴ gibi din tanımlarının ortak yönü Prof. Dr. Ünver Günay ve Prof. Dr. Harun Güngör’ün deyiimiyle “ kutsal olan” ile “ kutsal olmayan”ı karşı karşıya koymakta ... “³⁵ ve din bilimi üzerine yapılan araştırmalar kutsalın tarih içerisinde bir yandan değişken yapı arz ederken, öte yandan da temel prensiplere yönelme eğilimi gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. İşte Türk din tarihi bize, kutsalın bu çift yönlü eğiliminin çeşitli örneklerini sunmaktadır.

Dinler tarihi, karşılaştırmalı din bilimi ve din sosyolojisi alanlarında yoğunlaşmış bulunan iki Alman din bilimciden J. Wach ve G. Mensching’in birbirine yakın olarak ifade ettikleri din tasnifi, Türklerin dini tarihleri açısından önemli bir yer tutar. Mensching’e göre dinler, dayandıkları veya taraftarları olan insan unsurları bakımından iki ana tipte toplanarak “milli dinler” ve “evrensel dinler” olmak üzere sınıflandırılabilir. Mensupları bir aile, klan, akrabalık grubu, kabile, halk ya da en çok milletle sınırlı olup başka halklara, kültürlere yayılma eğilimi göstermeyen dinler, genellikle ilk çağların dinleridir. Ortaklaşa bir esneklik anlayışı olan bu tip dinlerde ibadet hayatı ayinler şeklinde olup “milli dinler” olarak isimlendirilmektedir.³⁶ “Evrensel dinler”de ise hedef doğrudan doğruya ferttir. Ferdin vicdanıdır. Böyle olunca da evrensel dinler, çağrılarını belli bir millete, halka, toplumsal tabakaya veya kültürel çevreye değil, bütün insanlığa yönelmekte; bu bakımdan da onlar, yayılmacı bir karakter arz etmektedirler.

V. Wach, bu iki tipi, kurucuları belli olmayan geleneksel olarak çok eski dönemlerden beri var olan “tabîî dinî gruplar” ile kurucuları belli olan “ spesifik dinî

³⁴ BORATAV, a.g.e., s.8.

³⁵ Ünver GÜNAY, Harun GÜNGÖR, *Başlangıçtan Bugüne Türklerin Dini Tarihi*, (Ocak Yayınları, Ankara, 1997),s. 33.

³⁶ G. MENSCHING, *Dini Sosyoloji*, (Çev. Mehmet AYDIN), Konya, 1994.

gruplar” veya “müesses dinler” şeklinde adlandırıyor.³⁷ Bu ikili tasnif Türk din tarihine uygulandığında; Türklerin dini tarihinin ilk dönemine “Geleneksel Türk Dini” denilebilecek bir din şeklinin hakim olduğu görülür. Yine, Türk dini tarihine dikkatlice bakıldığında belli bir dönemden sonra yabancı, yayılmacı ve evrensel karakterli din ve inanışların giderek kendilerini gösterdiklerini zamanla başarıya ulaşarak belli bir devirden sonra da inisiyatifi ele geçirerek orada hakim bir din haline geldiğini tespit etmek mümkündür.³⁸ Bu safhaya da “evrensel dinler” safhası adı verilmektedir.

Türk dinini, her ne kadar iki ana grupta toplamaya çalışsak da bu grupları kesin hatlarla birbirinden ayırmak güçtür. Çünkü Türkler arasında çok erken devirlerden itibaren Budizm, Zerdüştlük, Mani dini ve Hristiyanlık gibi dünyanın büyük dinleri yayılmaya başlamış ve bu dinlerin inanç sistemleri geleneksel Türk dini ile iç içe geçmiştir. VII. Yüzyıldan itibaren İslamiyet ile temasa geçen Türkler X. Yüzyıldan itibaren de büyük kitleler halinde bu dine girmişlerdir. Sonuçta İslamiyet çok büyük bölümü ile Türklerin hakim bir dini haline gelmiştir.

X. Yüzyıldan itibaren Türkler arasında hakim bir din haline gelen İslamiyet’in kendisinden önceki evrensel dinleri ve geleneksel Türk dininin bütün kurallarını yasaklamış olmasına rağmen Anadolu’ya yerleşen Türk toplulukları arasında şu veya bu şekilde hâlâ eski Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür.

İslâmî çevreler tarafından bâtil, bid’at ve hurâfe gibi kavramlarla nitelendirilen İslam dışı tutum ve davranışların, Türk halk bilimi içinde bu kadar önemli yer işgal etmesi, gelenek, görenek ve törelerde yaşatılması, doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemlerinin vazgeçilmez âdetleri olarak değerlendirilmesi, konunun araştırılarak ana kaynaklarının tespitini gerektirmektedir.

³⁷ J. WACH, *Din Sosyolojisi* (Çev: Ünver GÜNAY), Kayseri, 1991.

³⁸ Ünver GÜNAY / Harun GÜNGÖR, a.g.e., s. 25-27.

B) TENGRI / TÜRK TENGRİSİ / İYELER / KİŞİOĞLU / KAM

1. Tengri / Türk Tengrisi

Türk inançlarıyla ilgili araştırma yapan bilim adamlarının elde ettikleri bilgi ve malzemelerin tetkik ve değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan ortak görüşe göre Türk inanç sistemini oluşturan unsurlar , Tengri ve Tengri'nin çevresinde oluşan halkalardan meydana gelmektedir.³⁹

Türkler Tanrı'ya tarih boyunca evrende bulunan her şeyi yaratan, yaşatan, koruyan, cezalandıran ve sona erdiren(öldüren) gözüyle bakmışlardır.⁴⁰ Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL'e göre:" Türkler, bu anlayış itibariyle İslamiyet öncesi ve sonrasında pek farklı inanca sahip olmamışlardır".⁴¹

Türklerin inançlarıyla ilgili bilgilerin tarihi seyrini; eski Çin kaynaklarından, Göktürk Abidelerinden ve çeşitli yazılı kaynaklarla birlikte XIX. Yüzyıldan itibaren hız kazanan Orta Asya ve Sibirya'da yapılan araştırmalardan elde edilen etnografik bilgi ve malzemelerden takip edebiliyoruz.⁴²

Türk inançlarıyla ilgili ilk bilgiler, M.Ö. Hun Türklerinin Tengri, Yer-Sub, Yağız Yır, Kök Tengri (mavi gök) ve Ata ruhlarıyla ilgili olarak gerçekleştirdikleri törenlerle ilgilidir. Hun Türkleri ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde kağanlarıyla

³⁹ İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul 1988), s. 90; *Türk Bozkır Kültürü*, (Ankara 1987), s. 90., Bahaeddin ÖGEL, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul 1988); *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara 1981); *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, (Ankara,1984); Emel ESİN, *Türk Kozmolojisi*, (İstanbul 1979); Abdülkadir İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, (İstanbul, 1976).

⁴⁰ Hikmet TANYU, *Türklerde Tek Tanrı İnancı* (Boğaziçi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1986), s.15; Rıfat ARAZ, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını:108); Yaşar KALAFAT, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları: 112), Ankara 1990. s.18.

⁴¹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, (İstanbul, 1971) Cilt:I, s.117.

⁴² KALAFAT, a.g.c., s. 20.

birlikte Tengri, atalar ruhu, iyi ve kötü karakterli ruhlara kurban keserlerdi.⁴³ Göktürklerin üç büyük dini töreninde de Tengri'ye ve Ata ruhlarına kurban sunduklarını biliyoruz.⁴⁴ Çünkü Göktürk dininde “Tengri” en yüksek bir varlık olarak inancın özünü teşkil ediyor ve “Gök Tengri” ismi ile anılıyordu.⁴⁵ Kök kelimesinin bir anlamının da “asıl” olduğunu göz önüne alan Rıfat ARAZ, Gök Tengri kavramını; asıl Tengri / esas Tengri/ hakiki Tengri şeklinde yorumlayarak; “Gök Tanrı dininde de bulunması muhtemel olan... yabancı inanç unsurlarına karşı esasın korunması amacıyla (hakiki Tengri, esas Tengri) anlamında (Kök Tengri) kavramının kullanılmış olduğu düşünülebilir”⁴⁶ diyerek Bengü Taşlarda Tengri'nin bir defa Türk sıfatı ile kullanıldığı ve Türk Tengrisi şekliyle tespit edildiğini ifade ediyor.

Bir Bizans tarihçisi olan Teophylaktos bu konuda şöyle diyor:” Türkler, yerlerin ve göklerin hakiki sahibi tek bir Tanrı'ya inanıyor, O'na tapıyor ve O'nun için kurban kesiyor”⁴⁷. Dr. Rösanyi, bu görüşü teyit edercesine: “Türkler,her ne kadar toprağa, suya ve ateşe saygı göstermekle beraber yine de kâinatın yaratıcısı tek Tanrı'ya inandılar”.⁴⁸

Göktürk Kitabelerinde, yeri ve suyu tanzim eden⁴⁹, zamanı takdir ederek ölümün gerçekleşmesini sağlayan⁵⁰ Tanrıdır. Kağanların tahta geçerek⁵¹; açları

⁴³ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 90-91; Abdülhaluk ÇAY, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri-1*, (Ankara, 1990), s.103.

⁴⁴ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 90.

⁴⁵ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul, 1988), s. 295.

⁴⁶ ARAZ, a.g.e., s. 25.

⁴⁷ ÖZTUNA, “ Osmanlı Türk Toplumunda Din”, *Tarih Mecmuası* (1 Kasım 1976, Yıl 12, Cilt:2., Sayı: 11, Sıra No:143) s. 4.

⁴⁸ Laszli RÖSANYI, *Tarihte Türklük*, (Ankara, 1971,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü), s. 30.

⁴⁹ Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, (İstanbul, 1973), s.78 (Doğu 10); Hüseyin Namık ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*, (Ankara,1987), s. 34. (1.D.10); TANYU, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, (İstanbul, 1986), s. 29.

⁵⁰ ORKUN, a.g.e., s. 50-52.

⁵¹ ERGİN, a.g.e., s. 52.

dozurup yoksulları giydirmesi, ölmek üzere olan milleti dirilterek az milleti çok etmesi, töreyi koruyup gözetmesi ancak Onun verdiği buyruk istikametinde gerçekleşebilmekte kağanlar da buna mecbur kalmaktadır.⁵² Yine kitabelerden elde edilen bilgilere göre Kök Türk inanç sisteminde Yüce varlık Tengri, her şeyin üstünde kâinatın ilk sebebi, ilk yaratıcısıdır.⁵³ Onun yarattığı gökyüzü (mavi gök) ve yağız yer (karayer, toprak veya yer altı), ile birlikte **Yer-Sub** (yer ve sular yani yeryüzü), **ıduk** kabul edilir ve kutsanır.

Bağışlayıcı ve mükâfatlandırıcı olan Tanrı, ilahi buyruk gereği kağan olup da görevlerini yerine getirmeyen, kötülük yapan kağanları cezalandırdığı gibi kağanlarını takip etmeyen, başka inançlara kapılan halkı da cezalandırabilir.⁵⁴ XIII. Yüzyılda Uygur Türkçesiyle yazılmış Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un Tengri'ye yalvardığı görülür.⁵⁵ Yine aynı destanda Oğuz'un oğullarına hitaben: “ Ey oğullar... Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim...” dediği tespit olunmuştur.⁵⁶ Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN ise Oğuz'un çocuklarına verdiği isimlerin (Gök/Dağ/Deniz-Gün/Ay/Yıldız) birer dini motif olarak Türk kozmolojisinden destana yansıdığını ve içinde güneş, ay ve yıldızların yer aldığı uzayın yaratılışında Gök **Tengri**'nin; yeryüzünün yaratılışında ise “**Yer-Su**” ların bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁷

⁵² Osman TURAN, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1971, s. 21; ORKUN, a.g.e., s. 43 (1D 29).

⁵³ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul, 1971) s. 295.

⁵⁴ ORKUN, a.g.e., s. 64 (11D 35).

⁵⁵ W. BANG – Reşit Rahmeti ARAT, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936, s.32-33.; Nihat Sami BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul, 1971), s. 18.

⁵⁶ Şükrü ELÇİN, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Ankara, 1981), s. 91.; BANARLI, a.g.e., s. 20-21; Mehmet Fuat KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul, 1980), s. 51.

⁵⁷ Ahmet Bican ERCİLASUN, “ Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Düşünceler “, (*Türk Dili Araştırmalar Yıllığı, Belleten* , 1986,(Ankara, 1988), s.15.

Gök'ün diğer tabiat varlıkları gibi isim olarak kullanılması Oğuz'un yüzünün gök renginde yaratılması, ışıktan Gök yüzlü (Gök yceli) bir erkek kurdun çıkması gibi inanç motifleri Gök'ün Tengri'den ayrı bir anlama geldiğinin ispatıdır.⁵⁸

Tengri'nin soyut ve şekilsiz bir güç olduğunu ifade eden Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL, Altay Şamanizm'inde göğün katlarının resmi çizildiği halde Tengri'nin resminin çizilememesini örnek göstermektedir.⁵⁹ Aynen semavi dinlerde olduğu gibi Tanrı'nın çevresinde, Onun emirlerini her an yerine getirmeye hazır, Tanrı tarafından yaratılmış “İye / Is / Tös” gibi çeşitli varlıklarla güneş, ay yıldız gibi gök cisimleri ve “Yer-Su” “Umay” gibi kutsal güçlerin varlığı tespit edilmiştir.⁶⁰

Geçmişten günümüze kadar gelen tarihi seyir içerisinde Tanrı tasavvuru her zaman göklerde, yücelerde aranmış ve bütün yalvarış ve yakarışlarda eller gökyüzüne açılmış ve O'ndan rahmet ve niyaz talep edilmiştir. Çalışma sahamız olan Burdur ve Yöresinde hâlâ güncelliğini koruyan bu tür prensipler incelendiğinde Tanrı'nın dün olduğu gibi bugün de gökte bulunduğu dair inançların mevcut olduğu görülür.

2. İyeler / Kişioğlu / Kam

a) Koruyucu İyeler

(1) Umay / Umacı / Öcü

Eski Türk hayatıyla ilgili bilgilere ulaşmak için derlenen Orta Asya ve Sibirya Türkleriyle ilgili etnografik malzemelerin incelenmesiyle ortaya çıkan verilere göre Türk inanç sisteminin merkezinde Tengri bulunmaktadır. Tengri'nin çevresinde ise yine kendisinin yarattığı yardımcı, koruyucu ve kara (kötü) iyeler (ruhlar) yer almaktadır.⁶¹

⁵⁸ TANYU, a.g.e., s. 35,37,38.

⁵⁹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi, (1000 Temel Eser)*, Cilt: II, s. 117.

⁶⁰ KALAFAT, a.g.e., s. 19.

⁶¹ KALAFAT, a.g.e., s. 20.

Tengri'nin çevresinde oluşan koruyucu iyelerin başında “umay”ı sayabiliriz. Umay, doğum sırasında olduğu kadar, doğumdan sonra da çocuğun büyüüp gelişme süreci içinde ona yardımcı olan ve onu kara (kötü) iyelerden koruyup gözetlediğine inanılan yardımcı ruhlardandır.

Divanü Lügat-it-Türk’de:”Umay: Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna “çocuğun ana karnında eşi, denir. Umayka tapınsa oğul bolur (birisi buna hizmet ederse çocuk doğar). Kadınlar sonu uğur sayarlar”.⁶² Gibi bilgiler mevcuttur. Burada tapınmak fiilini saygı göstermek, kutsamak anlamında değerlendirmek gerekir.

Umay adı verilen bu ruh, çok eski devirlerden beri Türklerde milli bir kültür teşkil etmiş Kaç’ların ateş dualarında “ımay ana”⁶³, Yakut Türklerinde “ogu ımita”⁶⁴ (çocuk ıması) adıyla anılır; Teleütlerde “egemender” veya “enekeler “ adı ile ifade edilmiştir.⁶⁵

Orta Asya ve Sibiry Türk kavimleri arasında “umay”,⁶⁶ Yakut Türklerinde ise “ayısıt”⁶⁷ adı verilen bu koruyucu iyelere; yörede “son”, eş, “sonu” veya “eşi” adı verilmektedir.

Doğumdan sonra “eşi” veya “sonu” adıyla ifade edilen nesne, doğuran kadının kaynanası (yoksa yaşlı başka bir kadın) tarafından özenle alınır, yaşlı ve köklü bir ağacın dibine –kedi ve köpeğin çıkaramayacağı bir derinlikte- gömülür. Bu esnada

⁶² Besim , ATALAY, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, (T.D.K. Yayınları: 21, Cilt:I), s. 123.

⁶³ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 35.

⁶⁴ İNAN, a.g.e.,s. 35

⁶⁵ BULUÇ, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*,(C.II), s. 330.

⁶⁶ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, (Ankara 1987), s. 397,398; İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, (T.T.K. Basımevi, 3. baskı,Ankara, 1986), s.35, 36,37.

⁶⁷ İNAN, a.g.e., s. 37.

erkeklerin görmemesine dikkat edilir. Bebeğin kordonu ise yine güçlü kökleri olan bir ağacın dibine gömülür.⁶⁸

Yörede gebe kalamayan kadın, yeni doğum yapmış bir kadının sonu (plasentası) üzerine oturtulur.⁶⁹ Böylece gebe kalacağına inanılır.

İnsan veya hayvan yavrusunun eşi ile ilgili yöreye ait bu inanç ve pratiklerde, "eş" in yapısında, "çoğalma ve bereket" unsurlarının bulunduğu görülmektedir. Bu bereketin yanında koruyucu ve kollayıcı unsurların da bulunduğunu şu tespitlerden anlaşılmaktadır. Hemen hemen bütün yörede "sebiler (çocuklar) melâikedir. Melâikeleri Allah korur" veya "bebeklerin tırnakları kesilmez. Onları melekler keser" inancı yaygındır. Kanaatimizce bu "umay" inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü umay'ın Şamanlıkta çocuk ve yavru hayvanları koruyan dişi-ruh, koruyucu ruh veya melek olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰

Yakutlarda, "ogu ımta" (çocuk ımtası) denilen bu ruh bir kuş şeklinde tasavvur edilerek çocuğun başı üzerinde öttüğü ve bu sayede, çocuğun neslinin bereketli olacağı kabul edilmiştir. İran Edebiyatında rastlanan hūma ya da hūmay hakkındaki efsane Yakutların "ımı" kuşu (ruhu) hakkındaki efsanesine çok benzemektedir.

Taceddin Yalçıkuloğlu XVIII. Yüzyılda yazdığı bir eserinde⁷¹:

"Diyorlar ki, hūmay kuşu maruf bir kuştur. Kuzgun büyüklüğünde olup kanat uçları kara, başı yeşil olur. Yaşadığı yer havadadır. Yumurtasını havada yumurtasını havada yumurtlar, yavrusunu da havada çıkarır. Diyorlar ki, hūmay, yer yüzüne kırk arşın kadar yaklaşır ve geri döner. İşte o zaman bu kuşun gölgesi birinin üzerine düşerse cihanda padişah ola, yahut çok zengin ola..."

⁶⁸ Kaynak kişi (14).

⁶⁹ Kaynak kişi (22) .

⁷⁰ İNAN, *Manas Destanı* (Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1972), s. 263,267.

⁷¹ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.37.

Yakutların efsanesi mi yoksa İranlıların efsanesi mi daha eskidir? Hangisi hangisinden etkilenmiştir? Şu anda bilemiyoruz ama bütün Türkiye’de olduğu gibi yörede de “başa kuşun konması” ya da “başa kuşun pislemesi” hadisesinin uğurlu sayılması inancı mevcuttur. Bu kişilerin bahtlarının açık olduğu ve yakın bir zamanda mal mülk ve makam sahibi olacaklarına inanılır. Hemen bir piyango bileti alınması tavsiye edilir. Bu inancın “umay” ilahesiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz VII.Yüzyılda Avrupa’ya geçerek bu yerleri vatan tutup yerleşen Avar Türklerinde “umay”ın kuş şeklinde tasavvur edildiği ve bu kuşun gölgesinin kimin üstüne düşerse o kişinin kağan olacağı inancı tespit edilmiştir.⁷²

Bize umay ilahesini çağrıştıran, tespitlerden bir tanesi de avcılıkla ilgili olanıdır. Gölhisar’da avın bereketli geçmesi için avcılar karılarının donunu giyerler. Böylece avlarının daha bereketli geçeceğine inanırlar.⁷³ (Bakınız Avcılık Bölümü).

(2) Ana Maygıl / Fatma Ana’nın Eli

Ana Maygıl’ın koruyucu dişi iyelerin ikincisi olarak Türk inanç sistemi içinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.⁷⁴ “Ulus koruyan bir dişi ruh” olarak nitelendirilen Ana Maygıl, “kâinatın merkezi ve Tengri’ye uzanan kozmik ağacın veya ışık yolunun var olduğuna inanılan Iduk Ötüken Yış’da mevcut bir iye idi”⁷⁵ Bu iyenin Ötüken’in batısında bir dağda bulunduğuna, ili ve halkı her türlü kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır.⁷⁶ Böylece bu ruhun yaşadığı yer ıduk (kutsal) sayılmış ve oradan ayrılmanın halka felaket getireceğine inanılmıştır. Göktürk Kitabelerinde Bilge Kağan ile Kül Tigin Türk milletine seslenirken: “... Türk kağanı , Ötüken Ormanında oturursa ilde bunalma

⁷² ARAZ, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay. No:108), s.30; KALAFAT, a.g.e., s. 22.

⁷³ Kaynak kişi (10).

⁷⁴ İNAN, a.g.e. , s. 39.

⁷⁵ .KALAFAT, a.g.e., s. 22.

⁷⁶ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 6.

olmaz... İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş”⁷⁷ diye devam ediyor ve Çin milletinin tatlı sözüne ve yumuşak ipeğine aldanıp Ötüken Ormanı’nı (kutsal yurdu) terk ederse Türk milletinin öleceği, yok olacağı ifade ediliyor.

Günümüz Türkiye’inde yaşatılan “ana vatan”, “ana yurt” kavramları çalışma sahamızda da aynı biçimde yaşamaktadır. Bu kavramların Ana Maygıl ile ilgili olduğunu ileri sürenler olmuştur.⁷⁸ Bu görüşlere katılıyoruz. Yörede tespit ettiğimiz gelinlerin ata evinden ayrılmadan hemen önce arkadaşları tarafından gelinin ağzından söylenen yakımlarda:

*“Karıncalı kavak bizim yurdumuz
Hem dağılır hem toplanır ordumuz
Benim ağladığım çok mu gördünüz
Ben ağlamayım da kimler ağlasın.”*

İfadesini bulan duygu sadece anadan-babadan ayrılma duygusu olmasa gerek. Kanaatimize göre bu kutsal sayılan anayurttan, ilden ayrılmanın günümüzdeki bir tezahürüdür.

b) Kara (kötü) İyeler

(1) Erlik

“Ruhların ikinci zümresini teşkil eden Tanrı’lar kara nemeler, yani kötü ruhlardır. Bunların başkanı Altaylılarca Erlik, Yakutlarca Arsan Dayı’dır” diye tanımlayan Prof. Dr. Abdülkadir İNAN; Altaylıların izahından hareketle Erlik’i kuvvetli, güçlü olarak ifade ediyor.⁷⁹ Bazı araştırmacılar ise Erlik’i yağız yir ile ilişkili kabul ederek Erlik’in yaratıcıya karşı geldiği için yeraltına sürüldüğünü ve insanları

⁷⁷ BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (Milli Eğitim Basımevi) İstanbul 1971. C.1.,s. 61.

⁷⁸ KALAFAT, a.g.e., s. 23; İNAN, a.g.e., s. 6; ARAZ, a.g.e. , s. 31.

⁷⁹ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. s. 39.

kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme ve canlılara musallat olma gibi fonksiyonlara sahip kötü iyeler zümresinden kabul ediyor.⁸⁰

Prof. Dr. Abdülkadir İNAN'ın tespitlerine göre “Erlık”, yer altı diyarında kara çamurdan yapılmış sarayda oturur. Erlık'ın karargâhı Dokuz Irmak'ın doymadım (toybodım) ırmağına döküldüğü yerde kurulmuştur. Doymadım ırmağının suyu insanların gözyaşlarından ibarettir.⁸¹ Büyük kara ruh sayılır.⁸²

Erlık, insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İstedığı kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.⁸³

Erlık iyesinin hizmetinde olan iyelere kara iye adı verildiğini biliyoruz.⁸⁴ Yörede kara kelimesine pek olumlu bakılmadığı, uğursuzluk ve kötülük anlamları içerdiğini tespit ettik. Bu anlayışın Erlık ile ilgili olduğu söylenebilir.

Yörede anlatılan “Pîr Ahmed” masalında baba oğullarına “kara çayırda”, “kara kuyuda” mola vermemelerini öğütlüyor. Oğulları dinlemeyince de başları belaya giriyor.⁸⁵

Yöre çocuklarının oyunlarında kullanılan tekerlemelerden birinde kendisine dokunulmasını istemeyen çocuk, hemen:

⁸⁰ KALAFAT, a.g.e. , s. 24.

⁸¹ İNAN, “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 406.

⁸² İNAN, a.g.e., s. 407.

⁸³ İNAN, a.g.e., s. 39.

⁸⁴ KALAFAT, a.g.e., s. 25.

⁸⁵ Dursun ŞAHİN, “Burdur Folklorundan Örnekler”, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1979). s. 9.

*“Elim kara
Yüzüm kara
Bana ilişen (dokunan)
Yetim kala”*

diyerek dokunulmazlık zırhına bürünür ve oyunda daha rahat hareket eder. Diğer çocuklar da ona dokunmaktan çekinir. Çocuk belki de farkına varmadan ölüm ve felaket ruhlarının (kara iye-Erlik) arkasına sığınmaktadır Yine yörede hakaret manasında kullanılan “kara kedi”, “kara yılan”, “kara domuz”, “kara köpek sen de” ifadelerinin yanında; düğün günü annesinden ayrılan ve uzak yerlere gelin gidenlerin ağzından söylenen:

*“Karşıda kara kapı
İçinde yeni yapı
Beni Burdur’dan ayıran
Dilensin kapı kapı”⁸⁶*

Yakımında da “kara” uğursuzluk karşılığı olarak kullanılmıştır.

Yağmur yağdığı zaman güzel bir toprak kokusu yayılır. Bu koku yöre insanları tarafından bereketin de habercisi sayıldığı için çok beğenilir. Ancak; “Oh ne güzel toprak kokuyor” denmez. Çünkü toprağın söyleyen yanına çekeceğine (öleceğine) inanılır.⁸⁷ Bu düşüncenin Erlik ile bir ilgisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Yörede tespit edilen ve kara iyeler zümresine dahil edebileceğimiz diğer bir hususiyet de “kara kuru basmak” (kâbus çökmek) la ilgilidir. İnanca göre tek başına tarlada, bahçede veya evde uyumak zorunda kalan kişinin üstüne ağırlık çöker. Konuşamaz, hareket edemez, korkudan titrer, kanı çekilir, nefes almakta zorlanır sıırsıklam terler ve boğulacak gibi olur. Uyanınca hemen dualar okur, nefesi kuvvetli bir hocaya (kam’a) gidilir, dua okutulur ve muska yazdırılır. Böylece bu ağırlıktan

⁸⁶ Kaynak kişi (4).

⁸⁷ Kaynak kişi (8).

(kâbus) kurtulacağına inanılır. Bu durum üstüme “kara kuru çöktü” veya “kâbus bastı” ifadesiyle açıklanır. Kâbus⁸⁸ çökme kavramı bu özellikleriyle eski Türk inançlarıyla tespit edilen “körmös”ü hatırlatmaktadır. Körmösler Erlik’in emrinde bulunan ve kişiöğluna çeşitli hastalıklar vermek, onların ruhlarını alarak yer altı dünyasına karanlık alemine götürmekle görevli iyelerdendi..⁸⁹

(2) Alkarısı

Türk topluluklarının hemen hemen her yerinde görülen bu kötü ruha “alkarısı”, “albastı”, “Albiz”, “Almis”⁹⁰, “Abası”, “Al”⁹¹; “Alperisi”, “Alanası”⁹², “Alruh”⁹³ ve “Almış”⁹⁴ gibi çeşitli isimler verilir. Genellikle loğusa kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara zarar verdiğiine inanılan bu ruh adeta üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir.

Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadınların ciğerlerini söküp suya atan sarı albastı imiş. Loğusa kadınları ve çocukları bu kötü ruhun şerrinden ancak Kamlar kurtarabilirmiş.⁹⁵ Sarı albastıyı korkutan veya kandıran kamlar anne ve bebeğı ancak kurtarabilirmiş. Kırgız ve Kazak Türkleri kara albastıyı ağır başlı; sarı albastıyı ise

⁸⁸ **Kâbus:** Uykuda basan ağırlık, karabasan. (Bakınız, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara 1970), s. 573.

⁸⁹ İNAN, *Şamanizm*, (Ankara 1986), s. 39.

⁹⁰ İNAN, a.g.e., s. 169.

⁹¹ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, (Ankara 1987), s. 261,262.

⁹² SARAÇOĞLU, “Kıbrıs’ta Doğumla İlgili Gelenek ve Görenek ve İnanmalar”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 1987, Cilt: IV), s. 335.

⁹³ M. Cihat ÖZENDER, “Türkiye’deki Kazak Göçmenlerinin Dini Yapıları ve Şamanlık Bakiyeleri”, *II. Milletler arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara 1982, Cilt: IV), s. 425.

⁹⁴ KALAFAT, a.g.e., s. 25.

⁹⁵ ARAZ, *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını. No:108. Ankara 1991).

sarışın ve hoppa bir kadın şeklinde düşünür ve bunların demircilerden, kamlardan, ocaklılardan ve tüfek sesinden korktuğuna inanırlardı.⁹⁶

Bu inanç izlerine yöremiz insanlarının sosyal hayatında daha çok “kırk basması” şeklinde rastlanmaktadır.

Doğumdan kırk gün geçinceye kadar geçen süre loğusa ve bebek için en tehlikeli dönemdir. Bu dönemde çeşitli pratiklere baş vurulur. Burdur’da kırk çıkmayan çocuk evden dışarı çıkarılmaz. Kırklı kadın hamamda iken başka bir kırklı kadın hamama alınmaz. Alınırsa çocuk veya anasının hastalanıp öleceğine inanılır.⁹⁷

Göhlisar’da yeni doğmuş çocuğun kırk çıkıncaya kadar yıkandığı su uluorta yere dökülmez. Temiz bir yerdeki ağacın altına dökülür.⁹⁸ Kırk çıkmayan çocuğun yakınından bir cenaze geçecek olursa loğusa annesi ve çocuk yukarıya kaldırılarak cenazenin seviyesinin üstüne getirilir. Böylece kırk basmasının önünü geçileceğine inanılır.⁹⁹ Buna rağmen yine kırk basarsa, çocuk üç defa ahırın samra (gübre) atılan deliğinden veya ortası delik bir taşın içinden geçirilir.¹⁰⁰

Çavdır / Kozağacı’nda bebeklerin yastığının altına bıçak, makas gibi demirden yapılmış aletler koyar ve başına sarı eşarp örterler, korkmasın rahat uyusun diye. Kırklı bir bebek başka kırklı bir bebeğin olduğu eve götürülmez birbirine kırk basmasın diye. Mecbur olunur da gidilirse gittiği yerde mavi boncuk, sarı eşarp gibi eşyalar değiştirilir.¹⁰¹

⁹⁶ KALAFAT, a.g.e., s. 26.

⁹⁷ ŞAHİN, a.g.e., s. 182.

⁹⁸ Bakınız, “ Su iyesi”.

⁹⁹ Kaynak kişi (6).

¹⁰⁰ Kaynak kişi (7).

¹⁰¹ Kaynak kişi (8).

Doğumdan sonraki kırkıncı gün, önce anne “gusul abdesti” alır, yıkanır, kırklanır. Sonra çocuk yıkanır, kırklanır. Buna kırklama denir.¹⁰²

Çavdır ilçesinin Kozagacı Kasabasında kırklamadan on beş gün sonra ikinci bir kırklama daha yapılır. Bütün bu önlemlere rağmen çocuğu kırk basarsa ve çocuk günden güne zayıflamaya başlarsa meydana bir kazan konarak içine çocuk yatırılır. Altına çalı çırpı konur ama ateş yakılmaz. Kan bağı olmayan birisi “aydaş aş” diye bağırır. Mezarların üstünden alınan toprakla çocuk banyo yaptırılır veya mezarlıktaki delikli ardıcın kökleri arasından üç defa geçirildikten sonra; çocuğun bir adet bezi ağacın dalına asılır.¹⁰³

Türkiye’nin çeşitli yöreleriyle birlikte Türkiye dışındaki diğer Türk topluluklarının âdet ve inanmalarıyla yaşatılan Alkarısının varlığı eski Türklerde de tespit edilmiştir. Fergana Özbeklerinde, dağınık saçlı ve kocakarı şeklinde¹⁰⁴, Kazak-Kırgızlarda keçi suretinde görünen bu kara iye Urenha Türklerinde ise keçi sesi ile bağırarak bir varlık olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁵

Yalnız insanlara değil, atlara da zarar verdiği , onların kuyruk ve yelelerini örüp terletinceye kadar binip yorduğu inancı¹⁰⁶ Doğu Anadolu’da yaygınsa da yöremizde bu tür bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak bu kötü ruhun yılan şekline girerek ineklerin

¹⁰² **Kırklama:** Önce evin içinde ve etrafındaki süprüntüler süpürülür ve üç yol ayrımına dökülür. Sonra kırk tane taş toplanarak bir beze sarılır. Delinerek içi boşaltılmış yumurta kabuğu ile kırk ölçek su bir leğene doldurulur. Bu suyun içine beze sarılan taşlar atılır. Ayrıca suyun içine tuz, süt ve karanfil karıştırılır.. Yumurta kabuğu ile çocuğun başına su dökülerek banyo yaptırılır. Çocuğun yıkandığı su, kan bağı olmayan bir kişi tarafından üç yol ayrımına dökülür. Suyu döken kişi (kadın) arkasına bakmadan eve döner. Bu işleme yörede kırklama denir.

¹⁰³ Kaynak kişi (8).

¹⁰⁴ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 261; Bilge SEYİDOĞLU, “Gezgin Efsaneler Üzerine Bir Araştırma-Norveç ve Türkiye (Erzurum) Efsaneleri”, *III. Milletlerarası Türk Folkloru Bildirileri*, (Ankara 1986, C. II), s. 360.

¹⁰⁵ İNAN, *Şamanizm*, s. 172.

¹⁰⁶ ARAZ, a.g.e., s. 35.

memelerini emdiği ve buzağları sütsüz bıraktığı böylece gelişme ve çoğalmayı engelleyici bir tutum sergilediği şeklinde anlatımlar tespit edilmiştir. İneklerin sütünü emen şeyin aslında bir yılan olmadığı ve yılan şekline girmiş bir cadı olduğu inancı da yaygındır. Kıbrıs Türklerinde, Alkarısının Alanası ve Alperisi adlarıyla bir cadı şeklinde tasavvur edildiği Erdoğan SARAÇOĞLU tarafından tespit edilmiştir.¹⁰⁷

Yöremizde alkarısı'na ait yaşamakta olan inanç ve pratikler, Türk inanç sisteminde varlığı tespit olunan kara iyelere ait inançların bir devamı niteliğindedir.

Alkarısı, tarihten önceki dönemlerde yapısında koruyuculuk ve kurtarıcılık unsurlarını taşıyan ve od / ateş iyeleri ile ilişkili görülen hami ruhlardan birisi olduğu, zaman ve mekân içinde küstürülen bu ruhun, kara iyeler zümresine katıldığı hususunda görüşler mevcuttur.¹⁰⁸

c) Gök ile İlgili İyeler

(1) Gök İyesi

Türk inanç sisteminde gök veya kök Tengri (mavi gök) mühim bir yer tutar. Kişioğlu, göğün örttüğü, yağız yir (kara yer) in taşıdığı ve Yer-Sub'ların bulunduğu yeryüzünde kılınmıştır. Köktürk çağından önce ve sonra, gök bu koruyucu vasfı ile kutsanmış "ıduk" kabul edilmiştir.¹⁰⁹ Tanrı'nın gökte olduğu inancını benimseyen Türk toplulukları gök'e karşı da bir saygı beslemişlerdir. Güneş gibi dünyayı aydınlatarak tabiatı canlandırarak, ay ve yıldızlar gibi karanlıkları kovarak insanlara yol gösteren varlıklar da gökte bulunmaktadır. Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın, insanları, hayvanları ve bütün dünyayı ısıtan güneşin, insanlara yol gösteren ve onları karanlıkların kötülüklerinden koruyan ay ve yıldızların koruyuculuklarından ötürü

¹⁰⁷ Erdoğan SARAÇOĞLU, "Kıbrıs'ta Doğumla İlgili Gelenek-Görenek ve İnanmalar", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C.4, s. 335.

¹⁰⁸ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 263,264; KALAFAT, a.g.e., s.27; ARAZ, a.g.e., s. 35.

¹⁰⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 28.

“ıduk” sayıldıkları bilinmektedir. Bütün bu kutsalları içinde barındıran gök’ün de ıduk (kutsal) sayılması pek tabiidir. Ancak Tanrı ile karıştırılmamalıdır. Gök, ulu, yüce, mübarek, mukaddes, ebedi, ezeli gibi enginlik anlamında bir Tanrı katıdır. Bu yüzden gök kutsal olarak kabul dilmiştir.

Batı Türklerine göre yedi, Doğu Türklerine göre dokuz kat kabul edilen gök’ün en üst katında Tanrı otururdu. Tanrı, kağan olacak kişiyi töpüsünden tutar gök’e yükseltir orada ona kut-küç, ülük ve bilig verip halkı yönetsin diye geriye gönderirdi. Ayrıca Türklerin ilk atası sayılan Oğuz’un gökten yere ışıık içinde inen kızla evlendiği ve ondan çocukları türediği inancı da gök’ün ululanmasını pekiştiren başka unsurdur.¹¹⁰ Bütün bu örnekler gök’ün koruyucu bir özelliği olduğu tasavvurunu ortaya çıkararak gök ve çadır özdeşliği sonucunu doğurur.

Oğuz Kağan Destanı’nda yer alan “... kün tuğ bolgıl, kök kurkan” ifadesine göre gök’ün Türk tasavvurunda çadır / kurukan gibi yer ettiği açıktır.¹¹¹

Budist Türkleri, Kansu ile Doğu Türkistan’daki mimarisinde, Hun ve Türk geleneğinde olduğu gibi, kubbeli hücre hükümdar çadırına tekabül etmekte ve tahta oturan şahsın başı üstünde, göğün timsali olarak bir şemsiye (Dede Korkut’a göre “günlük”) tutulmaktadır.¹¹²

Eski Türkler, şimşekli havalarda gök’e ok atar ve bağırırlardı. Bahaeddin Ögel’e göre bu daha çok Tanrı’ya bir haber veya elçi göndermek anlamındaydı.¹¹³ Gök ile ilgili olarak Bir Proto-Moğol efsanesine göre bir kadın gökten düşen bir dolu tanesini yutmuş

¹¹⁰ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, (T.T.K.Basımevi, Ankara 1989), s. 140.

¹¹¹ Bakınız, Oğuz Kağan Destanı (Hazırlayan R.Rahmeti ARAT- W.BANG), (İstanbul, 1936), s. 16.

¹¹² Emel ESİN, “İslamiyet’ten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırma”, *Türk Kültürü El-Kitabı*, (M.E.B. Yayınları, İstanbul 1972, Cilt:II, Kısım 1a), s. 344.

¹¹³ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 17.

ve bundan dolayı da gebe kalmıştı. Bunun için de bu kadından türeyen boy, kutsal bir nesil olarak kabul edilmişti.¹¹⁴

Yörede yaptığımız tespitlerde rastladığımız evlerdeki ocak/baca mimarisinde; ocak taşının tek parçadan ve kubbeli bir şekilde yapılmış olması kanaatimize göre **gök**'ün sembolü olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Göhlisar / Armutlu'da tespit ettiğimiz bir bedduada;

*"Ah!.. Göksüz, Ah!.. Feleksiz.
Merhametsiz! Yüreksiz!
Of!..... Of!..... Of!..
Gözlerinden yaşlar sel gibi aksın
Beni yakan ateş seni de yaksın
Dilerim Allah'tan süründüğünü
Göstersin de canımı alsın.
Ah!.. Göksüz, Ah!.. Feleksiz.
Merhametsiz! Yüreksiz!
Of!..... Of!..... Of!..
"115*

felek-gök özdeşliği ile baht ve talih vurgulanıyor. Feleğin ve gök'ün eksikliği bir kusur olarak nitelendiriliyor. Feleğin koruyuculuk vasfının ortadan kalktığı durumlarda insanların göz yaşlarının sel gibi akabileceğine dikkat çekiliyor.

"Ah! Felek, ah!", "felek ocağın sönsün" diyerek acı ve ıstıraplarını dile getiren, yöre halkı çaresizliği, güçsüzlüğü, yoksulluğu ve ölümün sorumluluğunu yine feleğin sırtına yükler ve bir nebze olsun avunmaya çalışır.

Bu inançların dışında gökle ve onun ortaya koyduğu fonksiyonlarla ilişkili pratikler de mevcuttur. Bahara doğru ilk defa gök gürlemesini duyan kişi yerden bir kesek / tezek (sert toprak parçası) veya taş alarak yukarıya doğru sırtını sıvazlar, bildiği duaları okur, başının üstünde üç defa çevirerek yukarıya doğru atar. Böylece daha sağlıklı ve bereketli bir yıl geçirileceğine inanılır. Yine bahar mevsiminde yağın ve

¹¹⁴ ÖGEL, a.g.e., s. 55,56,57.

¹¹⁵ Kaynak kişi (6).

“afat” (afet) olarak tabir edilen iri dolu tanelerini bıçakla ikiye bölmek suretiyle gökten gelen felâketin; yapısında koruyuculuk, kurtarıcılık unsurları bulunan demirin kudretiyle kaldırılması inancını görüyoruz.

Yörede gökkuşağı ile ilgili olarak da bazı inançlar ve pratikler mevcuttur: “Gökkuşağının altında hazine saklıdır. Gökkuşağının altından geçilirse bütün dilekler kabul olur. Gökkuşağının altından geçen kadının ilk çocuğu erkek olur” gibi.

Yörede nazardan korunmak için tedbir olarak mavi renkli nazar boncuğu kullanılır. Nazar boncuğunun mavi renkli oluşu sebebiyle gökle ilişkisi olduğu, “gök”ün renginin eski Türklerce kutsal sayıldığı bilinmektedir.¹¹⁶ (Bakınız, Renklerle İlgili İnançlar bölümü)

Bütün Türkiye’de kullanıldığı gibi yörede de sevinçli bir haber alındığında veya sevilen bir kişi geri döndüğünde “gözünüz aydın” deyimini kullanılır.¹¹⁷ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu; “Bu deyim aslı **gökünüz aydın**’dır. Sonradan yumuşak (ğ) ile söylenen gök kelimesi göz şekline dönmüştür. Talihiniz, bahtınız açık olsun manasında olup esti Türk dini ile ilgili bir kavramdır” diyerek XIV. Yüzyıl Azeri edebi mahsulü Dede Korkut’taki; “göydeki göy bulutlar / yorganıdır çobanın” örneklerinde gök (=göy) şeklindeki ifadeyi kanıt göstermiştir.¹¹⁸ Bu yorumlama biçimine katılmakla birlikte “gözünüz aydın” deyimindeki “aydın” kelimesinin Maniheizm’de kutsal kabul edilen “ışık” ile ilgili olabileceği de gözden uzak tutulmaması gerekir.

Yöremizde tespit edebildiğimiz inanç ve pratikler, esas mahiyeti unutulmuş ve pratik alanları değişmiş eski Türk inançlarının yaşayan izlerinden başkası değildir.

¹¹⁶ TANYU, a.g.e. , s. 134; KALAFAT, a.g.e. , s. 27,28.

¹¹⁷ ŞAHİN, a.g.e., s. 181.

¹¹⁸ Ahmet CAFEROĞLU, “Şaman-Sayamin Bir Duası”, *R.Rahmeti ARAT İçin*, (Ankara 1966), s. 155.

(2) Güneş İyesi

Eski Türk inanç sisteminde güneş; gök, ay ve yıldızlar gibi koruyucu bir iye sayılır.¹¹⁹ Günümüzde hâlâ kullanımı devam eden “gün doğdu”, “gün doğusu” gibi deyimlerde olduğu gibi güneş; Hunlardan beri atalarımız tarafından “kün” olarak kullanılmaktadır.¹²⁰ Günün kutsanması meselesi Hun çağına kadar uzanmaktadır. Türk kağanları otağlarını - güneşe hürmetlerinden dolayı - doğuya, güneşin doğduğu yöne doğru kurarlardı.¹²¹ Böylece güneşin koruyucu vasfından faydalanmaya çalışırlardı. Güneşin girdiği otağda kötü ruhların barınamayacağı inancı günümüzde “güneş girmeyen eve doktor girer” deyiimiyle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Eski Türklerin güneşe ve diğer gök nesnelere saygı göstermesi, onlarla ilgili çeşitli pratikler geliştirmesi onları Tanrı gibi telakki etmelerinden dolayı değil; Tanrı’nın bu gibi nesnelere verdiğine inanılan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır.

Türk inanç sisteminde sadece güneş değil, güneşin doğduğu yön (doğu) de törenlerde ve ibadetlerde büyük bir rol oynamış bu sebeple “sabah” önemli ve kutlu bir çağ kabul edilmiştir. Oğuz Destanı’nda önemli bütün işler tan ağarırken başlarken Göktürkler zamanında da “doğu” kutlu kabul edilir ve bu yöne selam verilirdi.¹²²

Yörede büyükler, bir işe başlanacağı zaman sabah erken saatlerde besmele ile başlamanın uğurunu vurgularken “akşamın hayrından sabahın şerri iyidir” sözünü özellikle söylerler. Kanaatimize göre bu uğur güneş iyesinden kaynaklanmakta; kara iyelere (akşama) karşı da bir önlem olarak ifade edilmektedir. Yine yörede tespit ettiğimiz “sabaha karşı görülen rüyalar gerçekleşir, diğer (gece görülen) rüyalar

¹¹⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 29.

¹²⁰ ÖGEL, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul 1988), s. 90.

¹²¹ DİVİTÇİOĞLU, *Kök Türkler*, (İstanbul 1987), s. 65.

¹²² ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Kültür B. Yay., Ankara 1978, Cilt:1), s. 431; Sedat ÇOLAK, “Torosların Zirvesinde Eski Yörük Oyunları I”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, (Sayı: 2000/ 07-163), s. 59.

gerçekleşmez”¹²³ inancı da güneşin koruyucu bir iye olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Yöredeki güneş çarpması ile ilgili inanmaya göre: “Güneş, insanlar çalışsınlar diye doğar, dinlensinler diye batarmış. Güneş doğunca, insanları çalışmaya çağırınca onların bu isteğe uyma geleneği varmış. Bu çağrıya kulak asmayıp, güneşte yatıp uyuyan ve çalışmayan kimseleri güneş çarparmış”.¹²⁴ Bu inançta da görüldüğü gibi güneş maddi ve manevi yapısıyla gören, duyan, konuşan, insanlara yön gösteren kurtarıcı ve koruyucu özelliği ile ortaya çıkar.

Burdur’da geleneksel köy düğünlerinde yapılan yağlı ve karakucak güreşlerinde pehlivanları tanıtmak ve coşturmak için cazgırlarca söylenen manzum pehlivan okşamaları vardır. Bunlardan meşhur cazgır Molla Ahmed’in pehlivan okşamasında, güneşin kutsallığını günümüzde de koruduğunun bir kanıtıdır.

“.....
Pehlivan..... Pehlivan
Şehrinize geldim goşa goşa
Besmeleyle başladım işe
Pehlivanlar geldi güleşe
Bak şu mübarek güneşe
Bu pehlivanlar da yenişe
Hepiniz maşallah çekin güleşe
Parayı gardaş gibi üleşe
Eyi güleşin yavrularım
Bu seyirciler sizden alsın bi neşe
Şu gördüğünüz aslanların güleşi başa
Allah Allah illallah.
Şunlara da maşallah

Bir bilet aldım çıktı amorta
Sayın seyirciler şu dört pehlivan da büyük orta.
Pehlivan Pehlivan ... ”¹²⁵

¹²³Kaynak kişi (8).

¹²⁴İ(smail) Zeki EYUBOĞLU, *Anadolu İnançları, (Anadolu Üçlemesi I)*, (Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998), s. 71.

¹²⁵ÇİNE, a.g.e., s. 69.

(3) Ay ve Yıldızlar İyesi

Türk inanç sisteminde ay ve yıldızlar da güneş gibi birer koruyucu iye idi.. Güneş çekilip dünya karanlığa gömülünce ay ve yıldızlar Tanrı'nın insanlara gönderdiği ışığı yere indirirlerdi.¹²⁶ Bu yüzden çadırın orta tepe noktasında bir delik bırakılır ve karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışık, Tündük adı verilen bu yerden içeri dolardı.¹²⁷ Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran çeşitli Türk boylarında Ay'a kurban kesildiği Çin kaynakları tarafından belirtilmektedir.¹²⁸ Bu kurbanların yılın beşinci ayında yani tabiatın en canlı olduğu dönemde yapılması ay ile tabiat arasında önemli bir ilgi olduğuna işarettir.

Altay Türkleri, ay tutulması karşısında “ yine yelbegen ayı yedi” diyerek bu hadiseyi yedi başlı devin “ay”ı yemesine bağlıyorlardı.¹²⁹ Orta Asya ve Sibirya'da ayın, kutsal hayvanlar tarafından kaçırılarak parçalanması inancı yaygındı.¹³⁰ Muhtelif Türk zümreleri inançlarında ay ve güneşin sürekli olarak kötü ruhlarla mücadele içinde bulundukları tespit olunmuştur.¹³¹ Bu tespitlerden anlaşıldığı gibi, eski Türkler “ay ve güneş” tutulmasını; ayın ve güneşin kötü ruhlar tarafından karanlıklar dünyasına götürülmesine bağlıyordu.¹³²

Günümüzde bazı insanların gökteki ayın ve yıldızların durumuna bakarak mevsimlerle ilgili meteorolojik bilgiler çıkartmaya çalışması, bereket, uğur ve uğursuzluk üzerine fikirler ortaya atması, ay iyesiyle ilgili inançların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

¹²⁶ ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, (İstanbul, 1971, C.II), s. 180.

¹²⁷ KALAFAT, a.g.e., s. 32.

¹²⁸ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 3.

¹²⁹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi*, (Cilt: II), s. 178.

¹³⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 177.

¹³¹ ARAZ, a.g.e., s. 43.

¹³² İNAN, a.g.e., s. 29; KALAFAT, a.g.e., s. 31.

Bucak, Yeşilova, Karamanlı ve Gölhisar'da ay yeni (hilâl) olduğunda toprağa tohum ekilmez, turşu kurulmaz, sebze ve meyveler kurutulmaz. Bütün bu işlemler için eski ay (dolunay) beklenir. Dolunayda yapılacak işlerin istenildiği gibi (olumlu), sonuçlanacağına inanılır. Bu pratikler de kanaatimize göre eski Türk inançlarında önemli bir yer işgal eden Budizm'den kaynaklanmaktadır. Budizm'de yıllık ve aylık iki çeşit kutsal gün vardır: Her ay mahalli manastırlarda Patimokkha kurallarının okunduğu dolunay ve yeni ay günleri . Budizm'in kurucusu Buda'nın, mayıs ayının bir dolunay gecesinde bir tür incir ağacının altında murakabe halinde iken aydınlığa kavuşmuştur. Budistler bu dolunay gününü yıllık kutsal gün kabul edip, Buda'nın doğumu, aydınlanması ve ölümle nihai "Nirvana"ya kavuşmasını esas almış ve çeşitli pratikler geliştirmişlerdir.¹³³

Denizli Tavas'ta ayın ilk görüldüğü günlerde havalar soğuk ve sert geçerse, o ay içinde hava durumu aynı şekilde devam eder Yine aynı yörede "Gece yağan, gündüz açan yıl düzgündür. / Gündüz yağan gece açan yıl bozgundur". Gibi iklim ve mevsimlerle ilgili pratikler geliştirilmiştir.¹³⁴ Burdur yöresinde çocuk doğmadan önce (bir-dört aylık) hamile kadın güzel çocuklara ve aya bakarsa doğacak çocuk güzel olurmuş.¹³⁵ Gölhisar'da ayı (hilâl) gören kişi hemen yüzünü ay'a çevirir ve:

"Ay gördüm Allah
Amentübillah
Nuru yüzüme
Şavkı gözüme"¹³⁶

der ve arkasından "Amentü billah" duasını okur ve ellerini yüzüne sürer. Böylece sağlıklı olacağına ve işlerinin iyi gideceğine inanılır.

¹³³ *İslam Ansiklopedisi*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Cilt 6), s. 352,357.

¹³⁴ Kenan ÇÖLGEÇEN, "Tavas Halk Kültürü," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 1997), s. 87.

¹³⁵ ŞAHİN, *Burdur Folklorundan Örnekler*, s. 80.

¹³⁶ Kaynak kişi (6).

Altmış ve daha yukarı yaştaki kişilerden aldığımız bilgilere göre kendilerinin çocukluğunda ay ve güneş tutulması esnasında çocuklar bağırır, büyükler ise havaya silah atarlarmış. Aynı davranışı yangınlarda da tekrar ederlermiş.¹³⁷ Günümüzde ise bu davranış biçimini sadece yangınlarda görmek mümkündür.

Yörede, ay ve güneş tutulmaları esnasında çanak ve çömlek çalmak, bağırıp çağırarak “gök”e silah atmak pratiği kara iyeleri korkutarak “ay” ve “güneş”i kurtarmak inancından kaynaklanmaktadır.

Yıldızlarla ilgili olarak her kişinin bir yıldızının olduğu o kişinin geleceğinin yıldız hareketlerine bağlı olduğu inancı yaygındır. Ölen kişi için “ ...Yıldızı kaydı” (öldü) deyiimi yaygın olarak yörede kullanılmaktadır.

d) Yer İyeleri

(1) Dağ İyesi

Dağlar Türklerin hayat tarzı içinde önemli bir yer işgal eder.¹³⁸ Büyük saygı gösterilen dağların yükseklikleri itibariyle de ululukları artar. Tanrı’yı yükseklerde gökte tasavvur eden Türk inanç sistemi dağın zirvesinde olmayı Tanrı’ya daha yakın olmakla eşdeğer kabul eder.¹³⁹ Bu inancın izlerini taşıyan Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre kağan kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince onun yükseklerle, dağa teslim eder. Dağda nasibini bekleyen kızın kurt donuna (kılığına) girmiş Tanrı ile evlenip, ondan çocuklar yaptığına inanılırdı.¹⁴⁰ Yine Köktürklerin yaratılış efsanesine göre düşmanla yapılan savaşta tek başına sağ kalan bir erkek çocuğu, bir dişi kurt kurtarır ve Turfan’ın kuzeyinde bir dağa götürerek orada büyütür ve ondan çocukları olur. Kurt sarp kayalıkların arasındaki vadiye dar bir mağara kapısından girmiş ve

¹³⁷ Kaynak kişi (10).

¹³⁸ ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, s. 285.

¹³⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 93.

¹⁴⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 285.

çocuğu kurtarmıştır.¹⁴¹ Köktürklerin hayatında kurt, dağ ve mağaranın kutsal bir yerinin olması bunların atalarını korumuş olması inancından kaynaklandığı söylenebilir.

Yine Ergenekon'dan çıkışta başka bir yol bulunamamış ve dağda bulunan demir madenin kapısını (burası bir mağara ağzı gibidir) önüne yığılan odun ve kömürlerle büyük bir ateş yakmış demir madeninin erimesi sonucu açılan yoldan dışarıya çıkmıştı.¹⁴² Bu yüzden Türkler arasında ata mağarasına, dağa, ateşe, demire ve ağaca karşı duyulan saygının kökeninde bunların kurtarıcı rolü oynamalarını düşünmek gerekir.

Yörede yağmur duası yapılırken kırsala çıkılması, yüksek tepelerin eteklerine (Değirmenbaşı) gidilmesi ve orada topluca dua edilmesi geleneğinde de dağın aynı kurtarıcı ve kollayıcı rolünü düşünmek mümkündür.¹⁴³ Çalışma sahamızda “koca” kelimesi yaşlı, ihtiyar, büyük gibi anlamlarda kullanılmakla birlikte dağlar, taşlar ve büyük ağaçlar için de kullanılır. “Koca kavak”, “koca ardıc”, “koca taş” vb. gibi. Gölhisar, Altınyayla, Çavdır üçgeni arasında yer alan Koçuş Dağı'nın özel bir saygı ile anıldığını tespit ettik. Koçuş'in zirveleri yılın büyük bir zamanında karlarla kaplıdır. Kanaatimize göre bu dağın asıl adı “Koca eş” tir. Zamanla “a” sesi düşmüş, “c” sesi ise sertleşerek “ç” ye dönüşmüş ve eş kelimesi ile birleşerek Koçuş olmuştur. Kırgızlarda Tanrı'ya Koja-Kuday denildiği çoğu defa da sadece “Koja” yani koca kelimesinin kullanıldığını biliyoruz. Altay efsanelerinde Tanrı hep kayın ağacının üstünde “Gök sakallı bir ihtiyar” olarak görülür. Koca kelimesi ile Tanrı'nın ilişkisini bu açıdan da değerlendirmek gerekir.¹⁴⁴ Bugün Anadolu'da “Hey koca Allah'ım” ve benzeri “Koca

¹⁴¹ Kurttan türeme efsaneleri için bkz. ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, (TTK Basımevi, Ankara 1989), s. 13, 29.

¹⁴² ÖGEL, a.g.e., s. 62, 63.

¹⁴³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi “Yağmur Duası” başlığı altında verilmiştir.

¹⁴⁴ ÖGEL, a.g.e., s. 512.

Allah” kelimelerinin kullanılmasının temelinde de muhtevası artık tamamıyla unutulmuş bu kavramı görmek mümkündür.¹⁴⁵

Dede Korkut hikâyelerinde Salur Kazan bir konuşma esnasında Begil’in izzet-i nefsinı kırar. Begil küsererek evine döner ve karısına Kazan’a isyan edeceğini söyler. Bunun üzerine karısı ona; “yiğidim.....padişahına asi olanın işi rast gelmez, aru könülde pas olsa şarap açar. Sen gideli hanım arkurı yatan ala tağların avlanmamıştır. Ata bingil könlün açılın” diyerek sıkıntılarından kurtulup rahatlayabilmesi için dağların (dağ iyeginin) koruyucu ve kollayıcılığına sığınmasını öğütler.¹⁴⁶

Yörede az da olsa kutsallaştırılmış diğer dağ ve tepeler de mevcuttur. Burdur Aziziye Köyü Katrancık Dağı üzerindeki volkan ağzı gibi çukur bir yer “Eren”; Karamanlı merkezde “Çaputlu Çalı”; Çavdır Kozagacı’da “Eren Ardiç” gibi.¹⁴⁷ “Çaputlu Çalı” ve “Eren Ardiç”ta ağaçların dibinde mezarı andıran taşlar dizilidir. Ancak gerçekte mezar olup olmadığı bilinmemektedir. Günümüz insanların değişen sosyal şartlar sebebiyle bu tip yerleri artık birer mesire yeri olarak kullanma eğilimine girdiklerini gözlemledik.

Günümüz Türkiye’inde ağırlaşan sosyal hayat şartları herkesçe malumdur. Hayatla mücadele etmekten yorulan ve bunalan insanlarımızın rahatlamak için kırlara çıkması, tabiata sığınarak huzur araması sakinleşince de eve dönmesi hadisesi belki de şuur altında yerleşmiş dağın (tabiatın) koruyucu ve kurtarıcı rolü ile açıklamak mümkün olabilir.

¹⁴⁵ Ahmet Yaşar OCAK, *Menâkıbnâmeler*, s. 112.

¹⁴⁶ Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, (Dergâh Yayınları, İstanbul 1976), (Alıntı: Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı 1*, (TDK Yayını ,Ankara 195)8, s. 218).

¹⁴⁷ Ferit ÖZTÜRK, “Burdur ve Çevresinde Sözlü Geleneğe Dayalı Adak Yerleri,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Ankara, 1991), s. 70.

(2) Taş ve Kaya İyesi

Türk inanç sisteminde taş ve kayalar da kutsallık arz eder. Türklerin yaratılış efsanelerinde taş ve kaya kişiyi kurtaran, koruyan, barındıran kudret ve kuvvete sahip kutlu bir varlık olarak görülür.¹⁴⁸ Göç destanında “Kutlu Dağ”ın parçalanışından sonra ülkede felaketin başladığı ve uğurların dağıldığını görüyoruz.¹⁴⁹

Eski Türk inanç sistemine göre “Yeşim taşı”, yağmur yağdırmak, yangın söndürmek, havayı güzelleştirmek gibi özelliklere sahipti. Yeşim taşı bu kutsiyetini “Altun Işık”tan almıştı. Ziya Gökalp hadiseyi:

“Bir gece gökten bir nur sütunu, bir kayın ağacı ile bir fıstık çamı üzerine inerek “Yeşim” den bir kaya vücuda getirmiş. Eski Türkler buna “Kutlu Dağ” diyerek tavaf ederlermiş. Sonraları (efsaneye göre) Çinliler bunu parçalamışlar ve kendi ülkelerine taşımışlar. Sihir kuvvetine malik olan bütün “yeşim”ler “Kutlu Dağ” dünyanın her tarafına dağılmış olan parçalarından ibarettir. Ondan dolayı da sihir kuvvetini ve kutluluk hassasını haizdirler”¹⁵⁰

şeklinde ifade ediyor. Burada adı geçen “Yeşim Taşı” Türklerin genel olarak “Yada Taşı” dedikleri tılsımına inandıkları taştır. Taşın, Türk inanç sistemi içindeki kutsallığına Kaşgarlı Mahmud da dikkat çekmiş ve sözlüğünde Yada Taşı ile ilgili: “Kimin yanında kaş (lekesiz saf beyaz taş) bulunursa ona şimşek dokunmaz... Çünkü yaratılışı böyledir”¹⁵¹ ifadelerine yer vermiştir.

Yörede tespit ettiğimiz taş ve kayalarla ilgili bütün inanç ve pratiklerin özünde koruma, kurtarma, direnç verme sırları paylaşma, dilekleri kabul etme ve

¹⁴⁸ TANYU, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, (Ankara 1987), s. 39; ARAZ, a.g.e., s. 48.

¹⁴⁹ KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ötüken Neşriyat, 2. basım, İstanbul, 1980), s. 61; ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 77.

¹⁵⁰ GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976), s. 86,87.

¹⁵¹ Türk Tarih Kurumu, *Divanü Lügat-it-Türk*, (Besim Atalay Tercümesi), s. 22.

gerçekleştirme, uğur, bolluk ve bereketi sağlama gibi birtakım kudret ve kuvvetle ilgili unsurlar vardır.

Halk hekimliğinde bir şifa aracı olarak kullanılır. Bununla ilgili pratikler şöyledir. Çavdır / Kozağacı'nda ellerinde siğil olanlar; Bir çam fidanının başını burkup yere indirirler. Üzerine yenebilecekleri büyüklükte bir taş koyar ve arkalarına bakmadan evlerine giderler.¹⁵² Bu pratiğin daha önce Ziya Gökalp'ten yaptığımız aktarmayla ne kadar örtüştüğü açıktır. Gökten inen bir nur ile çam ve kayın ağacının Yada Taşı' (Yeşim) na dönüşmesiyle ortaya çıkan kutsallıktan medet umma pratiği.

Göllerin içindeki taşlarla hasta çocuklara banyo yaptırmak, bebekler çabuk gelişsin diye delikli taştan geçirmek, gölden çıkarılan küçük delikli taşları bebeklerin kazaklarına dikmek suretiyle onları hastalıklardan ve nazarlardan korumaya çalışmak tamamen taş ve kayalarda bulunduğu kabul edilen kutsallıkla ilgilidir.

Burdur'da yüzünde çıban çıkan bir kişiyi tedavi etmek için hastanın yüzüne doğru çakmak¹⁵³ çakılır. Çakmağı çakan, “atmış-yetmiş, çakmış-gitmiş” derse yüzündeki çıbanların iyileşeceğine inanılır.¹⁵⁴ Bu pratikte de ateşin ve çakmak taşının gücüne sığınma açıkça görülmektedir.

Çavdır, Altınyayla ve aynı bölge içinde bulunan Denizli / Çameli ilçelerinde bolluk olsun, ürünler bereketli olsun diye ceviz ağaçlarının altına taşlar konur. Böylece yöre değimiyle cevizlerin çatal “çatal” (bol ürünli) olacağına inanılır.

Taşların canlı olduğu ve ateşte yakılmaması gerektiği eğer bu kurala rağbet edilmezse Tanrı'nın gökten büyük bir afet indireceği inancı özellikle Altınyayla

¹⁵² Kaynak kişi (5).

¹⁵³ Burada “çakmak çakmak”tan kasıt; “göktaşı”na demir vurulmak suretiyle çıkarılan kıvılcımlarla tutuşturulan “kav” (ağaçların üzerinde oluşan pütürümsü kurutulmuş mantar) dan elde edilen ateştir.

¹⁵⁴ ŞAHİN, a.g.e., s. 180.

(Dirmil) İlçesinde yaygındır.¹⁵⁵ Altın yayla İlçesinde geçmişte dolu ile karışık büyük bir yağmur yağmış ve ilçenin güneybatı yamacına kurulmuş olan şehir çok büyük zarar görmüştür. Bu olayın gerçek sebebi ne olursa olsun halk ruhu bunu ilçedeki dağın eteklerine kurulu olan 40-50 civarındaki kireç ocaklarına bağlamıştır. Kireç yapmak için taş ocaklarında canlı taşlar yakıldığı için başlarına böyle bir felaketin geldiğine inanmaktadırlar.

(3) Ağaç / Orman / Bitki İyesi

İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı ağacı yükseltmiş, sonra her dalın altında bugünkü insanlığın ilk atalarından birini yaratarak; bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi halinde vermişti.¹⁵⁶ Görüldüğü gibi eski Türk inanç sisteminde ağaç ve orman çok önemli bir yer işgal ederdi. “Yer-Sub”lardan sayılan ağaç ve orman iyisi, başlangıçtan beri memnun edilmesi gereken kutsal varlıklar olarak kabul edilmişti. Türkler bu iyeleri memnun ettikçe bolluk ve bereketin artacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Bu inanç Orhun Kitabelerinde; “Türk milleti kutlu Ötüken ormanında yaşarsa mutlu olacak, buradan ayrılırsa başlarına türlü belalar gelecek” şeklinde ifade ediliyor.¹⁵⁷ Ötüken’in; Büyük Hun Devleti, Göktürk Devleti, Avar Devleti, Uygur Kağanlığı ve Cengiz İmparatorluğu’nun başkenti olmasındaki asıl sebep – stratejik olmasının yanında – burasının kutsal sayılmasıdır.¹⁵⁸

Uygurların Göç Destanında , “Hulin Dağı”ndaki ağacın gökten inen ışıktan gebe kalıp beş çocuk doğurduğunu¹⁵⁹; Dede Korkut Hikâyelerinde Basat’ın Tepe Göz’e

¹⁵⁵ ŞAHİN, a.g.e., s. 184.

¹⁵⁶ BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 31.

¹⁵⁷ BANARLI, a.g.e., s. 61.

¹⁵⁸ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 275.

¹⁵⁹ KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 59,60.

“Atam adın sorar olsan kaba ağaç” dediğini¹⁶⁰; Manas Destanında Kanıkey Hatun’un Manas’ın altın tabutunun altına ardıç ağacının küllerini döktürdüğünü¹⁶¹ biliyoruz. Bütün bu hadiselerdeki kutsal “anne ağaç” motifi, günümüze doğru yüzlerce yıl yaşamış ve çalışma sahamızda tespit ettiğimiz pratiklere yansımıştır.

Isparta/Sütçüler, Gelendost ve Senirkent’te hastalanan çocuk **ulu** bir ağacın altında yıkanır ve ağacın dışarı çıkmış kökleri arasından geçirilir.¹⁶²

Tefenni, Çavdır ve Altınyayla’da ellerinde siğil olanlar, bir çam fidanının tepesini bükerek üzerine bir taş koyar ve arkalarına bakmadan evine giderler.

Göhlisar/Armutlu’da “Gelin Kavağı” adıyla bilinen “Koca çınar”ın¹⁶³ kuruyan ve rüzgârda kırılan dalları toplanmıyor, yakılmıyor, olduğu gibi bırakılıyor. O ve onun gibi ak kavakları kesmenin ve yakmanın uğur getirmeyeceği ve günah olduğu ancak bu tip ağaçlardan “senit”, “dibek”, “tokuç”, “saç küreği”¹⁶⁴ gibi aletler yapılırsa bir sakıncasının olmadığı inancı yaygındır.¹⁶⁵ Bu konu ile ilgili olarak görüştüğümüz yaşlı kadınlar; “zamane evlatları artık böyle şeylere rağbet etmiyor. Bet bereket kalmadı” şeklinde yakınıyorlar.

¹⁶⁰ ERGİN, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul 1986), s. 50.

¹⁶¹ İNAN, *Manas Destanı*, (Ankara 1972), s. 153.

¹⁶² Abdullah KILINÇ, “Isparta İli Folkloru,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 19969, s. 225.

¹⁶³ Yörede “çınar” ağaçlarına “kavak” adı verilmektedir.

¹⁶⁴ Kaynak kişi (6).

¹⁶⁵ Yöresel kelimelerdir. **Senit**: Yufka açmak veya üzerinde ekmek yapmak için tahtadan ve genellikle yuvarlak ayakları olmayan küçük sofra. **Dibek**: Bulgur dövmek için hazırlanan içi oyulmuş ağaç kütüğü. **Tokuç**: Akarsu kenarlarında çamaşırı döverek temizlemek için hazırlanan alet. **Saç küreği**: Saç üzerinde pişirilen ekmek veya yufkaları yanmadan çevirmek için kullanılan kürek.

Yörede çıtlık ağaçlarına “nazar ağacı” adı verilir. Bu ağaçtan çeşitli nazarlıklar yapılarak çocukların göğsüne takılır.¹⁶⁶ Çalışmamızın “nazar” kısmında da görüleceği gibi bu ağacın nazara karşı koruyucu bir fonksiyona sahip olduğuna inanılır.

Keçiborlu/Aydoğmuş Kasabası’nda genç kızlar Hıdırellez’in 5 Mayıs gecesinde bahçedeki yeşil soğanların yapraklarına veya gül dallarına ip ve mendil bağlayarak dilek tutarlarmış. Bu soğanın yaprakları uzarsa dileğin gerçekleşeceğine, uzamazsa dileğin gerçekleşmeyeceğine inanırlarmış. Yine aynı gece halk, bahçesindeki ağaçların altındaki toprağa sahip olmak istedikleri mal veya eşyaların resimlerini çizerler veya taştan-çöpten şekillerini yaparak dilek tutarlarmış.¹⁶⁷

Yörede ağaç ve orman iyesi ile ilgili pratikler pek çoktur. Ancak fonksiyonları birbirine benzer nitelikte olduğu için hepsini buraya almıyoruz. Tanıtmaya çalıştığımız bu pratikler yöre aydınları üzerinde de derin izler bırakmış ve İbrahim Zeki Burdurlu’nun “Burdur” isimli şiirinde olduğu gibi:

“.....
Eren ardıç gibi bakma yüzüme
Su başında su ver yanan özüme
Burdur zeybeği ile coşan dizime
İnce türkü söyle ince dudaktan¹⁶⁸
.....”

“Eren ardıç” tabiriyle kişileştirilerek yaşatılmaya çalışılmıştır.

Yöreye ait olarak tespit edilen bütün bu pratiklerde ağaç; yapısında kudret ve kuvvet unsurlarını taşıyan, gizli güçlere sahip bir iye mevkiinde ve canlı bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Ziyaret edilen, kendisine zarar verenleri korkutup cezalandıran, saygı ile yaklaşanlara umut kapısı olan, sunulan hediyeleri kabul eden, gelebilecek kaza ve belalara karşı kişioğlunu koruyup gözetken ve bu özellikleriyle de

¹⁶⁶ ÇİNE, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁷ KILINÇ, *Isparta İli Folkloru*, s. 217.

¹⁶⁸ ŞAHİN, *Burdur Folklorundan Örnekler*, s. 3.

şahsiyet kazandıran ağaç, başlangıçtan beri sahip olduğu karakter unsurlarını yapısında saklayabilmiştir.

(4) Yer İyesi

Türk inanç sisteminde yer iki grupta değerlendirilir: Yer-Sub'lar ve yağız yir.¹⁶⁹ Eski Türk inanç ve pratiklerinde iç içe girmiş ve birbirine tezat teşkil eden bu unsurlardan “Yer-Sub (yer-su) mavi gök ile yağız yir (yer) arasında kalan bölüme (yerüstü) verilen isim iken; yağız yir kavramı da yeraltını ifade ederdi.¹⁷⁰ Yer üstünde koruyucu iyelerin varlığı kabul edilirken; yeraltında kötülüklerin yaratıcısı (Erlık Han) ve sebebi olan iyelerin yaşadığına inanılırdı.¹⁷¹ Bu yüzden Türk inanç sisteminde gök gibi yeryüzü de bütünüyle “ıduk” sayılmıştır. Ancak yeryüzüne hayat veren ve kişiyi koruduğuna inanılan Yer-Sub'lar için “ıduk” tabiri kullanılırdı.¹⁷² Bununla birlikte, daha öncede ifade ettiğimiz gibi inanç ve pratikler iç içe geçmiş yer üstü ve yer altı kavramları çoğu defa birbirine karıştırılmıştır. Bu girift durum ilim adamları arasında da farklı görüşlere sebep olmuştur. Barthold, “Yer-Sub” ifadesinden yerin bütünüyle tek ruh olduğu görüşünü ileri sürerken¹⁷³; THOMSEN, bu değimden bütün yer ruhlarının anlaşılacağı fikrini savunmuştur.¹⁷⁴ W. RADLOFF, “Yer-Sub” deyimini “dağlarda yaşayan yer kahramanları” şeklinde açıklarken¹⁷⁵, A. İNAN ise, her birisi birer koruyucu ruh olarak tasavvur edilen “Yer-Sub”ların en önemli temsilcilerinin başta kutsal dağlar olmak üzere, kutlu göl ve ırmaklar, mukaddes ağaç ve ormanlar olduğuna

¹⁶⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 39.

¹⁷⁰ ARAZ, a.g.e., s. 54.

¹⁷¹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, (İstanbul 1971), s. 314-318; KALAFAT, a.g.e., s. 42.

¹⁷² KALAFAT, a.g.e., s. 38; ARAZ, a.g.e., s. 53,54.

¹⁷³ W. BARTHOLD, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz: K.Y. Koprıman(A.İ.Aka., Ankara 1975), s. 18.

¹⁷⁴ Mehmet ERÖZ, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşilik*, (İstanbul 1977), s. 364.

¹⁷⁵ W. RADLOFF, *Sibirya'dan*, Çeviren: Ahmet Temir, (İstanbul, 1956, C.II), s. 73.

dikkat çekmiştir.¹⁷⁶ Bize göre de yerüstü ile yer altı ruhlarını ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Türk inanç ve tasavvuruna göre yeri kontrolleri altında tutan iyeler, daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda, dağ bellerinde ve dağ geçitlerinde yaşardı.¹⁷⁷ Yakutlar bu geçit iyesine “Ottuk iççite”, yol iyesine ise “au iççite” adını vermişlerdi.¹⁷⁸

Yöre insanlarının bazı dağ geçitlerini geçerken veya ıssız tepelerini aşarken şeytan çarpmasın diye dua okuma alışkanlıkları – İslâmî bir kimlikle de olsa – yer ruhları için yapılan bir “saçı”dan başka bir şey değildir. Yine ağaçların meyveleri toplanırken dalların yüksek yerlerinde kalan bütün meyveler toplanmaz. Bu davranışın sebebi de kurdun kuşun hakkı var şeklinde ifade edilir.¹⁷⁹ Bu pratikte yer üzerinde bulundurduğu bütün canlı ve cansız varlıkları koruyan gizli güçlere sahip olarak tasavvur ediliyor ve küstürülmemesi, saygı duyulması gereken bir iye olarak karşımıza çıkıyor.

Altaylıların inanışlarına göre “yer-su” ruhları yalnız ıssız yerlerde değil; insanların yaşadığı muhitte yaşar. Ehli hayvanları yaratan ve onlara bereket veren “yer-su”dur¹⁸⁰. Yine Altaylılar baharda kısırakların sağılan ilk sütünden bulamaç yapıp “yayık çıkarar” (=Yayık kaldırma) adı ile bilinen merasimlerinde saçları saçarlardı¹⁸¹. Aynı pratik Gölhisar Ulu Cami mahallesinde “ağız atmak” şeklinde hâlâ yaşatılmaktadır. İnanca göre yeni doğum yapmış evcil hayvanların ilk sütünden bir miktar yakındaki dereye dökülür, bu miktarda da okulun veya evin tavanına sepilir. Böylece sütün bereketli,

¹⁷⁶ İNAN, *Şamanizm*, s. 48; *Makaleler ve İncelemeler*, s. 391; KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 15.

¹⁷⁷ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 66-84.

¹⁷⁸ KALAFAT, a.g.e., s. 39; ARAZ, a. g. e., s. 51.

¹⁷⁹ Kaynak kişi (17).

¹⁸⁰ İNAN, *Makaleler ve incelemeler*, s. 491.

¹⁸¹ ARAZ, a.g.e., s. 52.

yavrunun da gürbüz olacağına inanılır¹⁸². Yani sebebi bilinmeden koruyucu ve bereket verici ruha saçı saçılmış olur.

Türkler İslamı kabul ettikten sonra Hızır ve İlyas peygamberlerinin birlikte anılmasıyla oluşan Hıdırellez inancı ile eski Türk inanç sistemi içinde yer alan Boz Atlı Yol Tengrisi / iyesi birleşmiş ve yolda sıkıntıya düşen ve darda kalanların yardımına koşan bir varlık olarak yaşatılmıştır¹⁸³. Yörede dileklerin sunulduğu bir bahar bayramı olarak karşımıza çıkan Hıdırellez 5-6 Mayıs'ta kutlanır. Bu kutlamalar esnasında genç kızlar “baht açma” oyunu oynar. Bir bakracın içine su, kopça (düğme), gül, boncuk koyarlar, sonra bunları mani söyleyerek tek tek çıkarırlar ve söylenen maniye göre kismetlerinin açılacağına inanırlar¹⁸⁴.

Yalvaç'ta “ Hıdırlık” denilen yerdeki Hızır taşının dibine metal parçaları gömülür, bahçelerde ağaçların altındaki toprağa dileklerinin resimleri çizilir veya kapılarının önlerine kül dökülerek arzuların gerçekleştirilmesi beklenir.¹⁸⁵

(5) Su İyesi

Eski Türk inanç sisteminde su, hayatın ve canlılığın kaynağı olarak kabul edilir ve “ıduk” (mukaddes) sayılırdı.¹⁸⁶ İnsanlara en yakın ilahlardan kabul edilen Yer-Su kavramı içine bütün akan sular(ırmaklar,dereler, pınarlar)ve göller girerdi. İnsanlar, semavi ve zulmet Tanrı'larıyla “kam”ların aracılığıyla ilgi kurabilirken Yer-Sub'larla ise doğrudan ilgi kurabilirlerdi.¹⁸⁷ Köktürk Kitabelerinde geçen; “Yer-Sub sahihsiz

¹⁸² KALAFAT , a.g.e. s. 40.

¹⁸³ KALAFAT ,a.g.e., s. 40.

¹⁸⁴ KILIÇ , *Isparta İli Folkloru* , s. 217.

¹⁸⁵ KILIÇ , a.g.e., s. 217-218.

¹⁸⁶ KALAFAT, a.g.e., s. 54.

¹⁸⁷ İNAN, “Türk Şamanizmi”, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 391.

kalmasın diye, Türk Tengri'si kağan gönderdi" ifadesiyle kastedilen, kutsal Türk yurdu ve kutsal sulardır.¹⁸⁸

İnsanların hayatında vazgeçilmez bir öge olarak gizli güçlere sahip olduğuna inanılan ıduk (kutsal) sulara karşı saygılı olmak ve onları memnun etmek de tabii bir hadise idi. Bunun için Uygurlar senede iki defa Yer-Sub'lara kurban verir. Ayrıca kötü ruhları uzaklaştırmak için de altın ve gümüş kaplara koydukları suları birbirlerine serperlerdi.¹⁸⁹ Türkiye'de yaygın bir şekilde tatbik edilen "gidenlerin arkasından su serpmek" geleneği çalışma sahamızda da yaşatılmaktadır. Böylece sevilen gidenlerin yollarının açık olacağı ve kazasız-belasız çabuk geriye döneceklerine inanılır.

Bütün akar suların, göllerin, pınarların, hatta kuru derelerin bile bir izisi (sahibi) olduğuna inanan eski Türkler bu iyeleri memnun etmek ve dileklerini gerçekleştirmek için onlara kurban ve saç sunarlardı.¹⁹⁰

Isparta'nın Burdur'la sınır ve ilçelerinde yaşı geçmiş kızlar ve erkekler bahtları açılsın ve evlenebilsinler diye yaşmak veya gömleklerini göle atarlarmış.¹⁹¹

Burdur ve Yöresinde doğuma bir iki saat kalınca hamile kadına dualı su içirilir. Dualı suyu içen kadının ağrısız ve sancısız doğum yapacağına inanılır.¹⁹² Yeni doğum yapmış evcil hayvanların ağız sütü, bereketli ve bol olsun diye dereye (suya) dökülür. İnsan ve hayvana göz hakkı inerse kör kuyudan alınan su gözüne damlatılınca göze inen ak kaybolurmuş.¹⁹³

¹⁸⁸ ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, (İstanbul 1971), s. 314,318.

¹⁸⁹ ÖGEL, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (İstanbul 1971), s. 125.

¹⁹⁰ ARAZ, a.g.e., s. 55, KALAFAT; a.g.e., s. 44; BULUÇ, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: II), s. 328.

¹⁹¹ KILIÇ, "Isparta İli Folkloru," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996), s. 217.

¹⁹² ŞAHİN, a.g.e., s. 181.

¹⁹³ Kaynak kişi (10).

Çavdır / Kozacı'nda hasta olan çocuklara göl suyu içirilir ve bu su ile banyo yaptırılır.¹⁹⁴ Tefenni'de “Barutlu Su”yun şifa kaynağı olduğu ve özellikle böbrek hastalıklarına iyi geldiği inancı yaygındır.¹⁹⁵

Burdur-Bucak-Antalya kara yolu üzerinde bulunan “İnsuyu Mağarası” ziyaret yeri olarak kullanılır. İçindeki göllere paralar atılarak dilekler tutulur. İnsuyu, Türk inanç sistemindeki mağara, su ve göl iyesinin ortaklaşa yer aldığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burdur Çerçin İçmesi (Sarı su) yörenin şifa kaynağı olarak ün yapmıştır. Bu su ile ilgili Hamit Çine, şu menkıbeyi anlatıyor: “Bir ermiş Burdur'dan geçerken susamış, su istemiş. Çerçin, Eskiye ve Kışla köyleri su vermemiş. Kılıcını saplamış yerden su çıkmış. Bunun üzerine ermiş bütün dertliler bu sudan şifa bulsun. Bu üç köy şifa bulmasın” demiş.¹⁹⁶ Adı geçen üç köyün dışındaki insanlara bu içmenin faydasının dokunduğuna inanılır.

Başkurtların yeni gelinler için tertiplelediği “hu köründürü”¹⁹⁷ merasimi biraz farklılıklarla Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı¹⁹⁸ gibi Gölhisar'da da yaşamaktadır. Gölhisar'ı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru ikiye bölen bir dere yatağının bir tarafında Çeşme diğer tarafında ise Armutlu mahallesi vardır. Avare adıyla bilinen bu dere şiddetli yağmur yağdığı zaman akar, diğer zamanlar da ise kurudur. Hangi mahallede

¹⁹⁴ Kaynak kişi (8).

¹⁹⁵ **Barutlu su;** halkın daha kolay ulaşabilmesi için Tefenni Belediyesi tarafından Burdur yolu kenarına (Belediye dinlenme tesisleri önüne) getirilmiş ve böbrek şeklinde bir çeşmeyle hizmete sunulmuştur.

¹⁹⁶ ÇİNE, a.g.e., s. 89.

¹⁹⁷ “Başkurtlarda bir köye yeni gelin geldiğinde; geline “hu köründürü” (su gösterme) merasimi yaparlardı. Gelinin geldiği ertesi sabah kadınlar toplanır köyün yakınındaki bir ırmağa veya göle (gelini) götürürlerdi. İhtiyar bir kadın gelini suya; suyu geline gösterdikten sonra: “Ataylardan kalan hu, ineylerden kalan hu” (babalardan kalan su, analardan kalan su) diyerek bir şeyler söyler ve gelinin süslerinden bir gümüş para koparıp suya atarlardı.” A. İNAN; “Türklerde Su Kültü İli İlgili Gelenekler”, Makaleler ve İncelemeler, s. 492.

¹⁹⁸ KALAFAT, a.g.e., s. 44.

bir düğün olsa; gelin düğün alayı ile birlikte o derenin üzerindeki köprüden geçirilir. Diğer mahallede dolaştırılır ve damadın evine ondan sonra götürülür.¹⁹⁹ Daha önceleri Armutlu'da üç yol kavşağı ve dere kıyısında dibinde çeşme bulunan ve "Gelin Kavağı" adıyla bilinen Ulu/Koca Çınar'ın etrafında dolaştırılmış.

Yine gelin damadın evine geldiğinin üçüncü günü sabahı gelin ata bindirilir. Atın yularını kır bekçisi veya köy koruyucusu çeker. Atın her iki tarafında kız ve oğlan evlerini temsil eden birer kadın (yenge) olduğu halde gelin kavağın etrafında üç defa döndürülür ve geline; gelen kavağı, dere ve pınar öğretilmiştir. Atın boynuna ise paçaları işlemeli belinde uçkuru olan bir erkek donu bağlanmıştır. Eve dönülünce atı yedeğinde çeken bekçiye işlemeli ve uçkurlu don hediye edilmiştir. Böylece gelin eve gelirken ve geldikten sonra kötülüklerden korunacağı, eve bereket getireceği ve ilk çocuğu erkek olmak üzere çocuklar doğuracağına inanılmış. Günümüzde sadece düğün konvoyu ile dolaştırma şeklindeki bu pratiğin amacının aslında Yer-Sub'lara, (su, ağaç, dağ) karşı bir saygı göstermek ve bu iyeleri memnun etmek olduğu açıktır.

Günümüzde suyun temiz tutulması inancı hâlâ yaşatılmaktadır. Suyu kirletmek, suya pislik atmak, su başına çiş yapmak günah sayılır.²⁰⁰ Bulaşık suyu besmele okunmadan dışarıya dökülmez.²⁰¹ Ocakta suyun sürekli kaynatılması hoş karşılanmaz.²⁰² Eğer yapılmaması gereken bu davranışlar yapılırsa o kişiyi cin çarpar, hasta eder korkusu eski Türk inançlarının yaşayan son biçimleri olarak değerlendirmek gerekir.

¹⁹⁹ Kaynak kişi (10).

²⁰⁰ Kaynak kişi(10).

²⁰¹ ŞAHİN, a.g.e., 180.

²⁰² ÇİNE, a.g.e., s. 85.

e) Ev-Eşik / Od-Ocak İyesi

(1) Ev-Eşik İyesi

Göçebe Türk toplulukları arasında çadırın da bir iyesi olduğuna ve bu iyenin orada yaşayanları dış tehlikelere karşı koruduğuna inanılırdı. Yakut Türklerinin “cie iççite” veya “balagan iççite”²⁰³; Volga Türklerinin ise “öy iyesi”²⁰⁴ adını verdikleri bu varlığın tesir gücünün ise ev veya çadırın hudutları içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu iyei memnun etmek ve hatırlandığını kendisine haber vermek için kurban kesilir. Kesilen kurbanın kanı “yurt”un direklerine sürülürdü.²⁰⁵ Yörede evlerin temeli atılırken temele kan akıtma, çatısı bağlanırken kurban kesme ve kurban kanını alınlara – özellikle çocukların alınlara – sürme geleneği aslında fonksiyon değişimine uğramış şekliyle yaşayan bu eski inançların günümüzdeki kalıntılarıdır. Bu pratikten amaç ev iyesini memnun etme ve onun yardımını sağlamaktır.

Yörede evlerin sahipli olduğu, genellikle bu sahibin (iyenin) çift yılan şeklinde bulunduğu ve bu yılanların öldürülmemesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu anlatımlara göre kazaen yılanlardan biri öldürülürse diğerini de öldürmek gerekir. Yoksa kalan yılanın eşinin intikamını alacağı korkusu yaşanır. Bu inancın kaynağını eski Türk inanç sisteminde aramak gerekir. Efsanelerde Erlik’in kızlarının iki tane olduğu ve kara yılanı benzediği (kara yılan kıstar) rivayeti vardır.²⁰⁶

Yine yörede düğün öncesi hazırlıklar yapılırken; oğlanın yengesi hamur yoğurur ve ekmek pişirir. Pişirilen ilk iki ekmek damat ve gelin için ayrılır.. Bu ekmekler çivi ile gelinin gireceği evin duvarına çakılır. Bunun anlamı ekmeğin baba evinden geldi. Nasibiniz bu evde demektir.²⁰⁷ Gelin oğlan evine getirilince hemen bir kurban kesilip

²⁰³ KALAFAT, a.g.e., s. 48.

²⁰⁴ ARAZ, a.g.e., s. 62.

²⁰⁵ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 41,46.

²⁰⁶ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 411.

²⁰⁷ ÇİNE, a.g.e., s. 44.

kanının damadın ve gelinin alınlarına sürülmesi²⁰⁸ veya kurban kanının üstünden geri yürütülüp koyun postu üzerinden atlatılması²⁰⁹, Gelin attan (arabadan) indirilirken ayağının altına bir demir parçası (gelinlerin at ile getirildiği dönemlerde saban demiri üzerine indirilirmiş) konması²¹⁰ gibi pratikler tamamen kara iyelere karşı koruyucu iyelerin yardımına sığınmakla ilgilidir.

Evlerin giriş kapıları, alt ve üst eşikleri ile ilgili de çeşitli pratikler mevcuttur. Evlerin eşiği, cin ve perilerin yeri olarak kabul edilir ve eşiğe basılması veya üzerine oturulması halinde insanın çarpılacağı inancı yaygındır.²¹¹ Çavdır/Soğanlı ve Kayış Köylerinde gelinler koca evine girerken; sağ eliyle kapının üst eşiğine kına veya yağ sürer.²¹² Gölhisar'da gelin eve girerken kaynananın eşiğe yatması ve gelinin hayırlı olup olmadığını denemesi²¹³ gibi pratiklerin yanında yörede: “Eşik eşiğe, kaşık kaşığa çatmayınca belli olmaz”, “eşik eşiğe çatınca anladım da, kaşık kaşığa çatınca anlamadım” deyimleri de mevcuttur.²¹⁴ Bütün bu adet ve inanmalar bizi eski Türk inanç sistemi içindeki kara (kötü) ve koruyucu (iyi) iyelere kadar götürmektedir.²¹⁵ Bu iyelerle ilgili olarak prof. Dr. Abdülkadir İnan:

“Şerir ruhlar arasındaki inzibat ve nizamı temin etmek için Erlik, kendi bahadır oğullarını yeryüzüne gönderir. Bunlar yavuz muhafızlar (katuu kuyak) sıfatıyla ev kapılarını şerir ruhların yersiz hücumlarına karşı korurlar...Erlik'in bahadır oğulları... kapının iki sövesi (yanı) yanında bulunur ve eşik

²⁰⁸ Kaynak kişi (5).

²⁰⁹ ÇİNE, a.g.e., s. 44.

²¹⁰ Kaynak kişi (5).

²¹¹ ŞAHİN, a.g.e., s. 181.

²¹² ÇİNE, a.g.e., s. 85.

²¹³ ÇİNE, a.g.e., s. 33.

²¹⁴ ÇİNE, a.g.e., s. 44.

²¹⁵ ÇİNE, a.g.e., s. 33.

²¹⁵ Daha geniş bilgi için çalışmamızın “İyeler” bölümüne bakılabilir.

istikametinde öteye beriye gezinirler... Her kabile Erlik oğullarından birinin veya ikisinin kapılarında bekçilik ettiklerine inanır ve bunlara karşı saygı gösterirler”²¹⁶

Birer kara tös sayılan Erlik’in bahadır oğullarını memnun etmek için çeşitli pratiklere başvurulması tabiidir. Günümüzde artık terkedilmiş ancak yaşlı kimselerin tek katlı evlerinin kapısı üstüne çakılmış bulunan kaplumbağa kabuğu, öküz, koç ve teke boynuzları da ev iyesini memnun etmek maksadıyla geliştirilen pratiklerdendir. Kapıya yakın yerde veya eşikte durmanın günah olduğu ve yağmur yağarken eşikte durulursa yıldırım atacağı inancının kara tösleri memnun etmekten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

(2) Od-Ocak İyesi

Türk düşünce sisteminde ateşin, gökten Tanrı Ülgen tarafından gönderildiğine inanılır.²¹⁷ Ateşin güneş ve aydan ayrılan biri ak, diğeri kara iki taşın birbirlerine çarpmasıyla elde edildiğini düşünen Altaylılar, ateşi (özellikle çakmak taşı ateşini) kutsal kabul ederler. İlk ateş, **Targın Neme** (ilk kişi-ilk ata) tarafından, yakıldığı için “ocak” ailenin sembolü olarak kabul edilir.²¹⁸ Bu maksatla Yakutlarda ve Altaylılarda gelin ve güvey ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşı ile yakarlar. Ateşin ıduk (kutsal) kabul edildiği Türk topluluklarında bu iye çeşitli adlarla ifade edilmiştir. Kaşgar ve Kırgız Türkleri “od ata- veya od ana”²¹⁹; Altaylılar “ot bezi” (=ateş sahibi), Yakutlar “ot iççite” veya “eyi out”(mukaddes ateş) adını vermişlerdi.²²⁰ Bu sebeple şaman dualarında “Annem ateş!. Senin pederin sert çelik, validen çakmak taşı ve cedd-i âlâların ak kavak ağacıdır...”²²¹ şeklinde ifadelere rastlamak mümkündür.

²¹⁶ İNAN, a.g.e., s. 410.

²¹⁷ ÖGEL, Türk Mitolojisi I, s. 54.

²¹⁸ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 66,67.

²¹⁹ GÖKALP, a.g.e., s. 294,295.

²²⁰ BULUÇ, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 328; ARAZ, a. g. e., s. 68.

²²¹ İNAN, “Türk Şamanizm’i Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 394.

Yapısında koruyuculuk ve temizleyicilik²²² unsurları taşıyan “ateş iyesi”ni memnun etmek için Altaylılar, Soyatlar, Buryatlar, Beltirler, Teleütler ve Çuvaşlar kısırak ve koyun kurban ederlerken²²³; Yakutlar yemin törenlerini ateşin önünde yaparlardı.²²⁴ Manas destanında gelin eğilerek ocağa selam veriyor, Manas’ın babası Çakıp Han, ocaktaki ateşe bakarak gelecek hakkında yorumlar yapıyordu.²²⁵ VI. Y.Yılda Batı Göktürk Hakanı, Bizans elçilik heyetini, yaktırdığı ateşin alevleri üstünden atlatarak ateşin temizleyicilik unsuruna sığınmış ve elçileri kötü ruhlardan arındırdıktan sonra kabul etmişti.²²⁶ Ateşin temizleyiciliği ve tedavi ediciliği ile ilgili Vilâyetnâme-i Otman Baba’da da anlatılan hadise ilginçtir. Rivayete göre Fatih Sultan Mehmet hastalandığında Otman Baba dört servi ağacından büyük bir ateş yaktırmış ve bu ateşin başında “karanlık götürülsün ve Mehmet sağ olsun” diye biten dualar edilmişti.²²⁷ Yine eski İran’da suçluların ve günahkârların ateş üzerinde yürüyerek temizlendikleri belgelerle sabittir.²²⁸

Daha önce yörede yapılmış derlemelerden elde edilen bilgiler ve bizim temas kurduğumuz kişilerin ifadelerine göre ateş kültü; ocak, kül, kor, sacayağı ve tütsü gibi pratiklerle varlığını sürdürmektedir. Yörede ocaklar kutsal sayılır ve ocaklara saygı

²²² KAFESOĞLU, *Eski Türk Dini*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, Ankara 1980), s. 25,26; ARAZ, a.g.e., s. 68; KALAFAT, a.g.e., s. 52.

²²³ BULUÇ, a.g.e., s. 328; ARAZ, a.g.e., s. 68.

²²⁴ TANYU, “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 1976, Cilt:IV), s. 291.

²²⁵ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 67,71. (Nakil, W. Radloff, Proben, V, s. 205-206 / 420-421).

²²⁶ Abdülhaluk ÇAY, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, (Ankara 1988), s. 201; KAFESOĞLU, a. g. e., s. 25,26; İNAN, a.g. e., s. 68; L. RASONYI, *Tarihte Türklük*, Çeviren: Hamit Zübeyir Koşay (TKAE Yay, Ankara 1993), s. 31.

²²⁷ Ahmet Yaşar OCAK, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, (Ankara, 1983), s. 186. (Nakil: Vilâyetnâme-i O.B., V. 132a, 191b ve birçok yerde).

²²⁸ OCAK, a.g.e., s. 191. (Nakil: Widengren, s. 49; krş. Firdevsî, II, 405-410. Burada padişah Kavus, ölen karısından olan oğlu Siyavuş’u yeni karısını zina ile itham etmiş, o da yakılan ateşin içinden atı ile geçip sağlam çıkmak suretiyle suçsuzluğunu ispatlamıştır).

gösterilir. Her yeni yapılan eve mutlaka bir ocak yapılır. Gençlerin “ artık ocağa ihtiyaç kalmadı. Mutfağa ocak / baca koymayalım” şeklindeki isteklerine karşı büyükler “ ocaksız ev mi olur” diye itiraz ederek evlere birer ocak yapılması yönünde ısrarcı davranırlar. Son 20-30 yıla kadar gelinin çeyizinde mutlaka yer alması gereken malzemelerin başında sac, sacayağı, senit, oklava, ekmek küreği, maşa ve ısıran gelirdi. Bunlar olmadan yeni bir evin / ocağın kurulması düşünülemezdi. Bu malzemeler yeni çiftler için sadece birer maddi varlık değil, aynı zamanda kurulacak ocağın / evin birer uğuru da sayılırdı. Eski Türk inanç sisteminde ateşi yaratan, insanlara ocaklarını tutuşturup veren ve sacayaklarını ocaklara yerleştiren Ülgen’dir.²²⁹

Tüm sacayaklarının üç ayaklı oluşu ve üç sayısının Türklerde kutsal kabul edilmesini hatırlattıktan sonra yörede sacayakları ile ilgili olarak gerçekleştirilen şu ortak pratikleri sayabiliriz.

Gelin attan indirilirken; önce sağ ayağı bir sacın üzerine bastırılır sonra solayağını yere koyar.²³⁰ Cinlerin sacayağından korktuğuna inanılır.²³¹ Dolu zararlı olabilecek kadar büyük taneli ve fazla yağarsa dolunun altına dinsin diye sacayağı konur.²³² Ocağın külü akşamdan alınmaz. Alınırsa uğursuzluk getirir. Ateş su ile söndürülmez. Söndürülmek mecburiyeti hasıl olursa su azar azar dökülür ve üç defa “ocama (ocağıma) değil odunuma” diye söylemek gerekir. Yoksa ocağın/evin söneceğine inanılır.²³³

Göhlisar, Altınyayla, Çavdır ve Çameli (Denizli’nin ilçesidir. Yöreye coğrafi ve kültürel bağı var) ilçelerinde değirmenden getirilen un çuvallarının ve pekmez

²²⁹ İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 32.

²³⁰ ÇİNE, a.g.e., s. 85.

²³¹ Kaynak kişi (8).

²³² Kaynak kişi (18).

²³³ Kaynak kişi (8).

kazanlarının içine bir miktar meşe külü atılması geleneği ²³⁴ Ocak / ateş iyesiyle ilgili olsa gerektir.

Isparta’da Hıdrellez gecesı (5 Mayıs) bazı kimselerin evlerinin önüne kül eleyip, 6 Mayıs sabahı küllerin üzerinde oluşan şekillere göre gelecekleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışırlar.²³⁵ Kozağacı’nda ateş yanarken fıss.. diye bir ses çıkarırsa “aleyhimizde konuşuluyor” diye akla ilk gelen isimler sayılır ve hangi isimde bu ses sona ererse o kişinin konuştuğuna hükmedilir.²³⁶ Bütün bu inanç ve pratiklerde ateşin yapısında; uğur, bereket ve koruculuk, kurtarıcılık ve temizleyicilik unsurlarını bulunduran canlı fakat mahiyeti bilinmeyen bir varlık olarak telakki edildiğini görüyoruz. Bu kudret ve kuvvete sahip olan canlı varlık, yöre insanın ateş ve ocakla ilgili meselelerde daima tedbirli ve dikkatli olmaya, birtakım yasaklara uymaya sevk etmiştir.

Ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi²³⁷ Yörede de “ocağın tütsün”, “ocağın sönsün”, “ocağına düştüm”, “baba ocağı Tanrı kucacı”, “çocuklarım külde toprakta kalır” gibi dua, beddua, deyim ve atasözlerine rastlanmaktadır. Bu halk ifadelerinin asıl manaları bugün kaybolmuş; “ataların canları yakılan ocağın içinde tecelli eder, bu itibarla evde ocağın devamlı yanması, o ailenin saadet ve sürekliliğine işaret sayılır”. Anlayışının günümüzdeki uzantısından başka bir şey değildir.²³⁸ M. Fuat KÖPRÜLÜ’nün de ifade ettiğı gibi önceki dinlerini değiştiren Türk toplulukları arasında eskiden kalan bu dini ayinler, milli birer örf ve âdet hükmüne bürünmüş ve -yöremizde olduğu gibi- sözlü halk ürünlerinde yaşatılmıştır.

²³⁴ Kaynak kişi (6).

²³⁵ KILIÇ, a.g.e., s. 217.

²³⁶ Kaynak kişi (8).

²³⁷ ARAZ, a.g.e., s. 67.

²³⁸ ERÖZ, Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık, İstanbul 1977, s. 327.

f) Kişioğlu / Ata-Ruh İyesi

(1) Kişi Oğlu İyesi

Türk inanç sisteminde kişioğlunun ortaya çıkışı iki türlü ifade edilir. Göktürk çağı Bengü Taş'larında; “üze kök tengri asra yağız yir kılundukda ikin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlunda üze eçüm apam Bumin Kağan, İstemi Kağan olırmış” (Kül Tigin Doğu cephesi) ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre yer ve gök kılındıktan sonra kişioğlu yaratılmıştır.²³⁹ Türk de, kişi oğlu Tengri tarafında yaratıldığı zaman, yaratılmıştır ve Türk'ü koruyucudur. O, Türk milleti yok olmasın; ıduk “Yir-Sub” sahipsiz kalmasın diye onlara kutlu kağanlar göndermiş ve kağanlara halkı nasıl yönetmek gerektiğini de belletmişti.²⁴⁰

Diğeri ise Türklerin kurttan türediği yolundaki efsanelerdir.²⁴¹ Bu efsanelerde daha önce varılan Türklerin bir savaşta yok edilmek istenirken geriye kalan bir çocuğun dişi bir kurt tarafından beslenip büyütülmesi ve kurt ile birleşmesinden sonra çoğaldıkları anlatılır. Bu adeta ikinci defa bir varoluş, yani çoğalmadır. Bazı araştırmacılara bu dişi kurt motifini sembolik olarak nitelendiriyor ve dişi kurdun “boz kurt donuna (kılığına) girmiş ve düşmanlardan kendini ve yaralı Türk gencini korumuş bir Türk kızı, kadın Kam”²⁴² diye ifade ediyorlar.

Türk inanç sisteminde kamların çeşitli hayvan donlarına (kılık) girdiğini kendilerine yardımcı olan ana ruhlar vasıtasıyla duyup gördüğünü biliyoruz. Genellikle öküz, kartal ve kurt gibi hayvan kılıklarına giren kamlar, atalar ruhu ile doğrudan irtibat kurup gökyüzündeki ışık aleminin mesafelerini aşarak Tanrı'ya kurbanlar sunar veya yer altı dünyasının karanlık alemine dalarak kara iyeleri çeşitli kurban ve armağanlarla

²³⁹ ERGİN, *Orhun Abideleri*, s. 67.

²⁴⁰ ERGİN, a.g.e., s. 91; KALAFAT, a.g.e., s. 55.

²⁴¹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 13,28

²⁴² ESİN, *Türk Kozmolojisi*, s. 44; KALAFAT, a.g.e., s. 55.

memnun etmeğe çalışırdı. Bu kamlar “manyak”²⁴³ adı verilen cübbeler giyer ve merasim sırasında çeşitli hayvanların taklitlerini yaparak göğün veya yerin katları arasında kendinden geçmiş bir şekilde temsili olarak gezinirdi. Kamların bu şekilde kılıktan kılığa girmesi, zamanı ve mekânı aşması daha sonra İslâmî devrede velî, eren ve evliya mertebesinde kabul edilen insanların don değiştirerek seyahat ettikleri, zaman ve mekânı aştıkları inancına dönüşmüştür. Tasavvufta velayet mertebesine ulaşmış insanların (velilerin) tayyi mekân (uçarak mekân değiştirme) ve tayyi zaman (aynı anda farklı yerlerde görünme) etmeleri inancını doğurmuş ve bu hadise “keramet” kavramı içinde değerlendirilmiştir.

Altaylıların ünlü Kam’ı “Tosdogoş”un yıkılan bir kulübenin duman deliğinden uçması ile kadın kamlardan “Kanaa”nın Alaş Irmağı sahillerinden, Kopsu Irmağı sahillerine kadar uçarak gitmesi²⁴⁴ ne ise; Hoca Ahmet Yesevi’nin “turna” donuna girerek Horosan erenlerin Semerkand’da karşılaşması²⁴⁵, veya Saltukname’de Hacı Bektaş-ı Velî’nin “güvercin”, Togan Ata’nın ise “doğan” suretinde görünmeleri de odur.²⁴⁶ Yani eski Türk inanç motifleri Türkler Müslüman olduktan sonra İslâmî inançlarla kaynaşarak çeşitli tarikat çevrelerinde hayat sahası bulmuş ve günümüze kadar gelmiştir.

Burdur/Yeşilova’ya bağlı Doğan Baba Köyü’nde “Doğan Sami” (Doğan Baba) adıyla bilinen bir yatır vardır. Bu köye adını veren “Doğan Sami” ile ilgili olarak anlatılan menkıbede de yine don değiştirme ve uçma hadisesini görüyoruz.²⁴⁷ Doğan

²⁴³ ÖGEL, a.g.e., s. 29,39; İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 436; ARAZ, a.g.e., s. 72.

²⁴⁴ İNAN, a.g.e., s. 426.

²⁴⁵ KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatında İlk Mu tasavvufîler*, (Ankara, 1976), s. 33.

²⁴⁶ Necla PEKOLCAY, *İslami Türk Edebiyatı*, (İstanbul 1975, Cilt:I), s. 252,253.

²⁴⁷ Doğan Sami (Doğan Baba): Köyde iki sülaleden birine adını veren Doğan Sami’nin köye ne zaman geldiği kesin olarak bilinmiyor. Kimilerine göre buraları vatan tutmak için gelen bir alp eren; kimilerine göre ise Selçuklu veya Osmanlı döneminde düşmanla savaşmış bir velî. Rivayete göre asıl adı Sami olan bu zat düşmanlarla savaşırken yalnız kalıyor ve sıkıştırılıyor. Köyün hemen yakınında “Gürlek” adlı

Baba'da adaklar yapılmakta, dilekler tutulmakta mezar taşlarına bez ve yazmalar bağlanarak ondan (onun ruhundan) yardım beklenmektedir.

Bucak/Susuz Köy kavak dibinde manevi gücüne inanılan “Dede Yatır” hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Geceleri yatırı ziyarete gelen başka “dedeler”, ne söylediği anlaşılamayan konuşmalar, atların nal sesleri, yatırın yanında bir türlü çalışmayan iş makineleri bütün bunların yanında bazen geceleri yatırın üstünde “kudret topu” denilen bir ışık büyümesinin oluştuğu ve bu ışığın görülmesinden sonra önemli olayların cereyan ettiği yolunda inanmalar vardır.²⁴⁸ Bu tür anlatmaların kökeninde eski Türk inançlarını görmek mümkündür. Çünkü Budizm, menkıbe açısından son derece zengin ve köklü bir kültüre sahiptir. Bir keramet hikayesi olan menkıbeler, Budizm’in yayılmasında bir propaganda aracı olarak kullanılmışlardır.²⁴⁹ Gerçekten de Budist rahipleri ve “Zen” ustalarına atfedilen kerametler ile bizdeki Tasavvuf büyükleri hakkında anlatılan kerametler arasında içerik olarak büyük benzerlikler görülecektir. Türkler Müslümanlığı seçerken Ota Asya’da bulunan Budist manastırlarının yerine

dereye iniyor ve oradan bir doğan olarak uçuyor. Düşmanlar dereyi arayıp tarıyorlar ama bir türlü bulamıyorlar. Sami’nin bir doğan olup uçtuğunu Yörükler görüyor. O zamandan sonra Sami’nin adına “Doğan “ ilave edilerek, “Doğan Sami “ oluyor.

Yörükler, Türkmenler Doğan Sami için; “ kardeşimiz buradaydı ve buradan bir doğan olarak uçtu” diyerek orayı mekan tutuyorlar. Doğan Baba Köyü burada kuruluyor. (Ferit ÖZTÜRK, Burdur ve Çevresinde Sözlü Geleneğe Dayalı Adak ve Adak Yerleri, G.Ü. Sos. Bil. Ens. T. Dili ve Ed. Böl. Yük. Lis. Tezi), Ankara 1991, s. 94,95.

²⁴⁸ Dede Korkut ile ilgili kudret topu rivayeti: Bazı geceler yatırdan bir ışığın Bucak’ın batısında 18/19km. uzaklıktaki Kestel Köyü’ne (aynı zamanda dağın adıdır) gittiği ve oradan da karşılıklı bir ışığın Yatır’a kadar geldiği ve bunun gözle görüldüğü ifade edilmektedir. Bucak ve Susuz Köy’de kudret topu adı verilen bir ışık huzmesinden sesler geldiği ve akabinde önemli olayların olduğu söylenmektedir. Alman harbi (II. Dünya Savaşı) ve büyük kıtlık , 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bu önemli olaylar arasında sayılıyor. Ferit ÖZTÜRK, a.g.e., s. 86,87.

²⁴⁹ Mehmet EVKURAN, Müslüman Kültüründeki Mitolojik Unsurlar, (A.Ü. Sos. Bilimler Enstitüsü Temel İlişkiler Bilgileri Bölümü Kelam Anabilim Dalı Yüksek Lisans. Tezi, Ankara 1997), s. 80.

tekkeler yapılıyor ve zamanla bu manastırlar çerçevesinde anlatılan ve aradaki azizi ait menkıbeler İslâmîleşiyordu.²⁵⁰

(2) Ata / Ruh

Türkler ata ruhlarına Arvak, Arbak, Tös gibi adlar verir²⁵¹ ve onlara son derece saygı duyarlardı. Aile düzeninde “baba”, devlet düzeninde ise “kağan”, “ata”yı temsil ederdi. Otoriteyi ve gücü temsil eden ata koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını sağlardı. Göktürk Kitabelerinde görüldüğü gibi orada kağanlar, az milleti çok: aç milleti tok etmek için geceli gündüzlü nasıl çalıştıklarını anlatıyorlar.²⁵² İnsanı “beden” ve “tın” (ruh) şeklinde düşünen Türkler ölünce bedenin yok olacağına ve “tın”ın sonsuza kadar yaşayacağına inanıyordu. Ruhun, ailede olup bitenlerden haberdar olacağına ve gerektiği zaman aileye yardım edebileceğine inandıkları için atanın tecrübelerinden öldükten sonra da yararlanmak istiyorlar ve onu kızdırmamaya özen gösteriyorlardı.²⁵³ Yaşarken atalara duyulan saygı, öldükten sonra da onların mezarlarına karşı aynen devam ederdi.

Yörede tespit ettiğimiz, mezarlıklarda gürültü yapılmaması, mezarların üstüne basılmaması ve uzaktan saygısız bir tavırla mezarların parmakla gösterilmemesi gibi pratiklerin özünde ataların ruhlarına karşı gösterilen saygı yatmaktadır.

Yörede “uyku hali ile ölü hali birdir” diye bir inanç vardır. Bunun için uyuyan insana karşı daha saygılı davranır ve onu uyandırmak gerekirse korkutmadan uyandırmaya özen gösterirler. Uykuda korkutularak uyandırılan çocukların hasta olacağı yönünde bir inanç vardır. Kanaatimize göre bu Altaylıların; “ruh, uyku esnasında bedenden ayrılır, uyanırken tekrar bedene girer” anlayışıyla yakından ilgili

²⁵⁰ OCAK, *Menâkıbnâmeler*, s. 16.

²⁵¹ KAFESOĞLU, *Eski Türk Dini*, (Ankara 1980), s. 93; ARAZ, a.g.e., s. 57.

²⁵² ERGİN, *Orhun Abideleri*, s. 71.

²⁵³ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 97.

olup aniden uyandırılan bedene ruhun giremeyebileceği korkusundan kaynaklanmaktadır. Ata ruhlarına belli zamanlarda kurbanlar sunmak, onların mezarlarını ziyaret etmek gerekir.²⁵⁴

Yörede bir gelenek haline gelen uygulamaya göre arife günlerinde ikindi namazını müteakip mezarlıklar mutlaka ziyaret edilir ve dualar okunur. Yağlı ekmekler ve çörekler yapılarak “üzüt”ler²⁵⁵ için dağıtılır.²⁵⁶ Böylece bayramlarda ailesinin yanına ziyarete geleceğine inanılan ruhlar arife gününde memnun edilmeye çalışılır.²⁵⁷ Bu davranışların İslam’daki “kabir ziyareti” ve “hayır-hasanet” kavramlarıyla günümüzde devam ettiğini görmekteyiz. Ayrıca güçlük karşısında ölmüşlerden yardım isteme inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, veli adı altında ziyaret edilen ata mezarları insanlarımız için bir ümit kapısı olma fonksiyonunu korumaktadır. Burdur’da; Eren Ardiç ve Kocabağbaşı, Hacı Rahmi Sultan Yatırı, Dört Ayaklı Tekke, Tekke Köyü Yatırı’ı, Bucak Susuz Köy’de; Dede Yatı, Karamanlı’da Çaputlu Çalı, Yeşilova’da; Doğan Sami, Niyazi Baba, Veli Baba Yatırları ile Çavdır Yamadı Köy’ündeki “Yaman Baba Yatırı”, bunların en önemlileridir.

Ölü ruhlarından korunmak isteyen Yakutlar, mezardan dönerken yol üstünde ateş yakıp üzerinden atlayarak ateşin koruyucu ve temizleyici özelliğinden faydalanmak isterlerdi.²⁵⁸ Çalışma yöremizde ölü çıkan ev baştan başa temizlenir. Ölüye ait bütün elbise ve eşyalar (yatak-yorgan dahil) yıkanır, temizlenir. Ölünün ayakkabı ve elbiseleri dağıtılır. Bütün bu pratikleri eski Türk inançlarının asıl mahiyeti unutulmuş, islami bir

²⁵⁴ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 58.

²⁵⁵ Yörede “üzüt” kelimesi ruh anlamında kullanılmaktadır.

²⁵⁶ Kaynak kişi (8).

²⁵⁷ Kaynak kişi (18).

²⁵⁸ KALAFAT, a.g.e., s. 61. (Nakil: BULUÇ, “Şamanizm”, *Türk Amacı*, (İstanbul, 1942), s. 129).

çerçeve içinde değerlendirilen fonksiyon değişimine uğramış pratikler olarak değerlendirmek gerekir.

g) Kam / Şaman / Ocaklı

Eski Türk inanç sisteminde Tanrı merkez; Onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin ise o merkezin etrafında toplandığı daha önce ifade edilmişti. Merkezden sema ile ve daha sonra da yer altı dünyası ile irtibatın sağlanması anlayışı eski Türk dini içerisinde önemli bir yer tutmuş ve bu kesimler arasındaki irtibatın sağlanması görevi bir bakıma “kam”lara verilmiştir.²⁵⁹ Türk toplulukları arasında dinî-mistik-sihri bu otorite tipini temsil eden Kam kavramının miladi beşinci y.yıldan beri kullanıldığı bilinmektedir.²⁶⁰ Daha çok büyücü anlamında kudret ve kuvvet fonksiyonlarına sahip olan “kam” ların Tunguzlarda “Şaman”, Yakutlarda “Oyun”, Oğuzlarda “Ozan”, Kırgız Türklerinde ise “Baksı/Bahşı” adı verilmektedir.²⁶¹

Kamların , Tanrı veya Tanrılar ile insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapma kabiliyetine sahip olduğuna inanılmakta ve bu sebeple ölüm ve hastalık gibi çaresiz durumlarda “kam”dan yardım istenmekteydi. Kötü ruhlara karşı insanın tek başına baş edemeyeceği düşüncesiyle “kam”a müracaat edilerek onların “vecd” tekniği sayesinde ruhları, hükümleri altına alarak zararsız hale getirebilecekleri inancı yaygındı. Hastalanan yani ruhları çalınan kimselere şifa temin etmek dertlilerin şikayetlerini dinlemek, gök Tanrı ve öteki kutsal varlıklar arasında aracılık yapmak kamlarını görevi idi. Bütün bunlar kamlara toplumda önemli bir statü veriyor ve saygı kazandırıyor. Hatta kamların ölümünden sonra bile ailenin ve kabilenin koruyucuları arasında yer aldığı da bilinen gerçeklerdendi.

²⁵⁹ Ünver GÜNAY, Harun GÜNGÖR, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin dini Tarihi*, (Ocak Yayınları, Ankara 1997), s. 80,81.

²⁶⁰ GÜNAY, GÜNGÖR, a.g.e., s. 82.

²⁶¹ ARAZ, a.g.e., s. 84

Bütün bu sebeplerden ötürü , herkesin kam olması mümkün değildi. Ya belli bir kamın neslinden gelmiş olmak (irsiyet) ya da doğuştan bu kabiliyetleri taşımak ve tecrübeli- yaşlı bir kamın yanında belli bir süre eğitimden geçmek gerekliydi. Mistik eğilimleri beliren kamda dalgınlık, hayal görme, inziva eğilimi, ormanda ve ıssız yerlerde dolaşmak, uykuda şarkı söyleme gibi bir kriz oluştuğuna inanılır.Yani “kamlığa giriş” ve “hazırlık hastalığı”na yakalanmış sayılırdı. Bu rahatsızlık bir “ölüm” ve “yeniden diriliş” tasavvurunu da beraberinde getirir ve kamların olağan üstü güç ve özel bir ruh ile donandığına inanılırdı. İşte kam asıl gücünü bu kutsal ruhtan alırdı.²⁶²

Yakutlara göre gökteki kutlu ağacın dallarında biten bu kutsal ruh; gökkuşağı şeklinde **kam**’ın vücuduna girerek onu sarar. Bu inançtan ötürü kamların (şaman) davullarında gökkuşağının sembolleri yer alırdı.

Efsanelere göre ilk şamanın yaratılışı muhtelifdir. Bunlardan birisine göre: “Kötü ruhların insanlara hastalık ve ölüm gibi felaketler vermeleri üzerine tanrı, insanlara yardım etmesi için yeryüzüne kartalı gönderdi. Kartal ile bir kadının ilişkisi sonucu ilk şaman dünyaya geldi. Görüldüğü gibi ilk “şaman-ata” anlayışı bu efsanede yaygın bir tema olarak karşımıza çıkıyor.

Kamların genellikle erkek olarak telakki edilmelerine rağmen kadın kamların da bulunduğu bilinmektedir.²⁶³ Cücen Hakanının tahta çıktığında kaybolan prensi bir kadın kam”ın bulması; Yakutlarda göğe ve aydınlık ruhlar şerefine ayin düzenleyen “ak kamların erkek; kötü ve karanlık Tanrılara (Erlık) ayinler düzenleyen “kara kam”ların kadın olarak değerlendirilmesi, kadın kamların da varlığına işaret etmektedir. Hatta en

²⁶² İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, (3. basım, Ankara 1986), s. 72-89; GÜNAY- GÜNGÖR, a.g.e., s. 85,86; KALAFAT, a. g. e., s. 62.

²⁶³ GÜNAY- GÜNGÖR, a.g.e., s. 86; İNAN, *Şamanizm*, s. 78-80; ERÖZ, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, (İstanbul 1977), s. 279.

güçlü kamların kadın olduğu ve başlangıçta kamlığın kadınlara mahsus olduğu yolunda görüşler de mevcuttur.

Kamların özel kıyafetleri arasında cübbe, davul ve maske önemli bir yer teşkil eder; Cübbe ve davulun özelliklerini kamin hizmetinde bulunduğu ruh tarafından tespit edildiğine inanılırdı. Ancak Altaylı kamların cübbe, davul ve külahlarında güneş, ay, yıldız, gökkuşağı, dünya, ağaç gibi ortak semboller bulunur ve kamların vecd halindeki iniş ve çıkışları ile kozmik anlayışı simgelerdi.

Vecd halinde kendinden geçmiş olarak çadırın orta direğindeki kertiklerden göğün dokuzuncu katına kadar çıktığı tasavvur olunan şaman, zirveye eriştiğinde Bay Ülgen'e yakarmakta ve sunulan kurbanın kabul olup olmadığını öğrenmekte; gelecekteki olaylar hakkında bilgi edinmektedir. Daha sonra tükenmiş bir vaziyette yere yığılmakta ve uykudan uyanırcasına yavaş yavaş kendine gelmektedir. Şaman ayininde göğe yükselişin bir de yer altına yani cehennemi iniş şeklindeki karşılığı mevcuttur. Bu sırada ona atalarının ve koruyucu ruhlarının refakat ettiğine inanılmaktadır. Yer altının yedinci katına inen şaman, orada da Erlik Han'a yakarmakta ve geriye dönmektedir.

Cezbe haline hazırlanan kamlar davullarını çalar, yardımcı ruhları çağırır, bu amaçla gizli bir dil veya hayvanların dilini kullanırlar. Hayvanlardan özellikle kuşların sesini taklit eder, bir başka hale ve ancak insanlar tarafından bilinmeyen ve çok merak edilen yeni bir aleme geçer ve orada ruhlarla ilişkiye girerler. Kam'ların her türlü tabiat kanunlarını aşarak yeniden kayboluşları birçok yeri bir anda dolaşmaları beşeri şartları aşarak olağan üstü güçlere kavuşmaları onlara toplumda bir prestij sağladığı gibi, dini-sihri hayatı da zenginleştirmiştir.

Kamların kişiliğinde toplanan bütün görev ve sorumluluklar zaman ve mekân içinde toplumsal bir iş bölümü ve dini fonksiyonların dağılımına uğrayarak bu inanca

bağlı yeni insan tiplerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.²⁶⁴ Şeyh, veli, derviş gibi İslâmî karakterli tipler söz konusu olan mesleklerin dini cephesini teşkil ederken doktorluk fonksiyonunu ocaklılar ve sınıkçılar (kırık-çıkık) aldı.²⁶⁵ Geçmiş ve gelecek hakkında söz söyleme görevini ise falcılar üstlendi.²⁶⁶ Günümüzde bu tipteki insanlara – son dönemlerde azalmasına rağmen- hâlâ rastlanmaktadır.

Yörede bazı kişilerin ağzı dualı, elleri hünerli olduğu yönünde bir inanç vardır. Çocukların hastalıklarından tutun da ineklerin sütlerinin azalmasına kadar her türlü konuda bu tip insanlara müracaat edilmekte onlardan yardım beklenmektedir. Bu kabiliyetlerin aileden (ocaktan) geldiği ve kendilerine bir büyüğün elverdiği şeklinde bir anlayış yörede yaygındır.

El ve ayak kemikleri kırılan, bellerinde rahatsızlığı olan insanların kırıkçıya gitmesi, kupa çektirip bellerini ovdurmaları ve bu kırıkçı- çıkıkçıların hayatları üzerindeki anlatım ve fonksiyonları eski kamların günümüzdeki izleri olarak nitelendirilebilir.

Yörede eski kamlık inancına bağlı olarak yaşayan bir diğer meslek dalı da falcılıktır. Genellikle kadınlar arasında yaygın olan falcılık; kahve falı, el falı, yonca ve papatya falı gibi fallarla gelecek hakkında tahmin ve yorumlarda bulurular. İslamın kesinlikle yasakladığı bu tür davranışlar her zaman bir kılıfa uydurularak sürdürülmektedir.

Yörede “hoca”, “cinci hoca”, unvanlarıyla bilinen insanlar sihir ve büyü yoluyla hastalanmış kişilerin tedavilerini üstlendikleri gibi kaybolan veya çalınan kıymetli eşyaların bulunmasında da aktif bir rol üstlenmektedirler. Eski Türklerde bu tip

²⁶⁴ KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 69; KALAFAT, a.g.e., s. 66.

²⁶⁵ İNAN, “Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, (Ankara, 1965), s. 141.

²⁶⁶ KALAFAT, a.g.e., s. 66.

görevleri kamlar yerine getirirken ²⁶⁷ günümüzde onların yerini üfürükçüler, falcılar, ocaklılar, kırıkçı-çıkıkçılar, muskacılar diye bilinen insanların yaptıkları da bilinen bir gerçektir. Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi yörede de ulu ve bilge kişilere ait mezarların dertli kişilere birer ümit kapısı olması ile ilgili inanç ve pratikler kamlık inancına bağlı eski Türk inançlarının İslâmiyet'le fonksiyon değişikliğine uğramış birer biçimi olarak yaşamasına devam etmektedir. ²⁶⁸

C) ŞAMANİZM MESELESİ

Altay merkezli Asya coğrafyasında yaşayan Türklerin geleneksel dini konusunda yapılan bilimsel tartışmaların önemli bir odak noktasını da “Şamanizm” meselesi teşkil etmektedir. Geleneksel Türk inanç sistemleri içinde Kamların (Şaman) çok önemli bir mevkie sahip bulundukları bilinmektedir. ²⁶⁹ Kamların bu inanç sistemi içinde işgal ettiği mevki bu dine Şamanizm adının verilmesine vesile olmuştur. Bu sebeple Şamanizm'i, kısaca tanıtmak gerekmektedir.

Şamanizm'in menşei konusunda iki ana nazariye mevcuttur. Bunlardan biri onu Kuzey Asya'ya diğeri de Güney Asya'ya bağlamak eğilimindedir.

1. Teori, Kuzeyde şiddetli soğğun, uzun gecelerin ve ıssızlığın hüküm sürdüğü arktik bölgede doğmuştur. Özellikle bu bölgeye mahsus olan arktik histeri rahatsızlığının, Şamanların maruz kaldığı sara nöbetine benzeyen hastalıkları ya da patoloji durumlarına benzediği öne sürülerek teori kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Ohlmarks'ın öne sürdüğü bu kuzeyli menşei teorisi birçok itirazları da beraberinde getirmiştir. ²⁷⁰

²⁶⁷ İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 112,113.

²⁶⁸ OCAK, Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri, Ankara 1984, s. 11.

²⁶⁹ Ünver GÜNAY-Harun GÜNGÖR, Türklerin Dini Tarihi, s. 95.

²⁷⁰ KAFESOĞLU, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı yayınları: 367, Ankara, 1980, s. 36.

Özellikle Şamanların patolojik belirtilerinin sözü edilen arktik rahatsızlıklarıyla ilişkilendirilmesi iddiası zayıf bulunmuştur. Bu nedenle birçok yörelerinde kaynak aramak eğilimini göstermiştir. Bu amaçla Şamanlar Afrika, Okyanusya, hatta Amazon topluluklarının sihirbazlarıyla mukayese edilmiş ve orada bazı benzerlikler dikkati çekmiştir. Ancak seçilen analogiler, yöntem ve teknikler söz konusu olduğunda ciddi farklılıklara dönüşmekte bu bakımdan sihirbazlarla Şamanların iki farklı otorite tipini temsil ettikleri anlaşılmaktadır.

2. Teori, Güneyli menşee konusunda daha ciddi tahliller bizzat şaman kelimesinin etrafında toplanmaktadır.²⁷¹ Bu görüşe göre kelime “Tunguz” dilinde bir kökten mevcuttur ve “şa” = bilmek anlamından hareketle şaman=bilen veya “bilge kişi”yi ifade etmektedir.²⁷²

Bunun tam karşısında olan görüş ise kelimenin Tunguzca’ya yabancı olduğunu ileri sürmektedir. Hint-Avrupa dillerinde Toharca ve Soğdca’da kelime mevcuttur ve Budist rahiplerince kullanılmaktadır. Bu görüş ve özellikle Hint menşeli bir din olan Budizm’in zaman içinde Tibet, Çin, orta ve kuzey Asya ve Kore’ye; Uygurlar, Moğollar ve Mançular arasına yayılmış olması Şamanizm ile ilgili bir çok fikirlerin güneyden gelmiş olması fikrini kuvvetlendirmiştir.²⁷³ “Gops ve Schmidt gibi araştırmacılar Şamanizm’in güneydeki Matriarkal kültürlerden neşet ederek kuzeye doğru yayıldıklarını düşünmüşlerdi.”²⁷⁴ Rus araştırmacılardan Şirokogorov, Tunguz Şamanizm’inin nispeten yeni bir olay olduğunu belirtmekte, Tunguzların Budizm’in etkisine girmiş olmaları hatta bu dinin Yakutlar arasında yayılmasında önemli rollerinin bulunması meselesine dikkat çekmektedir.

²⁷¹ GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., 97.

²⁷² KAFESOĞLU; a.g.e., s.39; GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 96,97.

²⁷³ KAFESOĞLU; a.g.e., s. 36-41.

²⁷⁴ BULUÇ, “Şaman ve Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi*, (MEB Yayını, Cilt: XL), s. 322.

Budizm'in orta ve Kuzey Asya'daki etkileri aslında daha XIV. Yüzyıldan başlayarak pek çoklarını "Palisamana" ve Sanskritçedeki "Çıramana" ile, Şaman kelimesinin arasındaki benzerliğe yönelmiştir.²⁷⁵ Buna göre Şaman kelimesi Hint menşelidir. Çince söylenişle "şa-men"e dönüşürken Tunguzca'da ise "şaman" olmuştur. Anca, Schott, Banzarof, Nemet ve Laufer gibi araştırmacılar bu etimolojiye itiraz etmişler ve onlar Türkçe'deki "kam" kelimesinin Tunguzca'da "şaman"a dönüştüğünü öne sürmüşlerdir. Ramsted ise bu sonuncu açıklamanın da yetersiz olduğu görüşündedir.²⁷⁶

Şamanizm'in menşei hakkındaki tartışmaları bir yana bırakılarak; Şamanizm'in orta ve kuzey Asya'daki canlılık dönemine bakıldığında Budizm'in oralarda yayılması ile Şamanizm'in yayılması arasında tarihi paralellik mevcuttur. Şamanizm'in Türkler arasında sistemleşmesi X.-XI. Yüzyıllardan itibaren başlamış ve Moğol hakimiyeti döneminde en canlı seviyesine ulaşmıştır. Bununla beraber Şamanizm'in Moğollara Uygurlardan geçtiği iddiasını pek tutarlı bulmayan bilim adamları da mevcuttur.²⁷⁷

Şaman elbiselerinde yer alan ve bazen boğa yılanı şeklinde görülen yılan sembolleri, şaman davulu ve çalınan müzik, bakır ayna hep Güneyli Lamaist izleri sergilemektedir.²⁷⁸ Şaman ayinleri sırasında uyuşturucudan yararlanma usulü de İran etkisini göstermektedir.

Anlaşıldığına göre orta ve kuzey Asya'da VI.Yüzyıldan beri özellikle Moğollar döneminde tam bir sistemleşme ve canlılığa dönüşen Şamanizm, bünyesinde birçok yabancı unsurları da toplamıştır. Bu nedenle Şirokogorov ve onu takip eden Eliade, Orta ve Kuzey Asya Şamanizm'inin en azından sistemleşmiş şekli altında Budizm tarafından beslenip, tahrik ve teşvik edildiği kanaatindedir.

²⁷⁵ GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s 97.

²⁷⁶ BULUÇ, a.g.e., s. 322.

²⁷⁷ GÜNGÖR, *Türklerin Dini Tarihi*, s 97.

²⁷⁸ İNAN, a.g.e., 442-451.

Bununla birlikte aynı kişi, Şamanizm'in Budizm tarafından yaratıldığı fikrine de karşı çıkmaktadır. Tunguzlarda Şamanizm'den önce Gök-Tanrı inancı ve ölümler kültürünün bulunduğu bilinmektedir. Şirokogorov, Gök-Tanrı'ya ibadet söz konusu olduğunda Şaman'ın hiçbir fonksiyonu bulunmadığı, ölümler kültüründe ise Şaman'ın istisnai hallerde göreve çağrıldığını belirtmektedir.

Tunguz Şamanizm'i ile ilgili; eski dini inançlardan birçok unsurun Tunguz Şamanizm'ine geçtiği dikkati çekmektedir. Yükseliş sembolizmi bunlardan biridir.²⁷⁹ Tunguzlar bunu muhtemelen Yakutlardan almışlardır.

Esasen Gök-Tanrı inancı ile yükseliş ayin ve efsaneleri bütün Orta Asya ve Kuzey Asya'da müştereklik arz etmektedir. Tunguz Şamanizm'i için geçerli hususlar Türk Şamanizm'i için de geçerlidir. Eski Türk dininde Gök-Tanrı, Atalar Kültü ve natürist inançlar temel oluşturmaktadır. Güneyli etkiler Türklerin arasına Budizm kanalıyla gelmiş ve bütün bu etkiler Şamanizm'de birleşmiştir.

Eliade'ye göre, Şamanizm'de yerli ve Güneyli etkilerin birleşmediği, tarih öncesi çağlardan beri Ortadoğu ve Akdeniz yöresinin Kuzey Asya ile irtibatlı olduğunu söylemek doğru olur. Aslında tüm göçebe kültürler, yerleşik ve zirai kültürlerle ve şekillere bağımlı kalmış olup, din tarihi bu etkileşimleri bizlere göstermektedir.

Şamanizm'in asli unsurunu "ekstazik tecrübe" oluşturmaktadır.²⁸⁰ Bu tecrübe türü "yükseliş sembolizmi" ile ilgilidir. Böyle sembolizm, semavi Tanrılara inanç ve ibadetin temelli unsurlarındandır. Semavi Tanrıların ve eski Türk dininde Gök Tanrı'nın "Deus otiosus" durumunu almaya başlaması yükseliş sembolizmine yeni bir boyut kazandırmıştır.

²⁷⁹ GÜNGÖR, a.g.e., s. 98,99.

²⁸⁰ KAFESÇİLU; a.g.e., s. 29-31.

Bu unsurlar, yabancı - özellikle Güneyli - etkilerle birleşince ortaya çıkan boşluk, tarih içerisinde Şamanizm biçiminde şekillenmiştir. Böylece Şamanizm eski “yükseliş sembolizmi”ne, “iniş sembolizmi”ni de eklemiştir. Yer altı dünyası ve onunla temas, bu şekilde Şamanizm içinde önemli bir yer tutmuştur.

Şamanizm’in yayıldığı geniş alanda yerli unsurlarla tarih içinde değişen ve gelişen harici etkiler birleşmek suretiyle “Şamanizm’e evrensel bir boyut kazandırmıştır. Bir dinden çok, karmaşık bir inanç ve uygulamalar dokusunu teşkil eden ve bu haliyle bir alt kültür olarak Türklerin arasında varlığını sürdüren Şamanizm, Türklerin asli bir dini formu değil, fakat orada sonradan gelişen “melez” bir dini sihri-mistik oluşum olduğunu söylemek mümkündür.

Öyle anlaşıyor ki “deus otiosus “ konumunu almış bir Gök-Tanrı ikinci dereceden ve bazen onunla rekabetteymiş gibi görünen kutsiyetler, beşeri ruhun kararsızlığı kötü ruhların sebebiyet verdiği hastalıklar ve ölüm, öteki hayatta ruhun kaderi meselesi, sosyal hayatın türü problem ve sıkıntıları önceleri iki daha sonraları üç bölge ve çok katlı evren anlayışı ve bunları arasında irtibatın sağlanması meselesi gibi birçok husus, Kamları geleneksel Türk dini içinde önemle bir konuma getirmiştir.

Buradan hareketle bazı araştırmacılar eski Türk dinine “Şamanizm” adını vermişlerdir.

Gerçekte “Şamanizm”, arkaik bir dini, sihri ve mistik bir olaydır. Bununla birlikte Şamanizm’e öz olarak bir din demek mümkün görünmemektedir.²⁸¹ Çünkü o arkaik dönemlerden itibaren karşımıza ekstazik yöntemler toplamı olarak çıkmaktadır. Gayesi: “İnsanlarınkine paralel”, ancak görünmez ruhlar âlemiyle temasın sağlanması olarak çıkmaktadır. Üstelik bu şekliyle evrensel boyutlara da sahiptir. İran, Mezopotamya, Budizm ve Lamaizm’in izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür.

²⁸¹ BULUÇ, a.g.e., s. 322.

Bunun için Şamanları geleneksel Türk dinine mahsus bir otorite imiş gibi algılamak doğru değildir. Gök-Tanrı söz konusu olunca bunların rolünün çok sınırlı kaldığı bilinmektedir.

Ancak geleneksel Türk dininde önemli bir yer tutan Şamanlar, bu sistem içerisinde yükseliş ve iniş mensekleri olarak önemli bir yer işgal ederler.

İKİNCİ BÖLÜM

I. İNSAN HAYATINDA GEÇİŞ TÖRENLERİ VE İNANÇLAR

A) GEÇİŞ TÖRENLERİ

1. Doğum

İnsan hayatının çeşitli evreleri esnasında bir çok gelenek, görenek, âdet ve töreler önemli bir yere sahiptir. Bu âdet ve töreler bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve çalışmalarına uygun bir biçimde şekillenirler. Bütün bu karmaşık ilişki içinde kişinin hayatı ve hayatının evreleri tedrici bir şekilde gelişme gösterir. Bu gelişme süreci içerisinde meydana gelen töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün esas birimlerinden birini oluşturur.²⁸²

Doğum; evlenme ve ölüm gibi geleneksel halk hayatında, insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden sayılır. Bu sebeple doğumla ilgili olarak çeşitli inanç ve pratiklere yer verilir.²⁸³

a) Doğum Öncesi İnanç ve Gelenekler

Hemen hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilen doğumun, Türk toplumunda özel bir yeri vardır. Sadece anne babayı değil, soyu sopu da sevince boğar. Çocuk ailenin geleceği, toplumun gücüdür. Aynı zamanda kadının toplumdaki sosyal statüsünü artırır. Onun saygınlığını pekiştirir. Onu kadınlıktan alır, ayaklarının altına cennetin serildiği “annelik” kutsiyetine ulaştırır. Baba için de durum aynıdır. Çocuk babanın geleceği, toplumdaki statüsünü belirleyen erkekliğinin tescilidir. Toplumumuzda çocuk, ailede ocağı tütüren, anne babanın istikbali ve Allah’ın bir lutfu

²⁸² Sedat Veyis ÖRNEK, *Türk Halk Bilimi*, (Ankara 1995), s. 131.

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için Orhan Acıpayamalı’nın, *Türkiye’de doğumla ilgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, (Ankara 1974), adlı eserine bakılabilir.

olarak değerlendirilir. Doğum, çocuk sahibi olma, nüfusun artması sadece aileler için değil milletler ve devletler için de stratejik bir güç teşkil eder.²⁸⁴

Mademki doğum insanların hayatında bu kadar önemli bir geçiş dönemidir, o halde; inançlar ve gelenekler, gebe kadını daha doğum öncesinden başlayarak doğum sırası ve doğum sonrasında da etkisi altına alır ve onu yönlendirir.

Türkler, başlangıçta üremeyi sağlama ve çocukları koruma görevini “Umay”a verildiğine inanmışlardı.²⁸⁵ Etnografların verdiği bilgilere göre Yakut kadınları “son”a saygı gösterir. Kırgız ve Kazak kadınları da bu nesneyi özel bir itina ile yere gömer ve çevresini tutsülemiş.²⁸⁶ Bengü Taşlarda Bilge Kağan: “Babam öldüğü vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kültegin er-kahraman adını aldı” diyerek anasını çocukları koruyan dişi ruh umay’a benzetiyor.²⁸⁷ Divan-ı Lügat-it- Türk’de: “ umayka tapınsa oğul bolur” (birisi ona hizmet eder, hürmet gösterirse oğul evlat edinir)²⁸⁸ atasözüyle bu inanca dikkat çekilmiştir.

Bu inanç, Burdur ve yöresinde islamileşerek “Umay” yerine “Fadime Ana” adıyla devam etmektedir.²⁸⁹ Yörede çocuk sahibi olmak isteyen analar, evliya türbelerini ve ata mezarlarını ziyaret edip adaklar adar ve dilekler dileyerek kendilerinden himmet beklerler.²⁹⁰ Eski Türklerde de mukaddes ağaçlara, ata

²⁸⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Güvenlik Bilgisi*, (Birinci baskıya ek), İstanbul 1998, s. 28.

²⁸⁵ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*-, (3. basım, Ankara, 1986), s. 37.

²⁸⁶ İNAN, a.g.e., s. 36.

²⁸⁷ İNAN, a.g.e., s. 36.

²⁸⁸ Dtürk Dil Kurumu, *Divanü Lügat-it-Türk*, (Besim Atalay Tercümesi, Ankara 1985, Cilt:I), s. 123.

²⁸⁹ TANYU, “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve Eli ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 1976, Cilt:IV), s. 479.

²⁹⁰ Ferit ÖZTÜRK, “Burdur ve Çevresinde Sözlü Geleneğe Dayalı Adak ve Adak Yerleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1991), s. 82,83.

mezarlarına, kamların mezarlarına çaput bağlanır, saç ve kurban sunulur ve çocuk sahibi olmak için dilekte bulunulurdu.²⁹¹

Dede Korkut hikayelerinde çocuk sahibi olmak isteyen kadınların kuru çaylara “sücü” (şarap) döktüğü, dervişlere nezirler verdiği Manas destanında Yakup Han çocuğunun olmayışını, karısının mezarını ve kutlu pınarları ziyaret etmemesini ve elmalı yerlerde yuvarlanmamasına bağladığı²⁹² Yakut kadınlarının çam ağacının altında dua ettiği de bilinmektedir.²⁹³

Yörede bulunan buna benzer adak ve dilek yerleri islami renge bürünerek varlığını sürdürmektedir. Gölhisar’da damadın evine götürülmek üzere, baba evinden çıkarılan gelin önce **Gelin Kavağı**’nın etrafında dolaştırılır. Sonra damadın evine götürülür.²⁹⁴

Yeşilova’nın, Doğan Baba Köyünde “Doğan Sami Yatırı” ile Niyazlar Köyünde Niyazi Baba Türbesi; Bucak Susuz Köy’de Dede Yatır; Burdur merkezde Hacı Rahmi Sultan Yatırı ve Dört Ayaklı Tekke; Gölhisar’da Yamadı Yatır’ı günümüzde ziyaret edilip, kurban ve saçların sunulduğu çeşitli dileklerle birlikte çocuk sahibi olmak için onlardan himmet beklendiği yerlerdir.²⁹⁵

Burdur Aziziye Köyü’nün Katrancı Dağı üzerinde bulunan bir volkanik çukur (Eren) adıyla bilinmekte ve burası bir ziyaret yeri olarak kullanılmaktadır. Ziyarete gelenler adak keser ve kısır kadınlar çukura dilek taşları atarak çocuk sahibi olmaya çalışırlar.²⁹⁶ Karamanlı’nın kuzey istikametindeki Kısık mevkinde bulunan “Çaputlu

²⁹¹ ERÖZ, *Türkiye’de Alevilik, Bektâşilik*, İstanbul 1977, s. 279,280.

²⁹² İNAN, a.g.e., s. 168.

²⁹³ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 477.

²⁹⁴ Kaynak kişi (10).

²⁹⁵ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 75,76 / 84,85 / 87, /94,96.

²⁹⁶ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 38.

Çalı” hastaların ve çocuğu olmayanların ziyaret ettiği önemli bir yerdir. Ziyarete gelenler çalının altında bulunan ve mezarı andıran taş yığını ve çalının etrafında üç dört defa dolaşp iki rekat namaz kılar. Sonra kadınlar eteklerinden, erkekler ise pantolonlarından kestikleri parçaları çalıya bez olarak bağlar. Böylece dileklerinin yerine geleceğine inanırlar.²⁹⁷

Bucak İlçesinin Bereket Köyü ile Kapaklı Köyü arasında dört beş ağacın çevrelediği büyükçe bir taş bulunmaktadır. Taşın üzerinde bulunan kocaman bir nal izi, “Düldül İzi” adıyla anılmakta ve çocuğu olmayanlar, sütü eksik olanlar, evlenmek isteyen bekârlar , şifa bulmak isteyen hastalar burasını ziyaret etmektedirler. Ziyarete gelenler ağaca çaput ve ip bağlıyorlar. Nal izinin bulunduğu taşın yanına üç adet taş atarak arkalarına bakmadan dönüp uzaklaşıyorlar.²⁹⁸

Burada da görüldüğü gibi eski Türk inanç sistemi içinde yer alan ağaç, dağ, taş kültü, islami unsurlara bürünerek varlığını sürdürmektedir.

Çocuğu olmayan kadınların, yeni doğum yapmış kadınların plasentası üzerine oturmalarıyla doğurganlık kazanacakları yolunda bir inanış vardır²⁹⁹ ki tamamen umay ilahesiyle ilgilidir.

Yörede, gebe kadının aşerme (yerikleme) sırasında yediklerinin ve yaptıkların ve gördüğü rüyaların doğacak çocuk üzerinde etkiler bırakacağı yönünde bazı inanmalar vardır. Gebe kadın kuş eti yerse, çocuğun uykusunun hafif; balık eti yerse, çocuğunun ağzı açık; tavşan eti yerse, çocuğun tavşan dudaklı; tavuk eti yerse, çocuğun inatçı olacağına, ayva yerse çocuğun güzel olacağına; çilek, pekmez, bal yerse, çocuğun zeki

²⁹⁷ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 90,91.

²⁹⁸ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 71,72.

²⁹⁹ Kaynak kişi (22).

olacağına inanılır.³⁰⁰ Aşeren kadın çiçek ve gül koklarsa doğacak çocuğun ben yerine gül beni olacağına³⁰¹ bol meyveli armut ağcını taşıyan gebe kadının erkek çocuk doğuracağına³⁰² sakız çiğnerse çocuğun sümüklü olacağına³⁰³ inanılır.

Çocuğun cinsiyetiyle ilgili olarak yörede şu pratiklere baş vurulur. Gebe kadın gittikçe güzelleşiyorsa karnındaki çocuk oğlan; çirkinleşiyorsa kız³⁰⁴ karnı sivri ise oğlan, değilse kız³⁰⁵ aşeren kadının canı tatlı isterse doğacak çocuk erkek; ekşi isterse kız olacağına inanılır. Yörede bu inanç ile ilgili şöyle bir tekerleme de mevcuttur: “Ye tatlıyı doğur atlıyı / Ye ekşiyi doğur Ayşe’yi”³⁰⁶

Doğum öncesinde çocuğun cinsiyetini tayin etmede rüyaların rolüne de inanılır. Yörede, gebe kadın rüyasında koyun görürse doğacak çocuğun uysal olacağına; buğday görürse, doğacak çocuğun kız; silah, şapka ve erkeğe ait eşyalar görürse, doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır.³⁰⁷

Bu gibi inanmalarda, gebe kadının göreceği varlıkların olumlu ve olumsuz unsurlarının çocuğa sıçrayacağı düşünülmekte, dolayısıyla çocuğun maddi ve manevi yapısında bir takım değişikliklerin olabileceğine inanılmaktadır. Adı geçen canlı ve cansız varlıkların taşıdığı yapı ve fonksiyon özelliklerine göre yorum yapıp, çocuğun geleceği hakkında görüşlerin ileri sürülmesi, başlangıçta kamların değişik nesnelere

³⁰⁰ Kaynak kişi (22).

³⁰¹ ŞAHİN, a.g.e., s. 179,180.

³⁰² Kaynak kişi (22).

³⁰³ Kaynak kişi (19).

³⁰⁴ ACIPAYAMLI, a.g.e., s. 36.

³⁰⁵ Kaynak kişi (3).

³⁰⁶ ŞAHİN, a.g.e., s.179,180.

³⁰⁷ Kaynak kişi (3).

bakarak kehanette bulunmalarından diğer bir ifade ile falcılığın değişik bir biçimi olan inançlardan kaynaklandığını düşündürmektedir.³⁰⁸

b) Doğum Sırasında İnanmalar

Türk kültür tarihine bakıldığında zaman gelecekte farklı ve büyük işler yapacak çocukların daha doğarken diğerlerinden farklı özellikler taşıdığı bilinmektedir. Oğuz Kağan anasından ilk sütü emdikten sonra konuşmuş ve çiğ et istemiştir.³⁰⁹ Alp Manas doğduğu zaman eti ak, kemiği bakır rengindeydi ve elinde kan pıhtısı tutuyordu.³¹⁰ Ayrıca doğum esnasında doğumu zorlaştıran ve kolaylaştıran gizli güçlerin varlığına inanılır ve bunlarla ilgili çeşitli pratikler gerçekleştirilirdi.³¹¹

Ana ile çocuğunu bir ömür boyu koruyup kollayacak “umay” gibi koruyucu güçlerin yanında, “alkarısı” gibi anne ve çocuğa zarar vermek için fırsat kollayan kötü iyelerin varlığına da her zaman inanılırdı. İyi ile kötünün sonsuza kadar sürdüreceği bu amansız mücadeleden³¹² zarar görmeden kurtulmak isteyen anne adayları kadınların bilmek ve uygulamak zorunda olduğu birtakım inanç ve pratiklerin olması da gayet tabii idi. Günümüzde bu hususla ilişkili duyuru, düşünüş ve inançların hayata yansıma şekillerini, yöredeki çeşitli pratiklerde aynı veya değişik biçimlerde yaşamakta olduğu tespit edilmiştir.

Yörede alışla gelmişin dışında tombul doğan çocukların güreşçi olacağı, çok zayıf ve kıllı doğan çocukların ticaretle uğraşacağı, doğuştan ağzında dişi olan çocukların afacan olup uğursuzluk getireceği yolunda inanmalar vardır. Günümüzde

³⁰⁸ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 43-47.

³⁰⁹ BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (Cilt:I), s. 17; ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 127; ELÇİN, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: 365, Ankara, 19681), s. 82.

³¹⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 498.

³¹¹ İNAN, a.g.e., s. 167,169; ARAZ, a. g. e., s. 97.

³¹² W. RADLOF, *Sibirya'dan Seçmeler*, Çeviren: Ahmet Temir, (İstanbul 1976), s. 230.

biraz değişikliğe uğrayan bu inanç ve pratiklerin asıl kaynağını eski Türk inançlarında aramak gerekmektedir.

Burdur'da doğuma bir iki saat kalınca hamile kadına dualı su içirilir.³¹³ Kozağacı'nda hamile kadın, zorluk çekmesin, kolay doğum yapsın diye içinde biraz su bulunan leğenin içine konan kerpiç (toprak) üzerine veya "senit"e oturtularak yüksekçe bir yere bağlanan ipten hamile kadının asılması istenir.³¹⁴ Böylece doğumun arısız ve sancısız gerçekleşeceğine inanılır. Bu pratiklerde, eski Türk inançlarındaki doğumu zorlaştırıp çoğalmayı engelleyen "alkarısı"na karşı önlem olarak su, toprak (kerpiç) ve ağaç kültürlerinin koruyuculuğuna sığınma ve kötü ruhların karşısına umay ve ayısıtları çıkarma anlayışı yatmaktadır.

Çocuk doğar doğmaz göbek kordonu kesilir ve bağlanır. Çocuk kız ise, göbek kordonu çocuğun evine bağlı olması inancıyla evin (bahçenin) uygun bir yerine; çocuk oğlan ise, okuyup ileride iyi bir iş ve meslek sahibi ve dindar olması için caminin bahçesine gömülür.³¹⁵ Kordonun kesildiği bıçak bebeğin yastığının altına konulur. Bu pratiklerde ise göbek kordonunun taşıdığı yapı ve fonksiyonlar, umay ilahesinin taşıdığı unsurlarla bütünleşir. Çocuğu alkarısı'na karşı korumak için de yastık altına konulan bıçağın (demir) ve ev iyesinin koruyuculuğuna sığınılır.

Korkan ve hıçkırın çocuklara su içirmek³¹⁶ ile nazardan (kötü bakış-kötü ruh) korumak için bebeğin burnuna kara çalmak³¹⁷ gibi inanç ve pratiklerdeki esas amacın kara iyeleri aldatmak, şaşırtmak, dikkatleri başka yöne çekmek gibi eski Türk inançlarında aranması gerekmektedir.

³¹³ ŞAHİN, *Burdur Folklorundan Örnekler*, s. 181.

³¹⁴ Kaynak kişi (8).

³¹⁵ Geçmişte (Cumhuriyetten önce) camiler hem ibadet hem de eğitim kurumları olarak işlev gördüğü için göbek kordonları cami bahçesine gömülürken; günümüzde ise okul bahçesine gömülmektedir.

³¹⁶ Kaynak kişi (18).

³¹⁷ Kaynak kişi (3).

c) Doğum Sonrası İnançlar

Türk toplumunda gelecekte bir anne olacakları bilinciyle itina ile büyütülen kız çocukları, daha evlenmeden önce gerçekleştirmeye başladıkları inanca dayalı pratikleri doğumdan sonra da sürdürürler. En az hamilelik dönemi ve doğum kadar önemli ve riskli olan loğusalık (kırklı) döneminde hem anne hem de çocuk her türlü dış etkenlere karşı korunmak zorundadır. Korunmaya ve beslenmeye muhtaç olan çocuğun geleceği tamamen annenin ellerindedir. Bu maksatla anneye büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Anne bu sorumluluklarını yerine getirirken inanca dayalı bazı kurallara uymak ve birtakım pratikleri uygulamak mecburiyetindeydi. Yörede kaynağını eski Türk inançlarından alan ancak günümüze doğru bazı kültür değişmelerine uğramak suretiyle başkalaşmış pratiklere rastlamak mümkündür.

Çocuğun eşi veya sonu diye tabir edilen plasenta temiz bir yere gömüldükten sonra bütün dikkatler anne ve bebeğe döner. Doğum yapan kadının ve bebeğin kırkı çıkıncaya kadar evden dışarı çıkarılmayıp; geceleri de karanlıkta bırakılmaması pratiği, kırk basmaması için gereklidir. Anne çocuğu kötü gözlerden (nazar) korumak için; çocuğunun göğsüne, omuzuna, beşiğine ve yatağına çeşitli nazarlıklar (çitlik ağacı, çörek otu, gök boncuğu, hamayıl, cevşen gibi) takar. Bu pratiklerde ev, gök, ve ağaç iyelerinin koruyucu özelliklerine sığınmak suretiyle kötü ruhları (gece-kara iyeleri) dengeleme inancı vardır.

Çocuk sürekli ağlar ve bir türlü susturulamazsa “çocuğu kırk bastı” denir. Tedavi için yörede uygulanan pratiklerden bazıları ilginç olup görünüşte manasızdır. Bunlardan biri ağlayan çocuğun başının kümese sokulup çıkarılması; diğeri ise köpek kafatasının üzerinden dökülen su ile çocuğun yıkanmasıdır.³¹⁸ Bu pratiklerin aslında köpek kafatası yerine eski Türklerce kutsal sayılan “kurt” kafatası; kümes

³¹⁸ Kaynak kişi (8).

hayvanları yerine ise yine eski Türklerce kutsal kabul edilen “kartal”, “sungur” gibi hayvan “**ongun**”larının kutsiyetini aramak gerekir. Çünkü Türk inançlarında “kartal” hem ilk **kam**’ı hem de en yüce yaratıcı ve koruyucuyu temsil ederdi. Türkler bu kuşun koruyuculuğuna ve uğuruna inanırdı.³¹⁹

Yörede ilk defa diş çıkaran çocuklar için “diş bulguru” hazırlanır. Bu bulgur, yakın çevreyle birlikte yenir ve komşulara dağıtılır. Adeta bir saç niteliğindeki bu merasim esnasında çocuğun önüne konan para ve eşyalardan hangisini aldığına bakılarak çocuğun geleceği ile ilgili yorumlar yapılır. Falın değişik bir çeşidi olarak nitelendirilebilecek bu pratiğin dışında vücut organlarının seğirmesi veya cınlaması ile ilgili olarak bazı inanmalar da mevcuttur. Ananın gözünün seğirmesi, kulağının cınlaması veya sebepsiz bir anda annenin içini sıkıntı basması gibi kontrol dışı davranışlara anlamlar verilir, çeşitli yorumlar yapılır. Bu tür anlam ve yorumların başlangıçtaki Türk inançlarıyla ilişkilidir. Uygurlara ait olduğu bilinen Altun Yaruk (Suvarnaprabhasa) adlı eserden alınan şu dörtlükte:

*“Gün Tanrı’nın ışığı
Renksiz oldu sönmüşçe;
Gözüm, memem seyriyor
Öncekinden farklıca.”³²⁰*

(şiir günümüzün Türkçesiyle verilmiştir).

Görüldüğü gibi göz ve göğüs seğirmeleri hayra alamet sayılmıyor. Bu manzumenin diğer bölümlerinde Mahasatvi’nin aç pars tarafından parçalandığını, annesi Katun’un ise, bu olayı yukarıdaki şekliyle öğrenmeden önce hissettiğini anlıyoruz.

³¹⁹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 585-599.

³²⁰ Talat TEKİN, “İslam Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I, (Eski Türk Şiiri)*, (Sayı: 409, Ocak 1989), s. 38,39.

Çocuk sahibi olan aileler, çocuklarının sağlıklı olması ve kansız belasız büyüyebilmesi için fakirlere sadaka verilir. Mahalle çocuklarına ise çörek, para ve şeker dağıtılır. Adak kurbanı kesmek³²¹ mezarlıkları ve yatırları ziyaret etmek³²², ulu pınarlarda çocukları yıkamak³²³, koca/ulu ağaçlara bez bağlamak³²⁴, yüksek yerlerde dağ tepelerinde dualar etmek³²⁵, çocukları korumak isteyen ailelerin başvurduğu pratiklerdendir.

Çocukların çabuk gelişmesi için çocuğun sağlıklı, annenin sütünün de bol olması gerekmektedir. Bu maksatla annenin boynuna “süt taşı” denilen bir taş asılır.³²⁶ Bu pratikle anne sütünün bollaşacağına inanılır. Çocuk ise hasta olmasın diye mezarlıklardaki delikli bir taşın içinden veya “koca” bir ağacın kökleri arasından üç defa geçirilir.³²⁷ Bu pratiklerde eski Türk inanç sistemi içerisinde yer alan dağ, taş, ağaç, mezar ve atalar kültlerinin uzantılarını kolaylıkla tespit etmek mümkündür.

Yörede çocuğu yaşamayan bir aile, çocuğu yaşayan başka bir aileye çocuğunu satar. Sattığı çocuğu (değersiz bir şey karşılığında) tekrar geri alır.³²⁸ Böyle çocuklara da Satılmış, Satı, Döndü, Döne, Durdu, Dur Kadın, Yaşar adları verilirse o çocuğun yaşayacağına inanılır.³²⁹

³²¹ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 78.

³²² Yeşilova Onacak Köyü’nde “Veli Dede Yatır”ı ile Niyazlar Köyü’ndeki “Doğan Sami Türbesi”; Burdur “Tekke Köyü Yatır”ı; Bucak Susuz Köyü’nde “Dede Yatır”; Çavdır Yamadı Köyündeki “Yatır”, yörede bu tür ziyaret edilen yerlerdendir.

³²³ Burdur Tekke Köyü’ndeki “Ulu Pınar”.

³²⁴ Karamanlı’nın kuzey istikametindeki “Kısık” mevkiinde “Çaputlu Çalı” ile Çavdır Kozagacı’ndaki “Eren Ardıç”, en çok tanınmışlarıdır. (Ferit ÖZTÜRK, a.g.e., s. 38,90).

³²⁵ Burdur Aziziye Köyü Katrancı Dağı zirvesindeki volkanik bir çukur “Eren”, ziyaret ediliyor ve çukura dilek taşları atılıyor. (ÖZTÜRK, a.g.e., s.70).

³²⁶ Kenan ÇÖLGEÇEN, “Tavas Halk Kültürü”, a.g.t., s. 83.

³²⁷ Bu pratik Kozagacı “Eren Ardıç”ta gerçekleşmektedir.(Kaynak kişi Derya EMİRDAĞ).

³²⁸ ŞAHİN, a.g.e., s. 181.

³²⁹ Mehmet AYDIN, “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, (C.IV), s. 32.

Eski inançların daha canlı olarak yaşatıldığı Yakutlarda ölüm ruhunu aldatmak için çocukların satıldığı, Urenha (Tuba) Türklerinin arpa unundan temsili bir bebek yaparak bu bebeği öldürüp gömmek suretiyle ölüm ruhunu şaşırtmaya çalıştıkları, bunlar gibi birbirine benzer pratiklerin Başkurlarda, Moğollarda da uygulandığı bilinmektedir.³³⁰ Bu pratikten maksat kötü ruhu şaşırtmak, yanıltmak böylece kötü ruhun hedefini şaşırtmasını sağlayarak çocuğun talihini değiştirmek suretiyle onun şerrinden korumaktır.³³¹

Türk sosyal hayatında çocuğun yeri son derece kıymetlidir. Adeta yarı mukaddes bir varlıktır. Türklerin fatih bir millet oluşları ve ömürlerini savaşta geçirmeleri, farklı coğrafyalarda devletler kurmaları ailede erkek çocuğun kıymetini biraz daha öne çıkarmıştır. Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikayesinde Bayındır Han'ın beylerine verdiği ziyafette teşrifatın kurallarını beylerin çocuk sahibi olup olmadıklarına göre düzenlemesi ve: "Oğlu kızı olmayanı Tanrı Taâlâ lânetlemiştir, biz dahi lânetleriz"³³² şeklinde emir vermesi, Türk sosyal hayatındaki çocuğa, özellikle erkek çocuğa verilen önemin en kuvvetli delillerinden biridir.

Geçmişten günümüze doğru gelen, ailenin devamı için erkek çocuk sahibi olma düşüncesi yörede yaşatılmakta ve ailenin ilk erkek çocuğunun doğmasıyla birlikte "Kütük Atma"³³³ törenleri tertip edilmektedir.

³³⁰ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 174,175.

³³¹ KALAFAT, a.g.e., s. 85,86; ARAZ, a. g. e., s. 106,107.

³³² BANARLI, a.g.e., C.I, s. 408.

³³³ **Kütük Atma:** Tefenni İlçesi ve köylerinde genellikle ailenin ilk erkek çocuğunun dünyaya gelmesiyle uygulanan bir eğlence türüdür. Ailenin devam etmesi açısından büyük önem taşıyan erkek çocuğunun dünyaya gelmesi "Kütük Atma" merasimi ile kutlanır. Bunun için önce aile reisinden izin alınır. "Oğlana kütük atmak istiyoruz. Rızan var mı?" diye sorulur. Aile reisleri "oğlanın adı kütüksüz" denilmesinden çekindikleri için bu izni verirler. Büyük ve budaklı bir çıra kütüğü (çam) üzerine altın, kâğıt para, içine de madeni para konur, renkli ve ipekli bir "poçu" bağlanır. Kütük davul zurna eşliğinde ve kalabalık bir grupla beraber, dünyaya yeni gelmiş oğlan çocuğunun evine getirilir. Evin damı topraksa dama, kiremitli ise tahtalığa konur. Kütüğü dama çıkaranlardan biri bacadan aşağıya bağırarak bir tekerleme söyler.

Eski Türk inançlarının izlerinin açıkça görüldüğü “Kütük Atma” törenine göre; Türklerce kutsal sayılan ocağın tütürülmesi görevi, ailede erkeklere verilmiştir. Bu pratiklerde ocak (baca), ağaç, demir (madeni para), su dağ ve ata kültleri yer almaktadır. Bu kültlerin etrafında geliştirilmiş pratikler günümüzde biraz değişikliğe uğramış olsa da yörede bir şükür ve eğlence töreni olan “Kütük Atma”da yaşatılmaktadır. Bacadan büyük ve budaklı bir çam kütüğünün atılmasıyla; ocak ile ağacın kutsiyeti ve ocağın erkek çocuk tarafından tütürülerek soyun devamının sağlanması amaçlanmaktadır. Çocuğa dua ederken, “rüzgâr (gök)”, “su” ve “dağ” iyelerine müracaat edilmesi, eski Türk inançlarının günümüzdeki yaşayan şekillerindendir.

2. Ad Verme

Türk kültür tarihinde çocuğun geleceği ile ilgili daha başlangıçta alınan tedbirlerden bir tanesi de ad verme ile ilgilidir. Ad alma, ad kazanma, ad verme işlerinin mühim bir yer işgal ettiği Türk sosyal hayatındaki bu davranış biçimleri yörede de yaşatılmaktadır.

Oğlan babası da bebeği kucağına alarak bacanın sağ tarafına oturur, iyilik ve güzellik dilekleriyle dolu bu tekerlemeği dinler. Tekerleme oğlan babasının adıyla başlar:

“Ula Amat... ayy Amat...
Olun yaşı uzun olsun
Düğünü güzün olsun
Dere tepe düz geçsin

Derelerden sel gibi
Tepelerden yel gibi
Hamza Pehlivan gibi

Ardıç gibi kollu olsun
Alacağı kız güzel olsun
Dağda koyun kışlatsın
Ovada çifti işletsin
Allah seni bu oğlana bağışlasın.

Karlı dağlardan almışsın rengini
Amat, şimdi bulmuşsun dengini
Maşallah değin abeler, arkadaşlar, maşallah”

diyerek kütüğü bacadan veya tahtalıktan aşağıya atar ve iner. Toplanmış olan delikanlılar davul zurna eşliğinde eğlenirler. Neşeli muhabbetler yaparlar. Ev sahibinin hazırladığı türlü yemek ve çerezler yenir. Kütüğe bağlanmış hediyeler, misafirlerin hediyesi olarak kabul edilir. “Kütük” de oğlan babası tarafından; oğlan büyüüp evleneceği zaman “maşala”da yakılmak üzere saklanır. Bk. Maşala / maşıla. ÇİNE, *Burdur'dan Damlalar / Folklor (Halkbilimi)*, (İzmir, 1989), s. 65,66; EKİNCİ, *Burdur*, (Ankara 1995), s. 202,203).

Yörede atalarla ilgili adların verilmesi bir gelenek halinde yaşatılırken; gök ve yer ile ilgili adlara, sosyal hayatın içinde her hangi bir sebebi görülüp bilinen hadiselerle ait adlara veya çocuğu korumaya yönelik adlara da rastlanmaktadır. Yörede çocuklara nene ve dedelerinin adlarını vermek o kadar yaygın bir gelenek olarak sürdürülmektedir ki bu kuralın dışına çıkan kişilere hoş gözle bakılmamakta ve hayretle karşılanmaktadır. Hatta bu konuda aileler arasında (kadın ve erkek tarafı) bizim adımız verilsin diye tartışmalar ve kırınglıklar yaşanmaktadır.³³⁴ Çocuğun huyunun adını aldığı kişiye benzeyeceği inancı oldukça yaygın olan yörede, aile büyüklerinin isimleri verilen çocuk durmadan ağlar veya hasta olursa verilen ismin yaramadığı kabul edilir³³⁵ ve isim değiştirilir.³³⁶ Bu ve benzer inançlara Anadolu'nun her yerinde rastlanılmıştır.³³⁷ Bu pratiklerden amaç ve inanç, atalar ruhunu memnun edip rızasını kazanmaktır.

Gök, gökyüzündeki cisimler ve burada teşekkül eden hadiselerle ilgili olarak; Sema, Semanur, Yıldız, Nur, Nuray, Nuran, Ayten, Aysel, Aynur, Ayhan, Gökhan gibi adlara rastlanmaktadır. Yöre halkı bu tip isimleri ne maksatla verdiğini pek bilmemekte sadece beğendikleri için bu isimleri verdiklerini söylemektedir. Bu adların doğrudan doğruya gök, ışık, gök cisimleri ve gök hadiseleri ile ilgili olduklarını söylemek mümkündür. Eski Türk destanlarında milli ve bedîi bir unsur olarak ışık motifinin varlığı bilinmektedir. Bu motifin eski inançlardan kaynaklandığı da açıktır. Yaratılış Destanı'nda; Tanrı'ya yaratma ilhamını veren "Ak Ana" ışıktan teşekkül etmiş bir kadının hayalidir.³³⁸ Oğuz Destanı'nda Oğuz'un anasının adı Ay Kağan'dır.³³⁹ Bu

³³⁴ Kaynak kişi (6).

³³⁵ ÇÖLGEÇEN, a.g.e., s 83.

³³⁶ Kaynak kişi (19).

³³⁷ M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, " Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Ankara, 1986, Cil:IV), s. 374.

³³⁸ BANARLI, a.g.e.,C.I, s. 30.

³³⁹ ELÇİN, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Ankara 1981), s. 82.

destanda çocuk doğuran anaların doğum esnasında gözlerinin parlaması;³⁴⁰ Oğuz'un evlendiği kadının ışıktan inmesi;³⁴¹ çocuklarına Gün , Ay, Yıldız gibi isimler takması;³⁴² ordularına kılavuzluk yapan kurdun ışıktan doğması³⁴³ gibi hadiseler Türklerin ışığı, semayı ve gök cisimlerini mukaddes saymalarından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Uygur Destanı'nda Bugu Han ve dört kardeşinin ışıktan yaratılması,³⁴⁴ Maniheizm dininin esasının ışık ve iyilik tanrısına dayanması,³⁴⁵ gök ve gök cisimlerinin Türklerce kabul edildiğinin delillerindendir.³⁴⁶ Yörede kullanılan bu tür adların; eski Türk inançlarında önemli bir yer tutan ve bugün esasları unutulmuş, yapı ve fonksiyonları değişime uğramış gökle ilgili inançların günümüzde yaşayan izlerinden başka bir şey değildir.

Yörede Selvi, Selvinaz, Gül, Güllü, Gülser, Gülhan, Lale gibi yer, su, ağaç ve bitki iyelerini hatırlatan isimlerin yanında çocuğu olup da yaşamayan veya cılız çocuğu olup da öleceğinden korkan ailelerin çocukları yaşasın diye; Yaşar, Durdu gibi adları çocuklarına taktıkları da tespit edilmiştir. Türk inançlarında kötü ruhun, çocuğun ruhunu alıp götürmesini önlemek için Yaşar, Dursun Durak gibi adların yanında Satuk, Sadık, Satılmış, Durmuş, Durdu gibi adların takıldığını anlıyoruz.³⁴⁷ Yörede tespit edilen ve özellik arz eden söz konusu adların esas kaynağı olarak eski Türk inanç ve düşüncelerine dayandığını söylemek mümkündür.

³⁴⁰ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 115.

³⁴¹ ÖGEL, a.g.e., s. 140.

³⁴² Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, (3) Tip Tahlilleri*, s. 17.

³⁴³ TANYU, *İslamıktan Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı*, s. 38.

³⁴⁴ BANARLI, a.g.e., s.30.

³⁴⁵ ÖGEL, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 99.

³⁴⁶ ERGİN, *Orhun Abideleri*, s. 17.

³⁴⁷ BORATAV, *100 Soruda Türk Folkloru*, (İstanbul 1984), s. 89.

Yörede daha önce ifade edilen ad verme gelenekleriyle birlikte “lakap takma” geleneği de bazı değişikliklerle birlikte canlı bir şekilde yaşatılmaktadır.³⁴⁸ Lâkaplar içinde aile ve ata lâkapları ile birlikte kişilerin fiziksel özellikleriyle ilgili lâkapların da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.³⁴⁹ Bu geleneğe Türklerin eski geleneklerinin izleri açıkça ortaya çıkmaktadır. “Eski Oğuzlarda aile adı boy ismiydi... küçük addan önce gelirdi. (Salur Kazan, Böğdü Zaman, Kayan Selçik) isimlerinde birinci kelimeler boy adı olup, ikinci kelimeler küçük addır”.³⁵⁰ Yöre lâkaplarında da aile adının şahıs adından önce geldiğini görmekteyiz: Hopa Hüseyin, Şallı Halil, İssakların Ali, Çonpar Dayı, Gaflırın Amad gibi.³⁵¹

Sonuç olarak, yörede “lâkap takma” geleneğinin İslamiyet öncesi dönemlerdeki “ad verme” adıyla anılan geleneğin günümüzdeki bir uzantısı olduğunu ve bu geleneğin esas kaynağı olarak eski Türk inanç ve düşüncelerine dayandığına söylemek mümkündür.

Fiziksel özellikler ile ilgili lâkaplar incelendiğinde diğer lakap grupları içinde önemli bir yer tuttuğu bunun da Türklerin eski geleneklerinin bir uzantısı olduğu görülür. Eski Türk topluluklarında “Akbulig, Karahan, Alakuş, Kızılbey, Sarısatı, Bozkurt, Gökbörü” gibi renklerle yoğrulmuş Türk adları çoktur.³⁵² Yörede ise Gara Mehmet, Siyah Ömer, Kızıl Mustan, Sarı Mustafa, Arap Cafer, Kirli Ramazan gibi.³⁵³

³⁴⁸ Ömer GÖZÜKİL, “Burdur İlinden Derlenen Lâkaplar”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, (Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 170, Ankara 1992), s. 49 GÖKALP, a.g.e., s. 290.

³⁴⁹ GÖZÜKİL, a.g.e., s. 54.

³⁵⁰ GÖKALP, a.g.e., s. 293

³⁵¹ GÖZÜKİL, a.g.e., s. 61.

³⁵² Murat ÖZMEN, “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Türk Adları”, *İlgaz Dergisi*, S.72, s.8-10.

³⁵³ GÖZÜKİL, a.g.e., s. 54.

3. Askerlik

Bütün Anadolu'da olduğu gibi; yöre sosyal hayatında da asker uğurlama, önemli bir yer işgal eder. Çavdır / Kozağacı'nda gençler askere gitmeden önce bütün komşuları ve aile büyüklerini ziyaret ederek, gönüllerini alır. Uğurlama esnasında ise merdiven kenarına konarak üzerine su dökülmüş saban demiri üzerine çıkarılır. Bunun manası “su gibi gitsin, demir gibi dayanıklı olsun”dur. Akabinde yaşlı bir kadının eline bir ayna ve çiçek verilir. Askere gidecek genç veya gençlerin arkasından ayna ve çiçek tutularak köyün çıkışındaki dua taşına kadar yürünür. Burada hoca eşliğinde yapılan duadan sonra hem ağlanır hem de oynanır. Tören bitiminde uğurlanan gençlerin arkasından su dökülür.³⁵⁴

Tefenni Başpınar'da askere gidecek gence; içine çökelek, hoşmerim, peynir, yumurta konmuş yufkadan yapılan yumma (dürüm)'dan birkaç lokma yedirilir. Geriye kalan yarısı yenmiş yumma gence askerden dönünce yedirilmek üzere senin nasibin evde seni bekliyor manasında duvardaki çiviye veya ipe asılarak evde saklanır.³⁵⁵

Göhlisar'da ise yukarıdaki pratiklerin dışında günümüzde pek uygulanmamakla birlikte askere giden gencin arkasından yanık çıra tutar.³⁵⁶

Askerliğini bitirip dönen gençler kendisini ziyaret edenlere hediye etmek üzere “asker kınası” ve iğne getirirler.

Bu pratiklerde büyüklerin ellerini öpmek, gönüllerini almakla, ata ruhunu memnun etmek; üzerine su dökülmüş saban demiri üzerine çıkmakla demirin ve suyun koruyuculuğuna sığınmak; Askere giden gencin arkasından ayna³⁵⁷ ve çiçek tutmakla

³⁵⁴ Kaynak kişi (8).

³⁵⁵ Kaynak kişi (15).

³⁵⁶ Kaynak kişi (14).

³⁵⁷ Ayna; eski Türklerde ay ile güneşin sembolü sayılırdı. (ORKUN, Türk Tarihi, Cilt:I, Ankara, 1946, s.71).

gök ve bitki iyelerinin kudret ve koruyuculuğuna sığınma; arzularının yattığı ve bunların da eski Türk inanç sistemi içinde yer alan kültür olduğu bilinmektedir.

Yörede – özellikle Gölhisar’ın Yeşildere Köyü’nde daha önceleri düğünlerde son zamanlarda ise kurban bayramının ilk gecesiyle asker uğurlamalarında tertip edilen **maşıla** (meşale) törenleri yapılmaktadır.³⁵⁸ Maşıla’da oynanan oyunların daha önceden

³⁵⁸ Gölhisar’ın Yeşildere köyünde Maşıla: Askere gidecek olan adaylar “**maşıla**”dan birkaç gün önce topluca odun toplamaya giderler, buna un odunu denir. Meşe veya ardıc oduna toplayan adaylar dolma tüfeklerini patlatarak köye inerler ve kendileri onuruna verilen yemeği yerler. Oyun gecesi meydana büyük bir ateş yakılır. Askere gidecek adaylar veya yetenekli kişiler oyunlar oynarlar. Oyuncu sayısı değişmekle beraber, genellikle külcü, değnekçi, efeler, gelin veya bayan, gelinin anası babası, halktan kişiler, muhtar ve ihtiyar heyeti, jandarma ana karakterlerdir. Deve ve at tasvirleri de bulunur.

Oyunda yer alan ana karakterlerin rolleri ve giydikleri, kıyafetler:

Külcü: Görevi, ateş çemberini torbasından alıp savurduğu kül ile geniş tutmaktır. Külcünün yüzü kömür ile boyanır, bu yüzden Arap da denir. Zaten kıyafeti de Arapların kıyafetine benzer. Genellikle kaput bezinden yapılan kıyafeti ve püsküllü külâhı vardır. Son yıllarda kaput bezi yerine eski kıyafetler giydirilmektedir.

Deve: İki kişi merdiveni omuzlarına koyar, hörgüç görünümü sağlamak için sele konulur, deve tüyü renginde bir kilim örtülür. Ölmüş deve başı iskeleti bir sırığa bağlanır ve merdiveni taşıyanların birine verilir. Bu devenin başını oluşturur, iki kaşık monte edilerek kulak görünümü verilir, yular bağlanır ve tasvir tamamlanır.

At: Devenin yapılışı gibidir ama sele kullanılmaz. Kilim desenli olabilir. Ölmüş at veya deve başı iskeleti yoksa öküz başı iskeleti kullanılır.

Efeler: Genellikle iki efe oyunda rol alır. Davul zurna eşliğinde oynarlar, gelini ve bayanı kaçırdıkları gibi bazı oyunlarda da külcünün sarkıntılıklarına karşı korurlar. Kıyafetleri fes, cepken, kuşak, kılıç, kısa çakşır veya don, çorap ve çarıktan oluşan bilinen efe kıyafetidir.

Gelin veya Bayan: Bu rolü askerlerden biri üç etek giyerek üstlenir. Günümüzde beyaz gelinlik giymektedir. Gelinin başında çuha vardır.

Gelinin Annesi ve Babası: Gelini koruyamadıkları gerekçesiyle falaka cezasına çarptırılır. Özel kıyafetleri yoktur, günlük olağan kıyafetleriyle oyuna katılırlar.

Değnekçi: Falaka cezasını icra eder.

Dede ve Nene: Yaşlı kişiler veya sırtına yastık konularak kamburlaştırılmış kişiler oynarlar.

İhtiyar heyeti ve efeler ateşin yakıldığı meydana gelirler. Ateşin yanması ile çalınmaya başlayan davullar ve zurnalar susar. Efeler ve ihtiyar heyeti: “Ah ulan kahpe gençlik” şeklinde içlenirler. Oyun alanına gelen deve sağa sola saldırır, panik başlar, bunu önlemek için deve ihtırlır. Ortam sakinleşince, muhtar topluluğu selamlayarak konuşmaya başlar. Sorunlardan, örneğin kıtlıktan, kuraklıktan, ormanda çalışan işçi ücretlerinin verilmemesinden dem vurur. Yardım isteyen köylülere: “Ula deyyuslar, oyunuzu bana mı verdiniz ki benden yardım istersiniz, gidin başkasına”, der. Sırığın ucuna kuru yemiş bağlanır. Almak isteyenlerin üzerine soğuk su dökülür. Islanmadan yemişi kapmak marifet sayılır. Bunu başaranlar kahraman ilan edilir. Efeler gelini kaçırmazlar. Muhtar ve ihtiyar heyeti toplanarak verilecek cezayı

hazırlanan ve oyuncular tarafından okunan yazılı bir metin yoktur. Bütün roller önceden ezberlenen oyun geleneğine dayanır. Oyunlar gece köy meydanında yanan bir ateşin etrafında, seyircilerle çevrili bir alanda oynanır. Erkek seyirciler meydanı çevreleyerek, kadın seyirciler ise dam ve balkonlarda toplanarak yarı karanlık içinde oyunları seyrederek. Bu oyunlar; efelerin köy basması, eski usul asker sevkıyatı ve Arap oyunları gibi adlarla anılır.³⁵⁹ Bu oyunlara zaman içerisinde başka oyunlar eklenir, böylece terk edilen ve eklenen bölümleriyle oyunlar sosyal hayattaki yerini muhafaza ederler.

Maşıla'da yer alan ateş, kül, külcü, zenne, kurumuş hayvan kafası kültü eski Türk inançlarıyla ilgili motiflerdir. Türk mitolojisinde ateş; hayatın temeli, hayatın devam etmesi, yuva, aile ocağı gibi birçok anlamlara gelse de meydanda yakılan ateş, törenlerde yakılan ateş, imparatorun tahta çıktığını göğ ve Tanrı'ya haber verme anlamına gelir.³⁶⁰ Maşıla'da bir hükümdarın tahta çıkışını andıran öge olmadığına göre yakılan ateş, hayatın devam etmesi, dirliği, düzenliği simgeliyor olabilir.

Neolitik dönemde yaygın olan kurumuş hayvan başlarını evlerin duvarına asılması kültürünü andıran at ve deve tasvirleri, külcüdeki Arap etkisi, ateş ve kül gibi unsurlar eski Türk inançlarının yörenin Maşıla törenlerinde yaşatılmakta olduğunun bir kanıtıdır.

kararlaştırılır. Genellikle falaka cezası verilir. Jandarma tarafından yakalanan efeler falaka dayagını yedikten ve hapis cezasını çektikten sonra hürriyetlerine kavuşur. Efelerden birisi gelinle evlendirilir. Ana oyundan sonra dede ve nene atışmaya başlarlar. Bu atışmalar sonucu davul zurna eşliğinde efeler oynarlar. Efelerin oyununun sonunda, “ Kim, Nerede, Ne yapıyor” oyunu oynanır. Bu oyunda pazarcı, terzi, çaycı, bakkal gibi köyde tanınan bazı kişilerin ne yaptıkları sorulur. Karşılığında da komik cevaplar verilir. Yerel parodilerle birlikte taklitler yapılarak köylüler eğlendirilir.

³⁵⁹ Yusuf ERKAN, “Bir Köy Orta Oyunu Örneği Maşala, Meşale veya Maşıla”, *Güzel Gölhisar Gazetesi*, Yıl: 6, Sayı: 49-50 (Mart-Nisan 2000) .

³⁶⁰ ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, s. 527.

4. Evlenme / Düğün

Hayatın ikinci bir geçiş dönemi sayılan evlenme; evlenen çiftlerin sosyalleşme sürecinin önemli bir bölümünü oluşturması açısından dikkate değerdir. Evlenme, aileler arasında kurulan toplumsal ilişkileri belirlemesi ve düzenlemesi bakımından da önemlidir. Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlenme hadisesi, özellikle tören, töre, âdet, gelenek ve görenek bakımından zengin bir tablo çizmektedir.³⁶¹

Eski Türk hayatında evlilik; yeni bir yuva kurup çocuk sahibi olmak ve neslin devamını sağlamak gibi, bir itibar kurumu olarak kabul edilir.³⁶² Hayatın evliliğe bağlı bu önemli safhasında iyi ve kötü karaktere sahip ruhlarla beraber ev iyeleri ve ata ruhlarının, kişinin eş bulmasında, yuva kurup çocuk sahibi olmasında olumlu ve olumsuz yönde tesir eden inançlarının olması tabii idi.³⁶³ Günümüzde bu inançların evliliğe bağlı birtakım pratikler içinde yörede hayat bulduğu tespit edilmiştir.

Yörede, evlilik yaşı geldiği halde nasibi çıkmayan kız annelerini bir telaş alır. Kızlarının bahtlarının kapalı olduğu hükmüyle çeşitli yollara baş vurulur. Derin hocalara götürmek, muskalar yazdırıp kızların elbiselerinin gizli bölümlerine ve yastıklarının içine dikmek, okunmuş ve üflenmiş sular içirmek; annelerin ve nene, hala, teyze gibi en yakın akrabaların görevlerindendir. Aile fertlerinin bu çabalarına karşı, evlilik yaşına gelmiş kız ve erkekler de boş durmaz. İlk baharla birlikte **baht açma** oyunu oynarlar.³⁶⁴ Yaşı geçmiş kızlar ve erkekler evlenebilmek için yaşmak veya

³⁶¹ ÖRNEK, *Türk halk Bilimi*, (Ankara 1977), s. 185.

³⁶² ARAZ, a.g.e., s. 110.

³⁶³ KALAFAT, a.g.e., s. 87.

³⁶⁴ **Baht Açma Oyunu:** Yörede, baharın gelişiyle birlikte bir araya gelen genç kızlar eğlenceler tertip ederken ağız kapalı bir bakraç içine su ile birlikte gül, kopça (düğme), boncuk gibi şeylerden bir tanesini teker teker bütün kızlar koyarmış. Sesi güzel olan bir genç kız bakracın içerisindekileri birer birer çıkararak her çıkardığı eşyaya bir mani söylermiş. Söylenen mani ile bakraçtan çıkan eşyanın sahibi

gömlüklerini göle ve kutsal sayılan yerlere atarlar.³⁶⁵ Türbelere ve yatırlara gidip: “açıl bahtım, geldi vaktim, gelin olma vaktim” diyerek dilek tutarlar. Daha sonra ise yaşlı ninelerin tespihlerini alarak çeker ve bu dileklerini tekrar ederlermiş.³⁶⁶ Yörede olduğu gibi Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde de tespit olunan bu ve benzer pratikler;³⁶⁷ eski Türklerde kam’lık hayatı ve ata ruhlarına, yer-su iyeleri ve kötü ruhlara bağlı inançların, yapı değiştirmiş biçimleri olarak varlıklarını sürdürmektedir. Yörede düğünün ne zaman başlayacağına bildiren ve düğüne davet manasında sabun, havlu, mendil veya çorap gibi nesnelerin birinden oluşan “oku” dağıtılır. Bu işleme de “okulamak” adı verilir. Bu kelime D.L.T.’de “oki” (okumak, çağırmak) anlamında ve “ol meni okıdı” (o, beni çağırdı), şekliyle geçiyor.³⁶⁸ Oku’yu alan kişi kendini düğüne iştirak etmeğe mecbur sayar ve düğüne giderek oku’nun karşılığını da nara veya hediyelik eşya olarak verir.

Düğünden önce un tedariki yapılırken üç çuval un hazırlanır. Üstlerine birer tane çıra dikilir. Bu çuvallara gelin, damat ve sağdıç adları verilir. Çuvalların önünde çırılar sönünceye kadar oynanır.³⁶⁹ Düğünün ilk günü oğlan evi kız evine un, odun, yağ, tuz, koyun veya keçi gibi bir hayvan gönderir. Buna “unodun” denir. Düğünün başladığını işaret etmek için düğün evinin yanına dikilen bir ağaca veya eve kırmızı, mor, pembe olmak üzere üç renkli yazma asılır³⁷⁰ ve direğin başına bir elma geçirilir.³⁷¹ Bu yazma

arasında ilgi kurulur, söylencenin de gerçekleşeceğine inanılmış. (A. KILINÇ, Isparta İli Folkloru, s. 217.)

³⁶⁵ KILINÇ, *Isparta İli Folkloru*, (Ankara 1996), s. 217.

³⁶⁶ KILINÇ, a.g.e., s. 217.

³⁶⁷ Nail TAN, “Türkiye’de evlenmeyen Kızların Kismetlerini Açma Pratikleri”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, (Ankara 1976), s. 213-247.

³⁶⁸ Divanü Lügat-it-Türk, Cilt:III, s. 254.

³⁶⁹ Kaynak kişi (8).

³⁷⁰ ÇİNE, a.g.e., s. 43.

³⁷¹ Kaynak kişi (10).

ile birlikte bir de bayrak asmak gelenektendir. Daha sonra gelini götürmeğe gelen³⁷² arabaların dikiz aynalarına bu yazmalar bağlanır.

Bu uygulama ve pratiklerde ağaç ve ateş kültlerinin etkisinin yanında Türklerce kutsal sayılan üç sayısı ve düğün evinin üç renkli yazma asma ve sırıgın tepesine de elma takma motifi dikkat çekmektedir. Geçmişte; yarışta kazanan atın boynuna, şaman beyaz bir kumaş bağlayarak bu atı Tanrı'ya ya da Erlik'e nezir olarak bırakırdı. Yukarıda ifade ettiğimiz pratik geçmişteki saçının günümüzdeki devamı niteliğindedir.

Yörede bugünkü düğünlerin birinci gününe “unodun”, ikinci gününe “çeyiz, son gününe de “gelin alma” adı verilir. Çeyiz günü kız evinde kına gecesi düzenlenir. Burada yöreye ait çeşitli oyunlar oynanır, eğlenceler tertip edilir ve gelinin ellerine ve ayaklarına kına yakılır. Kına vurulacak gelin avucunun içine bir madeni para konur. Elleri kına yakılan gelin evin kapısının üstüne üç defa kına sürer.³⁷³ Zülüfleri kesilerek başına para saçılır. Yörede geline kına vurmaya “kına yakma” adı verilmektedir. Bu işlemler esnasında “yakım” adıyla bilinen çeşitli ezgiler de söylenir.³⁷⁴

³⁷² İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 62.

³⁷³ Kaynak kişi (9).

³⁷⁴ Bir yakım örneği:

Burdur'dan aldım yaprak kınayı	Tülbendimi yusun anam suyunu atmasın	Babamın ektiği bostan bitti mi
Bezirgândan aldım türlü veleyi	Menvşeli küpemi yad ellere takmasın	Kol kol olup etrafına attı mı
Yakma yengem yakma tuzsuz kınayı	Kızım gelir dile çıkıp yollara bakmasın	Ben gidince bubam, etmek artı mı?
Ak ellerim kına istemez	Kızının gelmesi mahşere kaldı	Mehel mi idim yad ellere yabana
Çıkası gözlerim sürme istemez.	Her sevileri karnında kaldı	Mehel etin atıverdın ellere
		Sular ettin seriverdin yerlere.

Yüzyıllardan beri yaşatılan bu kına pratiği, eski Türklerde seçilmiş, adak edilmiş olanı göstermek için uygulanırdı.³⁷⁵ Günümüzde kurban bayramlarında kurban edilecek koçların kınalanması³⁷⁶ da eski Türk inanç sistemindeki ıduk³⁷⁷ inancının bir devamı niteliğindedir.

Yörede düğünün ikinci gününe çeyiz adı verilmektedir. Çeşilli eğlencelere başvuru çeyizde genellikle kadınlar eğlenir. Bu eğlencelerin büyük bir bölümü Türkiye'nin diğer bölgelerinde de bilinip icra edilmektedir. Ancak yörede tespit ettiğimiz birkaç pratik konumuzla ilgili ve dikkate değerdir.

Daha önceden söz kesilen ve nişanı yapılmayan kızlara çeyizde para çevrilir. Bu gelenek çeyizin içinde ayrı bir gelenek olarak tertip edilir. Kızın sözlendiğı delikanlının yakın akrabaları oyuna kalkan kızın başı üzerinde, paraları üç defa çevirir ve bu paraları çalgıcının kasnağına atar. Daha sonra kızın müstakbel kaynanası, oğlunun kırmızı şerit üzerine dizerek hazırladığı paraları kıza takar. Bunu diğer akraba kadınlar takip eder. Bu tören sonucu o kızın sözlendiğı ve bir sahibinin olduğı ilân edilmiş olur. Artık o kız sahipli sayılır ve kimse istemeğe gidemez.

Bu pratik bize eski Türk inanç sistemindeki “göçürme” (nakletme-çevirme) hadisesini hatırlatmaktadır. Eski Şamani akideye göre insanı hasta eden ruhu, kamın marifetiyle başka bir şeye nakletmek (göçürmek) kabildir.³⁷⁸ Para çevirme hadisesinde ise orta yerde oynayarak bütün dikkatleri (kötü bakışları) üzerinde toplayan kızın başında para çevirmek suretiyle; kötü ruhları paranın üzerine toplayıp çalgıcının kasnağına atarak kötü ruhları uzaklaştırma inanç ve pratiği yatmaktadır. Yöredeki kadın

³⁷⁵ KALAFAT, a.g.e., s. 91.

³⁷⁶ ÇAY, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I*, s. 104,108.

³⁷⁷ ARAZ, a.g.e., s. 113.

³⁷⁸ İNAN, “İslam Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, (2. baskı, TTK. Basımevi, Ankara 1987), s. 455.

çalgıcılarının genellikle Çingene kökenli olması, bunların giyim ve kuşamlarının yöreye göre farklılıklar arz etmesi gibi hususlar da göz önüne alınarak; kötü ruhların kamlara etki edemeyeceği düşüncesiyle bu çalgıcıların eski kamların yerine konduğunu söylemek mümkündür.

Daha önceleri sadece çeyiz gecesi tertip edilen günümüzde ise çeyiz gecesiyle birlikte gençleri askere uğurlama gecelerinde icra edilen maşala/maşıla (meşale)³⁷⁹ törenlerinde elbiselerin ters giyilerek oynandığı “Topal Oyunu” ile kadınların erkek, erkeklerin kadın kılığına sokularak oynanan zenne oyunu kanaatimize göre eski inanç sistemi içindeki dini ayinlerin mahiyeti değişmiş günümüzdeki şekillerinden başka bir şey değildir.

Eski inanç sistemleri içinde yer alan kam'lık müessesesinde kamlar başarılı olma için kadın gibi saç uzatır, sakalını bıyığını kestirir, kadın elbisesi giyip, kadın takıları takar ve kadın rolü oynarlardı.³⁸⁰ Böylece dini-sihri bir kuvvet kazanır ve töreni vecd halinde yönetirdi. Yöre düğünlerinin maşıla adı verilen bölümlerinde icra edilen elbiselerin ters giyilmesi ile erkek ve kadınların rollerini değiştirmeleri bu inanç ve pratiklerin biraz değişikliklere uğramakla birlikte günümüzde yaşayan şekilleridir.

İslami esaslara göre kısılan dini nikâhlarda bile eski Türk inançlarının iyelerini tespit etmek mümkündür. Nikâhı kısılacak oğlan ve kız özel bir odaya alınır. İmamla birlikte oğlan ve kızın şahitlerinden başkası içeriye alınmaz. Kapı sıkıca kapatılır. İçerdekiler diz çöker ve sessizlik içinde hareket ederler. Bu tören için özel bir odanın ayrılması, görevlilerin özel bir konumda oturmaları, içeriye kimsenin alınmayışı gibi davranışlar gelin ve damadın sihir yoluyla bağlanmalarının önüne geçmek için alınmış önemli olduğu ifade edilen tedbirlerdendir. Aksi halde içeriye giren kötü niyetli birisi,

³⁷⁹ Maşıla; hakkında “Askere Uğurlama” bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

³⁸⁰ GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 117.

ellerini ve kollarını kenetlemek, ipe düğüm atmak gibi herhangi bir büyü yapabileceği endişesi vardır. Buna benzer pratiklerin diğer toplumlarda da görüldüğü bilinmektedir.

Düğün günü gelin evden çıkarılacağı zaman, genellikle gelinin kardeşi tarafından beline kemerin üç defa bağlanıp çözülerek karşı taraftan para talep edilmesi ve gelinin çıkacağı kapının tutularak para almadan açılmaması, tamamen eski Türk inançlarıyla ilgilidir. Kamların taşıdığı kuşak ile kutsallık ifade eden madeni para (demir) ve üç sayısının, söz konusu kuşak çözme ve bağlama pratiğinde birleştiğini³⁸¹ ev, eşik iyesinin etkisinin ise kapıyı tutma pratiğinin bu iyeleri hatırlama ve memnun etme biçiminde değerlendirmek mümkündür.³⁸²

Yörenin eski düğünlerinde gelinlerin yüzünü damat gerdek gecesinde; düğüne iştirak edenler ise ertesi sabah ancak görebilirdi. Bu yüzden damat ile gelinin görüşmesi ve ilk iletişime çok önem verilirdi. Bunun için gerdeğe girişin özel bir önemi vardı. Damadın arkadaşlarının damadın arkasına kesek ve yumruklar vurarak odaya ite kaka sokmaları, damat gerdeğe girdikten sonra dışarıda tüfek atmaları ve damadın içeride gelinin yüzünü görebilmek için yüz görümlük isimli hediyeyi vermesi gibi inanç ve pratikler tamamen eski Türk inançlarıyla ilgili olup yörede uygulanmaktadır.³⁸³

Hazar Kağanlarının yüzleri örtülüdür. Günümüz gelinlerinin yüzleri de tamamen kapalı olmasa da ince bir tülle örtülüdür. Görüldüğü gibi ikisi arasında bir bağlantı vardır. Hakan, Tanrı'nın kut verdiği kişi olduğu için Hakan'ın çıplak yüzü, sade insanlar için tekin olmayabilir, çarpar. Gelinlerin yüzlerini ise kötü gözlerden korumak ve çarpılmayı engellemek için örtmek gerekmiştir.³⁸⁴ Genellikle üç gün devam eden yöre düğünlerinin başlama günleri Salı ve Cuma olmak üzere bellidir. Düğünlerin son

³⁸¹ KALAFAT, a.g.e., s. 93.

³⁸² ARAZ, a.g.e., s. 61-65.

³⁸³ ÇİNE, a.g.e., s. 44.

³⁸⁴ KALAFAT, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*, s. 149.

geceleri aynı zamanda **gerdek gecesi**'dir. Gerdek gecesinin önemine yukarıda değinilmişti. Yörede uygulanan birkaç pratiği daha aktarmak gerek. Gelin güveyin odasına girerken kapının dışına bir mendil (ekmek yazgısı) serilir. Üç defa bohça biçiminde dürülür ve açılır. Bunun manası "sofran bir ömür burada açılsın, burada kapansın" demektir.³⁸⁵

Çavdır Kozacağı'nda ise gerdeğe girilecek odanın kapısının önünde oğlan yengeleri ip gererler ve karşılıklı ipin ucunu tutarlar. Kapıya da bir tabak içinde su koyarlar. Damadın elinde bir mendil olur. Damat kapıdan girince ayağı ile suyu döker, ipi keser, mendili yengelere vurur, yengeler kaçır. Bu arada damadın arkadaşları bacadan ipe bir sepet sarkıtırlar. Gelin sepete tatlı koyar.³⁸⁶

Bu pratiklerde de eski Türk inançlarının etkisini görmekteyiz. Mendilin üç defa bohça biçiminde toplanıp açılması, üç sayısının kutsallığı ve bahtın açık olması dileği ile ilgili; damadın suyu dökmesi, su iyesinin koruyuculuğuna sığınmak; ipi kesmesi ise, büyüünün ortadan kaldırılması; bacadan sarkıtılan sepetin tatlı konması ise, od, ocak iyesinin koruyuculuğu ve saç ile ilgili eski inançların günümüzdeki kalıntıları olarak değerlendirilebilir.

Yöre düğünlerinde damadın arkadaşlarının kız evinden bardak, tabak, kaşık, çatal gibi birtakım ev eşyalarını çalma geleneği vardır.³⁸⁷ Günümüzde bu davranış biçimlerine ender rastlanırsa da kırsal kesimlerde bu davranışların hâlâ devam ettiği tespit edilmiştir. Kız evinden çalınan bu tür nesneler daha sonra ortaya çıkarılarak karşılığında bahşişler alınır. Sebebi pek bilinmeden yapılan bu davranışın eski inanç sistemlerinden kaynaklandığı açıktır. Kız evinden alınan herhangi bir nesne ile, kız

³⁸⁵ ÇİNE, a.g.e., s. 44,85.

³⁸⁶ Kaynak kişi (8).

³⁸⁷ ÇİNE, a.g.e., s. 36,85.

evindeki bolluk, bereket ve uğurun oğlan evine sıçratılması amaç ve inancına yöneliktir. Böylece oğlan evindeki iyeler memnun edilecektir.

Yörede, kız evinden çeşitli adet ve gelenekler icra edilerek çıkarılan gelin mutlaka dolaştırılır. Buna **gelin dolaştırma** adı verilir. Gölhisar'da çok yaygın olan bu adet düğünlerin olmazsa olmaz unsurlarındandır. Öyle ki gelin ile damadın evleri bitişik bile olsa baba evinden çıkarılan gelin, **Gelin Kavağı**³⁸⁸ etrafında dolaştırıldıktan sonra oğlan evine götürülür. Gölhisar Armutlu(Ulu Köy)'da **Gelin Kavağı** veya **Koca Kavak** da denilen bir çınar ağacı vardır.³⁸⁹ Her gelin bu kavağın etrafında dolaştırıldıktan ve karşı mahallede (Çeşme Mah.) gezdirildikten sonra koca evine götürülür.

Bütün bu adet ve inanmalarda dikkati çeken nokta; eski Türk'inanç sistemi içinde yer alan yer-sub'lar yol kavşakları, ulu ağaçlar ve bunlarla ilgili inanmaların yörede canlılığını sürdürüyor olmalarıdır. Atın bir kır bekçisi veya korucu tarafından çekilmesi dağ ve bitki iyesiyle ilgili olabileceği gibi kır bekçisinin de sürekli bulunduğu yerler itibariyle kötü ruhlardan arınmış ve uğurlu bir kişi olduğu inancından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Yörede eve getirilen gelinin attan (günümüzde arabadan) indirilirken; sol ayağı üzengiye, sağ ayağı ise ekmek sacı veya saban demiri üstüne bastırılarak, kucağına çocuk verilmesi,³⁹⁰ gelinin başına şeker, buğday, arpa atılması,³⁹¹ gelin eve girerken sağ

³⁸⁸ **Gelin Kavağı**: Gölhisar Armutlu Mahallesiinde yolların kavşak noktasında ve bir dere yatağı kenarında bulunmakta ve altında bir çeşme yer almaktadır. Eski düğünlerde (kırk elli yıl öncesine kadar) gelin, **Gelin Kavağı** veya **Koca Kavak** adıyla bilinen ağacın etrafında üç defa dolaştırılmadan eve götürülmezmiş. Ata bindirilen gelinin sağ tarafında oğlanın, sol tarafında ise kızın yengesi bulunmak üzere kavağın etrafında üç defa dönülür. Atı ise kır bekçisi veya köy koruyucusunun çekmesi mecburiymiş. Atın boynuna paçaları işlemeli, belinde uçkur olan bir erkek donu bağlanırmış ve at baştan aşağı süslenirmiş. Gezdirme işi bittikten sonra atın boynundaki erkek donu atı yedeğine çeken kır bekçisine verilirmiş. Günümüzde ise; gelin araba ile bu kavağın yanındaki yoldan geçirildikten sonra eve götürülüyor. (Kaynak kişi, Feden HASÇAĞATAY).

³⁸⁹ Yörede çınar ağaçlarına; **kavak**, **ulu kavak**, **koca kavak** adları verilmektedir.

³⁹⁰ ÇİNE, a.g.e., s. 44.

eliyle kapının üst eşiğine tere yağı sürmesi³⁹² ve gelinin koyun postuna bastırılarak içeri alınması,³⁹³ bu esnada kurban kesilerek kanının gelin ve damadın alına sürülmesi³⁹⁴ gibi pratikler tamamen eski Türk inançlarının günümüzdeki yaşayan izleridir.

Söz konusu pratiklerde, sağ ayağın ekmek sacı veya saban demirine bastırılması, demirin koruyuculuğuna sığınma; kucağına çocuk verme ve başa arpa buğday serpmeye gelinin nasipli ve doğurganlığına; kapı eşiğine yağ sürme, gelinin geldiği evde ev/eşik iyeleriyle iyi geçinmek istediğine; koyun postu, gelinin koyun gibi uslu ve sakin huylu olması dileğine; kurban kesilmesi ve alına sürülmesi, evin ve yeni çiftlerin kaza ve belalardan korunması amaç ve inancına yöneliktir.

Yörede gelinin koca evine getirilmesinin ertesi gününe **gelin önü** denir. Bütün komşu ve akrabalar gelinin evini ziyaret ederler. Gelinin evini gezip sergilenen çeyizlerine bakarlar. Bu arada gelinin eline içinde çörek otu ve buğday bulunan bir tabak verilir. Gelin, Orada bulunanlara çörek otu ve buğdaydan birer tane dağıtır. Geriye kalanlar gelinin başından aşağıya dökülür. Buğdayı alanlar bereket olsun diye para keselerine koyarlar.³⁹⁵

Bu pratikte, geline buğday bereket olsun diye; çörek otu ise nazardan korunsun diye verilir. Gelinin başından dökülen buğday ve çörek otları ise saçı olarak; gelinin bereket saçması sembolize edilir. Böylece gelinin ev ve komşularla tanışması sağlanırken karşılıklı zarar görülmemesi için de bu tür eski inanç ve pratiklerden yararlanılır. Türklerde **Mundus** ve **Toles** soylarının ortaya çıkışını anlatan hikâyelerde; bir savaştan sonra tek başına kalan bir kızın, dolu tanesi içindeki iki tane buğdayı

³⁹¹ Kaynak kişi (6).

³⁹² ÇİNE, a.g.e., s. 85.

³⁹³ Kaynak kişi (2).

³⁹⁴ Kaynak kişi (9).

³⁹⁵ Kaynak kişi (19).

yemesiyle hamile kalıp ikiz çocuk doğurması hadisesi³⁹⁶ ile yukarıda anlattığımız pratiklerin bir ilgi olduğu açıktır.

5. Ölüm / Mezar / Yas Törenleri

a) Ölüm

İnsan hayatının önemli geçiş dönemlerinden biri olarak kabul edilen “ölüm” karşısında yöre insanının çeşitli tutum ve davranış biçimleri mevcuttur. Bunlar geçmişten günümüze kadar gelen kültür değerleri ve bu değerlerin değişip farklılaşması sonucu ortaya çıkan ve milli kültürle uyuşan yeni uygulamalardır.

Yörede ölüm gerçekleşince islami usullere göre ağzı bağlanıp gözleri kapatıldıktan sonra düzgün bir şekilde sırt üstü yatırılır. Defin işlemi gecikecekse ölünün karnının üstüne bıçak, makas gibi bir demir parçası konur. Böylece karnın şişmesi ve vücudun bozulmasının önüne geçileceğine inanılır. Bu pratiğin esasında demirin koruyucu bir ruh olarak³⁹⁷ mahiyetinde taşıdığı korkutma³⁹⁸, kuvvet ve kudret unsurları ile onun kutsiyetinden kaynaklanan inançlara duyulan sevgi, saygı ve korku mevcuttur.

Yörede, ölü mezara konuluncaya kadar yalnız bırakılmaz Bir sonraki güne bekletilmesi gerekirse gece sabaha kadar odasında ışık yakılır. Aksi takdirde bilinmeyen bazı varlıkların ölüye zarar verebileceği endişesi taşınır ve kısaca “âdet budur” diye ifade edilir. Bu ve buna benzer inançlarda şuur altına yerleşmiş eski Türk inançlarının izleri görülmektedir. Anlam ve fonksiyonları unutularak değişik biçimlere bürünmüş bu

³⁹⁶ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 457.

³⁹⁷ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 289.

³⁹⁸ İNAN, a.g.e., s. 446.

pratiklerde asıl amaç ve inanç, şerir ruhların fenalıklarından korunmak³⁹⁹, ata ruhlarını memnun edip rızasını kazanmak ve onların yardımlarını sağlamaktır.⁴⁰⁰

Ölü olan eve gençler gitmek istemez “ölüm gencelir” diye. Gidenlerin ayakkabıları düzeltilmez. Gidenlere hoş geldin denmez. Bunlar yapılırsa ölüme itibar ediliyor sayılır.⁴⁰¹ Ölüyü bir başka yere naklederken bulunduğu evden ekmek, su ve toprak alınarak yanına konur. Bunlar yol boyunca ölü ile birlikte taşınır. Böylece ölünün ağırlığının gideceğine ve salim bir yolculuk yapılacağına inanılır. Ölünün yanına ekmek, su, toprak koymak gibi pratikler eski Türk inançlarındaki “Yer-sub”ların koruyucu ve kollayıcı özellikleriyle ilişkilidir.

Çavdır Kozağacı’nda ölüm vakasını takiben mutlaka bir hayvan (dana) kesilir. Kazanlar kurulur ve “Ölü Aşı” verilir. Bu davranış biçimi İslami esaslara uymuyor diye çevrede pek hoş karşılanmaz ama gelenek ısrarla sürdürülür. Bu inanç ve pratik eski Türklerde de uygulanmakta idi. Oğuz’un kahramanı savaşa giderken yakınlarına: “Üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver” diyor.⁴⁰² Yine İbn Fazlan Oğuzlar için: “Ölünün hayvanlarından kurban kesildiğini, etlerinin yenildiğini, başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır”⁴⁰³ diyor.

Yörede ölü evden çıktıktan sonra bütün ev temizlenir. Ölüye ait giyecekler, yatak, yorgan, çarşafarla birlikte yıkanır. Ölünün ayakkabı ve giysileri yabancılara dağıtılır.⁴⁰⁴ Bununla ev üzerindeki ruhun ağırlığından ve kasvetinden kurtulmak amaçlanır. Ayrıca ruhu memnun etmek için evde buhur yakılır ve dumanı evin içine

³⁹⁹ İNAN, Şamanizm, s. 30.

⁴⁰⁰ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 474.

⁴⁰¹ Kaynak kişi (14).

⁴⁰² İNAN, a.g.e., s. 470.

⁴⁰³ Ramazan ŞEŞEN, *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, (Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975), s. 36.

⁴⁰⁴ ÇÖLGEÇEN, a.g.e., s. 86.

iyice sindirilir. Görüldüğü gibi bu pratiklerde birbirine zıt iki ayrı duygu vardır. Korku ve sevgi. Bu tezat Türklerin atalarına karşı besledikleri sevgi ve saygının korkudan kaynaklanmasının sonucudur.⁴⁰⁵ Birinci pratikte ruhun ev ile olan ilişkisini kesmek; ikinci pratikte ise ruhu memnun ederek onun her zaman hatırlandığını ve unutulmadığını göstermektir. Çünkü eski Türk inançlarında ruhun eve döneceği endişesi mevcuttur.⁴⁰⁶

Burdur'da cenaze götürülürken yol boyunca rastlayan insanlar başlarını açarak yüzlerini cenazeye doğru çevirir ve ayakta tabut geçinceye kadar bir saygının ifadesi olarak hareketsiz beklerler. Türk kültüründe şapka çıkarmanın bir teslimiyet ifadesi olduğu⁴⁰⁷ ve Bulgarların hükümdarları önünde başlıklarını çıkardıkları⁴⁰⁸ bilinmektedir.

Yörede ölü, mezarlığa götürülürken tabut ile birlikte iki de dal (hece ağacı) götürülür. Bu dallar söğüt, iğde, dut gibi çeşitlilik gösterir. Dalların biri mezarın baş ucuna, diğeri ise ayak ucuna dikilerek sulanır. Sebebi pek bilinmeyen bu davranışın köklerinin eski Türk inançlarında saklı olduğu bilinmektedir. Eski Türklerin mezarlarının başına kayın ağacı diktiğini ve buralarda zamanla kayın ormanlarının oluştuğu kayıtlarda mevcuttur.⁴⁰⁹ Kayın ve söğüt ağaçlarının çeşitli Türk zümrelerinde kutsal sayıldığı; Uygur Türklerinin tabutlarını söğüt ağacından yaptığı⁴¹⁰, Yakutlarda yaşlı kam'ların elinde kendisini kötü ruhlara karşı koruyan söğüt dalının olduğu⁴¹¹ bilinmektedir. Bütün bu tespitlerde kayın ve söğüt ağaçlarının kötü ruhlara karşı

⁴⁰⁵ RADLOFF, *Sibirya'dan Seçmeler*, s. 221-231.

⁴⁰⁶ BULUÇ, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: XI), s. 319-329.

⁴⁰⁷ TANERİ, a.g.e., s. 61.

⁴⁰⁸ GÜNAY-GÜNGÖR, a.g.e., s. 227.

⁴⁰⁹ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 94.

⁴¹⁰ RAHMAN, a.g.e., s. 309.

⁴¹¹ BULUÇ, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: XI), s. 312.

koruyuculuk ve kurtarıcılık fonksiyonlarına sahip olduğunu, bu inancın esas mahiyeti unutulmuş olarak

b) Mezar

Yörede yerleşim alanları dışında ve özellikle dağ yamaçlarında ulu ağaçlara ve bazı çalılara karşı saygı duyulur. Bunların diplerinde bulunan taş yığınları ve tümseklerin altında yatırların olduğuna inanılır. Buralar ziyaret ve saç yerleri olarak değerlendirilir. Bu gibi yerlerdeki ağaçlara, taşlara zarar verilmez. Zarar verenlerin de birtakım felaketlerle karşılaşacağına inanılır. Bu inanç ve düşüncelere eski Türklerde de rastlanır. Eski Türkler taş yığınlarından suni tepeler oluşturarak buraları obo (höyük) diye tesmiye eder⁴¹² ve tapınak olarak kutsal sayarlardı. Günümüzde bu gibi yerler aynı dini ve sihi kutsiyetini muhafaza ederek dokunulmazlık unsurlarıyla varlığını sürdürmektedir.

Yörede ölünün mezara gömülmesinden bir yıl sonra mezarı kaldırılır. Taş duvar veya mermerle etrafı çevrilir. Üstüne çiçekler dikilir. Komşulara ve çocuklara çörekler, tatlılar dağıtılır. Bazen de mevlitler okutulur. Bu davranış biçimi Orta Asya yağ törenlerinin bir bakiyesi görünümündedir.⁴¹³

Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan ata ruhlarının, bir takım güçlere sahip olduğuna inanılırdı.⁴¹⁴ Bu inanç ata ruhlarına karşı daha önce de ifade edildiği gibi korku ve saygı duygularından kaynaklanan karmaşık bir duyguyu ortaya çıkarmıştır. Bu duygunun bir sonucu olarak yöre mezarlıklarında yüksek sesle konuşulması uygun karşılanmaz. Mezarlıklara uzaktan parmak uzatmak saygısızlık sayılır. Mezarlara parmak uzatılır ise o parmak ısırılır ve ayakkabının altında acıyınca kadar ezilir. Böylece ata ruhlarının cezalandırılmasının önüne geçildiğine inanılır. Ayrıca

⁴¹² İNAN, a.g.e., s. 385,386 - 614,616.

⁴¹³ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 61.

⁴¹⁴ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s. 291.

Kozağacı⁴¹⁵ ve Yalvaç'ta çocuklara aydeş/adeş (albasması) basmasın diye yeni ölü konmuş mezarın üzerinde yıkanır.⁴¹⁶ Böylece “al” gibi kötü ruhların şerrinden çocukların korunacağına inanılır. Bu pratikte, ata ruhlarının birtakım güçlere sahip olduğunu ve bu ruhların koruyucu vasfının bulunduğunu gözlemlemek mümkündür.

Göhlisar'da dini bayramlar arifesinde, bucak ve Karamanlı'da ise dini bayramların ilk günü öğle namazından çıkan cami cemaatı topluca mezarlıklara giderek dua ederler. Topluca börek, çörek ve tatlı yerler.⁴¹⁷ Mezarların üstüne arpa, buğday ve çörek otu saçarlar. Yöre halkının dua ve hayır maksatlı “kabir ziyareti” adını verdiği bu gelenek; Altaylıların dağ ruhlarına bulgur karıştırılmış süt serpmesiyle⁴¹⁸ paralellik göstermektedir.

Yörede mezar kazılırken insan kemikleri çıkar ve burasının daha önceden de bir mezar olduğu anlaşılırsa; mezarın dibine “para” veya “metal” gibi bir şey atılır. Ölü mezara gömülürken törene iştirak edenler mezarın içine okunmuş kesek (kurumuş toprak) atarlar. Mezarlıktaki ağaçlara bez bağlarlar. Böylece daha çok sevap kazanacaklarını zannederler. Bu uygulamalarda da görüldüğü gibi Türk inanç sistemi içinde ata ruhlarına atfedilen kutsiyet ve Yer-sub'lar inancı, zaman ve mekân içinde milli şuurun derinliklerinde kaybolmadan günümüze kadar yaşamasını sürdürmüştür.

c) Yas Törenleri

Eski Türk topluluklarında ölülerin arkasından tertip edilen törenlere “yuğ” adı verilirdi. Bu törenlere ölenin maceralarını hikâye eden “yuğçı” ile ölenin arkasından ağlayıcılık görevini yerine getiren ve “sığıtçı” adı verilen özel kişiler katılırdı.⁴¹⁹ Kırgız

⁴¹⁵ Kaynak kişi (8).

⁴¹⁶ KILINÇ, a.g.e., s. 225.

⁴¹⁷ ÇİNE, a.g.e., s. 67.

⁴¹⁸ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 418.

⁴¹⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 109.

Türkleri biri ölünce ölenin etrafında ağlayarak üç defa dolaşıp tavaf ederler sonra ölüyü yakarlardı. Kalan kemiklerini bir araya getirerek bir yıl geçtikten sonra mezara gömerlerdi. Bu esnada yeniden bir tören tertip edilir ve ölüm yeni gerçekleşmiş gibi ağlanırdı. Daha sonraları Göktürk Kitabeleri'nde Kül Tigin'in ölüm töreninde görülen yugçı, sığıtçı, bark edici, bitig taş edici ve bedizçi'lerin yer aldığını ve asıl törenlerin ölüm hadisesinden bir yıl sonra defnedilirken gerçekleştirildiğini öğreniyoruz.⁴²⁰

Altınyayla'da "ölünün ilk bayramı" adı verilen ve ölüm hadisesinden sonra gelen ilk bayramda ölü evine ziyaretçi akını başlar. Ölüm hadisesi o gün olmuş gibi geçmişteki durum aynen yaşatılır. Bu geleneğin yukarıda anlatılan ölüm hadisesinden bir yıl sonra defnetme geleneğinden kaynaklandığı ancak zaman içerisinde şekil değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Yörede ölü çıkan evde üç gün boyunca yas tutulur ve ağıt yakılır.⁴²¹ Erkekler üç beş gün boyunca evde ziyaretçileri bekler ve dışarı çıkmazlar. Dede Korkut Hikâyelerinde Beyrek'in ölüm haberini alan Kazan Bey, odasına kapanmış ve yedi gün boyunca divana çıkmamıştı.⁴²² Yörede yedinci ve kırkinci günlerde mevlit okutulması ve yemek verilmesi Altay Şamanlığının süne (can) inancının günümüzdeki uzantısından başka bir şey değildir.

Altay Şamanlığına göre ölüm anında süne (can) vücuttan ayrılır. Başka bir dünyaya gider. Orada süne'yi Erlik'in elçisi ölüm ruhu (aldaçı) karşılar. Süne ile aldaçı bir müddet çadır veya ev etrafında akrabalarının muhitinde dolaşırlar. Çocuk sünesi yedi gün; büyüklerin sünesi ise kırk gün böylece dolaşır. Ölünün akrabaları kırk gün sonra üzüt (ruh) bayramı yaparlar. Bu bayram için hayvan kesilir ve eti topluca yenilir.

⁴²⁰ DİVİTÇİOĞLU, *Köktürkler*, (İstanbul, 1987), s. 96.

⁴²¹ Kaynak kişi (19).

⁴²² ERGİN, *Dede Korkut Kitabı*, s. 237,238.

İhtiyarlar yüksek sesle irticalen kısa kısa dua okurlar.⁴²³ Bu ziyafet ve duaların amacı, ölen kişinin Erlik âlemine (cehenneme) giderek Erlik'in uşağı olan ruhunun insanlara fenalık edeceği ve akrabalarından birini de yanına alacağı inancıyla memnun edilmesidir.⁴²⁴ Mevrit törenleri islami bir çerçeveye birlikte günümüzdeki yerini muhafaza etmektedir.

Yörede ölüm törenlerinde karalar giyilmesi ve gençken kocasını kaybeden kadınların saçlarını kesmesi geleneği matemde olmanın bir işareti olarak değerlendirilmektedir. Aynı anlayışla Oğuzların, Göktürklerin, Özbeklerin, Kazakların, Azerilerin, Selçuklu ve Osmanlıların yas işareti de karadır.⁴²⁵ Bütün bu topluluklarda yas işareti olarak çadırlara kara bayrak asılırken;⁴²⁶ Kırgız-Kazaklarda yas alameti olarak çadırların üzerinde "ak bayrak" görülmekle birlikte "kara bayraklar" da asılmaktaydı.⁴²⁷ Sonuçta Türk topluluklarında çadır veya ev üzerine asılan siyah veya beyaz bayrağın bir yas alameti veya habercisi olduğu tespit edilmiştir.⁴²⁸ Orhun Âbideleri'nde ise; yastaki milletin, saçını kulağını kestiği ifade edilmektedir.⁴²⁹

Yörede ölünün ruhunu memnun etmek inancı ile hazırlanan "helva" komşu ve akrabalara dağıtılır. Gölhisar ve Altınyayla'da "tarhana" karılır ve komşular davet edilir. Diğer bölgelerde ise "bulgur" pişirilir, "dirit" yapılır. Bunlar genellikle ölünün kırkinci ve elli ikinci günleri yapıldığı gibi, herhangi bir Cuma gününde de yapılıp dağıtılabilir.

⁴²³ İNAN, a.g.e., s. 422.

⁴²⁴ İNAN, a.g.e., s. 4.

⁴²⁵ ARAZ, a.g.e., s. 134.

⁴²⁶ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 196,199.

⁴²⁷ İNAN, a.g.e., s. 196-199.

⁴²⁸ ÖGEL, *Türk Mitolojisi II*, s.167.

⁴²⁹ KALAFAT, a.g.e., s. 115.

Tarihi dönemler içinde birtakım değişikliklere uğramış olan bu inanç ve pratikler, başlangıçtan günümüze kadar değişik Türk zümrelerinde de tespit olunmuştur.⁴³⁰ İlk dönemlerde ölünün ruhuna hazırlanan aş bir çeşit kurban niteliği taşımaktaydı ve doğrudan doğruya ölen kişinin mezarına dökülürdü.⁴³¹ Günümüzde ise; ölünün ruhuna bağışlanmak üzere eşe dosta ve yoksullara sunulan helva ve yemek şekline dönüşmüştür. Yöredeki aş törenlerinde “ölünün hayrı olsun” sözü ile mezarların üstüne dökülen buğday, arpa ve çörek otu için; “kurt- kuş yesin, hayır olsun” sözleri bu anlam ve inançla söylenen ifadelerdir.

Beltirlerde ölü aşı definin üçüncü, yirminci ve kırkıncı günleri ile birinci yılında verilirdi.⁴³² Göktürklerde ünlü beyler için yuğ törenleri yapılır ve bu törenlere imparatorluk dahilindeki bütün topluluklar katılırdı.⁴³³ Kutadgu Bilig’de Ay Toldı’nın ölümü münasebetiyle oğlu Ödgülmüş, “yuğ aşı” töreni düzenlemişti.⁴³⁴ Manas Destanı’nda Han Köketay adına aş törenleri düzenlenmiştir. Yakup Han’ın, Manas’ın aşı verilmediği için Manas’ın yiğitlerine sitem ettiğini görüyoruz.⁴³⁵ Dede Korkut Destanları’nda “aş yedirmek” ve “aş dökmek”⁴³⁶; Azerbaycan Türklerinde “helva pişirmek”⁴³⁷, adları ile ifade edilen bu törenler, günümüzde esas yapılarında dikkate değer bir değişiklik göstermeden kısmen İslam inançları ile de birleşerek, başlangıçtaki ata ruhlarına bağlı inançların bir devamı niteliğindedir.

⁴³⁰ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 183.

⁴³¹ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 189.

⁴³² İnan, a.g.e., s. 190.

⁴³³ ERGİN, *Orhun Âbideleri*, s. 20-34.; İNAN, a.g.e., s. 193.

⁴³⁴ Agop DİLAÇAR, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, (Ankara 1972), s. 107.

⁴³⁵ İNAN, *Manas Destanı*, Ankara, 1985, s. 62,65,154.

⁴³⁶ ERÖZ, a.g.e., s. 334.

⁴³⁷ E. AHUNDOV, *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, s. 450.

B) BEREKET TÖRENLERİ

1. Kurban / Adak / Saçı

Türk toplulukları Tengri'yi, ata ruhlarını ve çeşitli fonksiyonlar yüklenen iyeleri memnun etmek, onların rızasını kazanarak yardımlarını elde etmek için kurban keserler ve saçları yaparlardı.⁴³⁸ Bu kurban ve adaklar çeşitli adaklarla düzenlenen ayin ve törenlerde Kam'lar aracılığı ile sunulduğu gibi belli bir geleneğe bağlı usul ve esaslar içinde de yapılmaktaydı. Yapısında "koruma, kurtarma, sağlık, uğur, bolluk ve bereket" unsurları yaşatan bu törenlere ait inançların tarihi başlangıcını Şamanist döneme kadar götürmek mümkündür.⁴³⁹ Bu tören ve pratikler, İslam dininin de tesiri ile değişik şekil ve görünümlere bürünerek yörede varlığını sürdürmektedir.

Eski Türk topluluklarında kurban ve adak için seçilen hayvanlara "ıduk" adı verilir ve "ıduk" seçilen hayvana özel itina gösterilirdi. Bu hayvanın yünü kırılmaz, sütü sağılmaz; hayvana yük vurulmaz ve başı boş bırakılırdı. Kurban, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Tanrı'ya bir şükür niteliğinde veya dilek ve adak için de kesilmektedir. Yörede kurban olarak seçilen hayvan diğerlerinden ayrılarak özel bir itina ile beslenir. Boynuna ve boynuzlarına süsler bağlanır, kına yapılır ve diğerlerinden farklı olduğu ilk görüşte anlaşılır. Kesim esnasında bile kurbana nazik davranılır, incitilmemeye özen gösterilir. İçine çörek otu atılmış su içirilir ve memnun edilmeye çalışılır.

Tefenni ve Çavdır'da kurban kanı ile eller yıkanır; eldeki siğillerin geçeceğine inanılır. Böylece kurbanın koruyuculuk fonksiyonundan yararlanmak istenir. İnşaatına başlanan binaların temelinde; ölen kişinin hayır için tertip edilen aş törenlerinde; gelin getirildiği zaman oğlan evinde; dileklerin kabul gördüğüne inanılan yatır ve türbelerde;

⁴³⁸ İNAN, Eski Türk Dini Tarihi, s. 46-54.

⁴³⁹ Hayrettin RAYMAN, "Bayburt ve Yöresi Ziyaret Yerleri", *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, (Kültür Bakanlığı yayımları, Ankara 1997), s. 337.

su kaynağı başlarında; Hıdırellez’de tutulan niyetlerin gerçekleşmesi halinde; çocuğun doğumu ve hastalıklardan kurtulması halinde yöre insanlarının kurban kestikleri görülmektedir. Günümüzde İslam ile uyum içinde olduğu bilinen kurban kesme inancı, eski Türk hayatında da mevcuttu.

“Saçı” ise eskiden olağan üstü güçlere sahip olduğuna inanılan iyi ruhlara sunulan nesnelere (yiyecek, içecek, bez gibi) verilen addır.⁴⁴⁰ Saçı’lar öz itibariyle bir cins kurban niteliğini taşır.⁴⁴¹

Yörede bağ bozumunda üzümlerden, pekmez kaynatılırken pekmez ve şıradan, bulgur kaynatılırken sıcak bulgurdan, mahalle fırınlarında pişirilen ekmek ve çörekten, “komşu hakkı” olarak;⁴⁴² herhangi bir meyve, ağaçtan toplanırken tamamen toplanmaz, yüksek dallardaki meyvalardan bir bölümü “kurdun-kuşun hakkı” diye dallarda bırakılır.⁴⁴³ Yörenin hayvancılıkla uğraşan kırsal kesimlerinden koyun-keçi-inek gibi hayvanların doğumundan sonra ilk sütü (ağız) sağılır ve bir bölümü dereye (suya) dökülür. Bir bölümü de ahırın çevresine ve tavanına serpilir, diğer bir bölümü de ağaç dibine dökülür. Böylece sütün çoğalacağına inanılır. Bu pratikte ev ve ahır iyesi ile birlikte Yer-sub’ları memnun etmek ve onların koruyuculuğundan yararlanma inancının varlığı açıktır.

Yine yörede “nefesi keskin”, “ağız dualı” diye tabir edilen kimselerin hastalara okuduktan sonra onların yüzlerine doğru üflemesi ve tükürmesi;⁴⁴⁴ Temiz su kaynaklarını farkında olmadan kirleten kişilerin kirpiklerinden bir adet koparıp suya atması; gelin oğlan evine getirildiği zaman akrabalarının para, şeker, leblebi gibi

⁴⁴⁰ İNAN, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 345-415; ERÖZ, a.g.m., s 211-216.

⁴⁴¹ KALAFAT, a.g.e., s. 96.

⁴⁴² ÇİNE, a.g.e., s. 72.

⁴⁴³ Kaynak kişi (17).

⁴⁴⁴ ŞAHİN, a.g.e., s. 180.

nesnelerden oluşan saç'ı uğur ve bereket getirmesi inancıyla gelinin başına doğru serpmesi; ziyaret edilen kutlu pınar başlarına para, çamaşır gibi nesnelerin nezir olarak bırakılması gibi gelenekler yaşatılmaktadır.

Bütün bu inanç ve pratiklerde, evlilik, çocuk, mal, uğur, bolluk ve bereket gibi kişiye daima mutluluk veren fakat ulaşılması her zaman mümkün olmayan değerleri arayan ve bulan kişinin bu değerlere sahip olması karşılığında Tanrı'ya kurban sunduğu görölmektedir. Yine hayatın akışı içinde her türlü olumsuz durumlardan sakınmak amaç ve inancı ile Tanrı'ya, Yer-Sub'lara, sığındığı ata ruhlarına ve şerir ruhlara "saçı"lar sunulduğu ve bütün pratiklerin eski Türk inançlarıyla uyum içinde yürütöldüğü de anlaşılmaktadır.

Bu ayin ve pratiklerin Hunlarda, Göktürklerde⁴⁴⁵, Altaylı Şor ve Beltirlerde senenin belirli aylarında Gök Tanrı'ya kurbanlar sunulurdu.⁴⁴⁶ Yakut Türklerinde ilk bahar saç bayramı anlamında; "İslah bayramı ve ayini",sonbaharda ise kötü ruhlara saç sunmak anlamında; "abası ısıaga" törenleri yapılır ve bu ayin ve törenlerde ruhlara saçlar sunulurdu.⁴⁴⁷ Kara Kırğızlar yeni kurulan yurda ve kadının ilk doğumunda ateş ruhuna tazim eder, saç mahiyetinde yağ dökerlerdi.⁴⁴⁸ Yakutlarda da yeni yapılacak evin yer seçimi esnasında düzenlenen törenlerde, evin kutlu, ocağın kutsal, neslin bol ve sürekli, hayvanların ise bereketli olması inancı imle ateş yakıldığı, yağ, yoğurt ve at yelesinden koparılan tüylerin saç olarak bu ateşe atıldığı tespit edilmiştir.⁴⁴⁹ Daha sonraları yerleşik hayata geçen topluluklarda bu tür saçların yerini arpa, buğday, darı,

⁴⁴⁵ RADLOFF, *Sibirya'dan*, (Cilt: I), s. 132.

⁴⁴⁶ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 49; ERÖZ, *Türkiye'de Alevilik ve Bektasılık*, s. 329.

⁴⁴⁷ İNAN, a.g.e., s. 132.

⁴⁴⁸ ERÖZ, a.g.e., s. 328.

⁴⁴⁹ İNAN, a.g.e., s. 117.

üzüm, şarap gibi nesneler almıştır. Dolayısıyla yörede tespit edilen kurban, adak, saçı ile ilgili inanç ve pratiklerin eski Türk inançlarıyla birleşip bütünleşmektedir.

2. Yağmur Duası

Bütün canlıların hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak hayatın ve bereketin kaynağı olan su, çeşitli topluluklar tarafından kutsallar arasında kabul edilmiştir. Türklerin hayatında da su ve yağmur “rahmet sıfatı olarak tanımlanmakta böylece yağmura bütün Türk dünyasında Tanrı’nın bir bağışı, bir rahmeti olarak bakılmaktadır. Eskiden beri yağmur yağmadığı zamanlarda Tanrı’dan yardım istenmiş ve Tanrı’ya isteklerini kabul ettirebilmek için Kam’ların, ata ruhlarının ve Yer-sub’ların aracılığından faydalanılmaya çalışılmıştır.

Eski Türkler yağmurun yağmadığı zamanlarda, Kam adı verilen kimselerin yardımına baş vurur, onların dini-sihri özellikleri sayesinde yağmur yağdırırlarmış. Divan-ı Lügat-it Türk’de Kaşgarlı böyle bir olaya tanık olduğunu ifade ediyor.⁴⁵⁰ Bu inanç ve pratikler Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Burdur yöresinde de bütün canlılığıyla günümüze kadar yaşatılmıştır.

Yörede yağmur yağdırılmasıyla ilgili olarak çocuklar ve büyükler için ayrı ayrı törenler tertip edilir. Bir grup çocuk “yecücü alayı” oluşturarak ellerinde tenekeden davullar, allı güllü bezlerden flamalar olduğu halde mahalledeki evleri dolaşın. Evlerden yağ, bulgur, pekmez, para, soğan, un, ırmık, şeker, hoşmerim gibi yiyecekleri toplarlar.⁴⁵¹ En son evde evin hanımına bunları pişirterek topluca yerler. Bundan sonra yağmurun yağmasını beklerler. Çocuklar evleri dolaşırken:

*Yağmur yağmur yağ ister,
Kaşık kaşık bal ister,
Gelinlerin takkesi,
Buğdayların kellesi,*

*Sicim gibi yağmur
Ganilikten çok ver,
Ekmel bol sergin dolu,
Ver Allah’ım ver*

⁴⁵⁰ Türk Dil Kurumu, *Divanü Lügat-it- Türk Tercümesi*, (Cilt II), s. 3-14.

⁴⁵¹ KILINÇ, a.g.e., s. 221.

*Teknede hamur,
Tarlada çamur,
Ver Allah'ım ver*

*Sicim gibi yağmur.
Ver Allah'ım ver
Ganilikten çok ver. 452*

Sözlerini ezgili olarak hep bir ağızdan söylerler. Yöredeki “yecüc alayı” törenlerine benzer törenlerin Anadolu’nun çeşitli yörelerinde “Çömçe Gelin”, “Godi Godi”, “Kepçe Gelin”, “Bodi Bodi”, “Bodi Bostan”, “Çomça Gelin”, “Çullu Kadın”, “Doddu”, “Gelin GOK”, “Gode Gode”, “Yağmur Gelin”⁴⁵³, olarak adlandırılan törenler Musul’da “Çemçe Kız”,⁴⁵⁴ Ürgüp’te “Yağmur Gelin”⁴⁵⁵, Yugoslavya’da “Demir Dodole”⁴⁵⁶ adlarıyla icra edilmektedir.

Büyüklerin gerçekleştirdiği yağmur duası ise dini-sihri bir şölen havası içinde geçer. Din adamlarının öncülüğünde haftalar önce başlayan hazırlıklar tamamlanınca birkaç gün önceden duanın yapılacağı yer ve tarih ilan edilir. Dua yerleri olarak genellikle kırsal kesimdeki yüksek yerler. Tepeler seçilir. Isparta’nın Atabey ve gönen gibi ilçelerinde dere veya göl kenarından nohut büyüklüğünde yetmiş bin adet taş toplanır. Bunlar camiye getirilerek teker teker okunur. Onar bin adet olarak yedi çuvala doldurulur ve dua yapılacak yere topluca götürülür. Burada topluca namaz kıldıktan sonra törene katılanlar dış elbiselerini tersine çevirerek başlarını öne eğerek ve avuçları yere parmakları aşağıya sarkan bir vaziyette hocanın okuduğu duaya amin derler. Dua esnasında ağlayan çocuklar annesine verilmez. Kuzu ile koyunu sürüden ayırarak melemesi sağlanır, çocuklar da bu arada “Ver Allah'ım ver” diye topluca yalvarırlar. Duadan sonra tövbe-istiğfar edilir. Tekbir getirilir ve Kur’an okunur. Akabinde çuvallardaki taşlar, dere, kanal, göl gibi yerlere boşaltılır. Bu arada kalp temizliğinden

⁴⁵² ÇİNE, a.g.e., s. 72.

⁴⁵³ ARAZ, a.g.e., s. 147.

⁴⁵⁴ Ata TERZİBAŞI, “İrak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası”, *I. Uluslar Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Cilt IV), s. 307.

⁴⁵⁵ ÇAY, a.g.e., s. 60.

⁴⁵⁶ Tacide HAFİZ, “Kosova’da Yağmur Duaları”, *II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Cilt :IV), s. 245.

şüphe edilen bazı kişiler de eğlenceli bir hava verilerek suya atılır ve ıslatılır. Ortaklaşa alınan hayvanın kurban edilmesinden sonra mutlaka etli pilavdan oluşan yemekler topluca yenilir.⁴⁵⁷

Yöredeki yağmur duası törenleri özde aynı olmakla birlikte ayrıntılarda bazı farklılıklar gösterir.

Kozağacı'nda yağmur yağdırmak için tekkeye gidilir.⁴⁵⁸ Bucak Susuz köyde adak kurbanı kesiliyor,⁴⁵⁹ Burdur Tekke köyünde Eren tepeye çıkılıyor,⁴⁶⁰ Gölhisar Armutlu'da sadece duayı yaptıran hoca ceketini ters giyiyor.⁴⁶¹ Denizli Tavas'ta yağmur duasıyla ilgili ayetler bir kemik üzerine yazılıyor ve tekbirler getirilerek toprağa gömülüyor.⁴⁶²

Bütün bu inanç ve uygulamalardan sonra duanın Tanrı tarafından kabul edileceğine ve duadan sonra yağmur yağacağına inanılır. Eğer yağmur yağmazsa ; dua edenlerin arasında fena insanların olduğuna inanılır.Yörede yağmur duası ile ilgili olarak tesbit edilen inanç ve pratikler iyice incelendiğinde; eski Türk inançlarının günümüz sosyal hayatında da varlığını sürdürdükleri anlaşılabacaktır. Başka bir ifade ile günümüz yağmur duası törenlerinden İslami bir unsur olan “dua” kısmını aldığımızda geriye eski Türk inanç sisteminin günümüzdeki uzantılarının kaldığı görülecektir.

Yağmur duasına imamın önderlik etmesi Şamanizm'deki Kam'ların yerini günümüz toplumunda İmamların aldığını göstermektedir. Kurban kesilmesi hem eski Türk dinlerinde hem de İslam'da olan bir pratiktir. Duaların yüksekçe bir yerde, türbe

⁴⁵⁷ KILINÇ, a.g.e., s. 219-220.

⁴⁵⁸ Kaynak kişi (8).

⁴⁵⁹ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 85.

⁴⁶⁰ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 80

⁴⁶¹ Kaynak kişi (10).

⁴⁶² ÇÖLGEÇEN, a.g.e., s. 76

ve yatırın bulunduğu alanlarda yapılması; eski Türk inançlarındaki dağ kültü ve atalar ruhunun “koruyuculuk ve kurtarıcılık” unsurlarına sığınma anlamını taşımaktadır.

Bilindiği gibi Türk inançlarında su, taş ve ata ruhları kutsal sayılmaktaydı.⁴⁶³ Dere kenarlarından ve göllerden alınan taşların su ile teması ve mezarların aracı olarak kullanılması, yağmur yağdırmada ata ruhlarının da yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Taş veya taşlarla yağmurun yağdırılması inanç ve pratikleri bütün Türk zümrelerinde mevcut olduğu gibi, Çin ve Moğol kavimlerinin inançlarında da tespit olunmuştur.⁴⁶⁴

Yörede yağmur dolu olarak iner veya kar çok yağar da baharın geç kalkarsa; bunun için değişik pratikler uygulanır. Burdur’da bir hanım davetçi (görevli) kapı-kapı dolaşarak; “poyrazın oğluna, kaba yelin kızını veriyoruz. Buyurun gelin”⁴⁶⁵ der. Bu inanca göre kaba yel eser ve karları eritir. Afat olarak nitelenen iri dolu taneleri bir bıçakla simetrik olarak ikiye bölünerek dolunun dinmesi arzulanır.

Bu pratiklerde kadın koruyucu ve kollayıcı özellikleriyle “Umay” ilahesini çağrıştırmakta, gök ve gökte bulunan unsurlar (rüzgar) yardıma çağrılarak onlardan medet umulmaktadır. Dolunun bıçakla ikiye ayrılması pratiğinde de demirin korucu ve kurtarıcı fonksiyonu hatırlanmaktadır. Bütün bunların eski Türk inançlarının yardımcı ve koruyucu iyelerinden olduğunu unutmamak gerekir.

3. Yünüm Bögedi (Çoban Bayramı)

Türlerin hayatında çobanlık ve hayvancılık (özellikle koyun yetiştiriciliği) önemli bir yer işgal eder. Eski Türk dini ayinlerinde “kanlı kurban” larda yer alan, 12 hayvanlı Türk Takvimine giren, Akkoyunlular ve Karakoyunlular gibi aşiretlere

⁴⁶³ ARAZ a.g.e., s. 149

⁴⁶⁴ TANYU, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, s. 42.

⁴⁶⁵ ÇİNE, a.g.e., s. 72

damgasını vuran; atsözlerinde, bilmeceelerde, manilerde, türkülerde, efsanelerde, halk danslarında adı geçen koyun ve koyunla ilgili gelenekler Tefenni'nin Hasanpaşa ve Bayramlar beldelerinde gerçekleştirilen “yünüm böğedi” (çoban bayramı) törenleriyle yaşatılmaktadır.⁴⁶⁶

Hasanpaşa'da sürüde başı çeken koyuna (el-koyun)⁴⁶⁷ veya “elcik koyun”⁴⁶⁸ adı verilir. Yünüm'e 3 gün kala koyunlar süslenir, boyanır üzerlerine boncuk ve çanlar takılır. Bu şenliklerde sürülerin, öncü koç veya koyunların suya kolayca inip inmeyeceğinin denemesi yapılır. Silah ve teneke sesleriyle ürkütülerek yapılan bu denemeye “tos-tos olayı” denir. Çobanlar, çok önceden ayırıp elcikleştirdikleri (alıştırdıkları) koyunların başı çektiği sürü ile yarışmaya katılırlar. Yarışma günü çevre köylüler ve konuklar, şafaktan önce “yünüm” yerinde hazır beklerler. Yünüm. Şafak sökmeden başlar ve gün doğuncaya ve bir insan boyu yükselinceye kadar devam eder. Kur'u ile sıraları tespit edilen sürüler 2000m² genişliğinde ve 2m. derinliğinde hazırlanan gölcüğe hareket ederler. Bu sırada silahlar atılır ve davul-zurnalar çalınır. Çobanlar sürülerinin başında önceden alıştırdıkları “elkoyun”lara okşayıcı ve tatlı sözler söyleyerek coşturur ve suya girmesini sağlar. Öncü koyun suya girmeyince sürü de suya girmeyecektir. Bütün düğüm öncü koyundadır. Silah ve davul sesleri ile ürkütülen koyunlar çobanı ile birlikte suya atlar. Arkasından sürü de suya dalar. Suda hazır bulunan diğer görevliler ellerindeki sabunlarla yakalayabildikleri koyunları yıkarlar.

Geleneğe göre suyu korkmadan geçen ve yıkanmış olan sürü iyi beslenmiş kabul edilir. Bu hal, çobanın sınavı kazandığını gösterir. Memnun ve mesut olan çoban aşağıdaki mani ve türkülerini söyler:

⁴⁶⁶ ELÇİN, *Halk Edebiyatına Giriş*, s. 161-164.

⁴⁶⁷ ELÇİN, a.g.e., s. 162.

⁴⁶⁸ ÇİNE, a.g.e., s. 65.

*“Ekili tarlalarda gütmedim,
 Sabaha kadar karı koynunda yatmadım,
 Hırsızlık koyun alıp satmadım,
 Emek çektim dayılar, emek.
 Muhtar koyunu gibi ekin yedirmedim,
 Fasulyeden bıktım, pancar isterim, dedirtmedim,
 Merada güttüm dayılar, merada.
 Muhtar kiskandı, aza kiskandı sürüye (sürüyü),
 At oldu, kısrağ oldu, deve oldu sandı, sürüye,
 Bana koyun güdemez diyenler pişman oldu.”*

“Yünüm bögedi” törenleri Türk boylarında hayvan kültürü ile ilgili “saya gezme”,⁴⁶⁹ ve “saya türküler”⁴⁷⁰ gibi geleneklerin bir halkasını teşkil etmektedir. Törenler esnasında sürekli davulların çalınarak gürültü çıkarılması ve silah atılması, kötü ruhların korkutularak kaçırılması pratiğini; koyunların sırtlarının boyanıp mavi boncuklar takılması, eski inançlardaki “ıduk”u; hatırlatmaktadır. Sürünün suda yıkanması ise su kültürünün koruyucu ve bereket unsurlarını çağrıştırmaktadır.

4. Avcılık

Eski Türklerin ekonomik hayatı avcılık, hayvancılık, çiftçilik, sanatkârlık olmak üzere dört unsurdan oluşuyordu. Avcılığın geçim yollarından biri sayıldığı Oğuzların avcılıkla uğraşan kısımlarında avcılığın dışındaki diğer geçim yolları küçümseyiyor ve kendi hayatlarının tatlı, diğer geçim yollarıyla uğraşanların hayatlarının ise tatsız olduğu söyleniyordu.⁴⁷¹

Avcılık içinde en önemli yer işgal eden “sürgün avı”(sığır)⁴⁷² eski Türk inanç sistemi içinde dini ayinlerin en büyüklerinden sayılırdı.⁴⁷³ Türklerin ekonomik ve dini hayatında bu kadar önemli bir yer işgal eden avcılık; yörede bir geçim kaynağı olmasa da bir spor ve hobi olarak sürdürülmektedir. Bu sebeple avcılıkla iştigal edenler bazı

⁴⁶⁹ ELÇİN, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, s. 9,32,34.

⁴⁷⁰ ELÇİN, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 164.

⁴⁷¹ GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.363.

⁴⁷² Hanların halk ile beraber yaptıkları bir çeşit av ,sürgün avı. (DLT, s. 364).

⁴⁷³ GÖKALP, a.g.e., s. 364.

inanç ve pratikleri uygulamakla avlarının daha bereketli geçeceğine inanmaktadırlar. Yörede kırk elli yıl öncesine kadar ava gidecek avcı, akşamdan yıkanır ve temizlenir. Av malzemelerini hazırlar öve tüfeğini doldurur. Doldurduğu tüfeğinin namlusuna karısının donuna asar. Sabah kalkınca karısının üst donunu (şalvar) üç defa giyer ve çıkarır. Bu pratiklerle avının açılacağına ve bereketli geçeceğine inanır. Eski Türklerin inanç sisteminde “kam”lar ne kadar kadınlaşabilir; kadın devrinin totemlerine, “müz”lerine, ilahlarına, elbise ve âdetlerine, yaşayış tarzlarına ne kadar sahip olabilirse, o kadar da sihir kudretine sahip olurdu.⁴⁷⁴ Bu sebeple “kam”ların kadın entarisini andıran bir “kamlık entarisi” vardı.⁴⁷⁵ Avcılıkla ilgili olarak yörede uygulanan pratik, eski Türklerin inançları ile ilgili olup; avcının ve av silahının gücünü artırmaya. Avının bereketli geçmesi için sihir kudretinden yararlanmaya yöneliktir. Ayrıca yukarıda anlatılan pratikte; insan ve hayvan yavrularını koruduğuna inanılan “Umay” ilahesini memnun etme ve onun hayvanlar üzerindeki koruyucu etkisini kaldırmak da amaçlanmaktadır. Yörede ava giden avcı, sabah erken (gün doğmadan) evden çıkar. Çıkarken, avı açık olsun diye evin kapısını açık bırakır. Karısı avcının arkasından avı tutulmasın diye bir ip yumağı yuvarlar. Avcı av sahasına girinceye kadar önünden bir kadının geçmemesine hatta hiç kimsenin kendisini görmemesine dikkat eder. Eğer birisi kendini görür veya jönünden bir kadın geçerse avının tutulacağını düşünerek geriye döner. O gün ava gitmez.

Avı tutulan avcı bir ip yumağı alır ve avucunun içinde yuvarlar. Sonra o yumağı bir dereye atar. Böylece avının açılacağına inanır.⁴⁷⁶ Yöredeki tutulan avı, ip yumağı vasıtasıyla açma pratiği, Yakutların dokuz kat gökte yaşadığına inandıkları “Baay Bayanay” adlı avcılık Tanrı’sına avları açılsın diye siyah bin manda kurban

⁴⁷⁴ GÖKALP, a.g.e., s. 23.

⁴⁷⁵ GÖKALP, a.g.e., s. 118.

⁴⁷⁶ Kaynak kişi (12).

etmelerinden sonra uyguladıkları pratiklerle benzerlikler göstermektedir. Yakut kamları kurban edilen mandanın kanıyla Tanrı Bayanay'ın bir tavşan pöstekisine sarılmış tahtadan bir tasvirini yıkar. Kurbanın bağırsaklarıyla beraber eti de yakılır. Dere kenarında saçtan yapılmış iplerle bağlanmış kazıklar çakılır. Bunların üstüne alacalı bezlerle saçlar asılır. Dereye yağ, çörek ve para saçılır. Böylece avcılık Tanrı'sı ile birlikte balıkçılar Tanrı'sı "Vondık" da memnun edilmeye çalışılır.⁴⁷⁷ Her iki pratikte de ip motifi hemen hemen aynı görevi üstlenmiş ve yumağı çözme ile avın tutukluğun giderilmesi arasında bir yansıma sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan maksat kara iyelerin dikkatini değiştirmek, onları şaşırtmak ve kandırmak suretiyle avcıyı takip etmelerinin önüne geçmektir.

5. Ürün / Hasat

Başlangıçta büyük hayvan kitlelerine sahip olan Türkler "çadır-köy" veya "çadır-şehir" halinde otları bol ve karı az olan bir yer seçer ve oraya konarlardı.⁴⁷⁸ Genellikle kışların geçirildiği bu yerlere "kışlak" adı verilirdi. Kışlaklar bir şehir yakınında olduğu gibi dağların güney yamaçlarında da olabilirdi. Göçer veya yarı göçer olan Tür toplulukları yazları yaylaya çıkar. Ancak köyde veya şehirde "ekinlig" tarlaları da bulunabilirdi. Bu tarlaları ve diğer malları "aştıkçı" yani "aşlıkçı" adı verilen ve ekinleri sulayan buna karşılık ekilen ekin ölçüsünde mahsülden pay alan kimselere, ortakçılara teslim ederlerdi.⁴⁷⁹ Yani Türkler hayvancılığın yanında ziraatla da ilgilenir ve ihtiyaçları olan bitkileri yetiştirirlerdi. Çünkü "Türk tarihinde yerleşik hayat olmayan, tam bir göçebelik düşünülemez: Modern ekonomi uzmanları da, "hayvancılık" denince, hiç olmazsa bir "yarı göçebelik" hayat tarzının şart olduğuna

⁴⁷⁷ GÖKALP, a.g.c., s. 68.

⁴⁷⁸ ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, (Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1978), s. 9.

⁴⁷⁹ ÖGEL, a.g.c., s. 17.

inanmaktadırlar.⁴⁸⁰ Ancak Türklerin ziraatla olan ilgisi diğer komşu kavimlerden (Çin, Hint) biraz farklıydı. Çünkü Türkler esas olarak atlı göçebe idiler, bu yüzden diğer ziraatçı kavimlerin toprağa bakışı ile Türklerin toprağa bakışı biraz farklıydı. Salt ziraatçı kavimlerin başları ise gökten ziyade toprağa ve yere eğikti. Onlara uğur ve felaket getiren her şey, topraktan veya yerden geliyordu. Topraktan ve yerden gelen felaketler ve açlıklar için de yine yerden umut bekliyorlar, yine toprakta yaşayan şeylerden yardım dileniyorlardı.⁴⁸¹ Türklerde birinci derecede “töre” esastı. “ İl gider, töre kalır” atasözü de bu anlayışın bir ürünüydü. Çünkü Türkler yerleşip de il bulunca töreleri gidiyordu. Halbuki atlı göçebelerde temel prensip toprak değil töre idi.⁴⁸² Töreyle ayakta tutan da Gök Tengri ve onun etrafında oluşan inanç sistemiydi.

Türklerde “yer ve toprak”, çoğu zaman eş bir değer içinde kullanılmasına rağmen farklı anlamlar içermekteydi. Toprak, ayaklarımızla bastığımız ve aynı zamanda bize çok yakın olan bir varlıktı. Yer ise oturduğumuz ve bastığımız toprak parçasından başlayarak bütün dünyayı içine alan ve göğün karşısında bulunan ikinci bir kutsal varlık idi.⁴⁸³ Türklerin “ yağız-yer” adını verdikleri bu kutsalın aşağılara doğru uzanan sonsuzlukları vardı. Gök ve yerin sonsuzlukları gelip “Kişioğlu” yani insanoğlunda birleşiyordu. Çünkü Göktür Kitabelerinde: “Üze Kōk-Tengri, asra Yağız-Yir kılındukta ikin ara kişioğlu kılınmış”⁴⁸⁴ bu belgeden de anlaşılacağına göre insan oğlu gök ile yeri birleştiren üç kutsal varlıktan biridir.

Bu sebeple Türklerin ziraatla ilgili gelenek, görenek ve uygulamalarının temelinde eski inanç sistemlerinin izleri görülmektedir.

⁴⁸⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 39.

⁴⁸¹ ÖGEL, a.g.e., s. 65.

⁴⁸² ÖGEL, a.g.e., s. 71.

⁴⁸³ ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Cilt II), s. 94.

⁴⁸⁴ ERGİN, *Orhun Abideleri*, s.

Oğuzlar dönemiyle birlikte Türkler; “darı, çavdar ve arpa kültürü” gibi çağları çoktan aşmış ve “buğday çağı” gelişmesine erişebilmişlerdi. Arpa ve arpadan yapılan yiyecekler ortadan kalkmadı ama Türklerin ana yemeği artık buğday olmuştu.⁴⁸⁵ Arpa ise yoksulluğun bir sembolü haline gelmişti.⁴⁸⁶ Bu iki tahıl ürünü arpa ve buğday yemeklik olarak kullanıldıkları gibi dini konularda da birer inanç motifi olarak da kullanılıyordu. Prof. Dr. Abdülkadir İNAN: “Bazı obalarda, aruu körmös’ler namına yapılan putların (tös’lerin) üzerine arpa ve buğday demetleri konulur. Bu da bir nevi kurbandır”.⁴⁸⁷ Diyerek arpa ve buğdayın inanç sistemi içindeki yerine dikkat çekilmektedir.

Yörede ziraatla ilgili inanmalar tarlanın ekime hazırlanışı sırasında başlar; tohum atma ve hasat zamanından ürünün ambara konulmasına kadar devam eder. Çift sürmeye giden koşumlu öküzlerin önünden geçilmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır.⁴⁸⁸ Eğer çiftin önünden geçen bir kadın olursa uğursuzluk derecesinin daha da artacağına inanılır. Baharın ilk defa çifte çıkıldığında en gösterişli öküzün alınına okunmuş çiğ yumurta çarpılır. Böylelikle öküzlerin hem nazardan korunacağına hem de güçlü-kuvvetli olacağına inanılır.⁴⁸⁹

Bu pratikte yumurtanın (civcivi) besleyici ve koruyucu özelliklerinin öküzlere yansıma yoluyla geçmesi amaçlanmaktadır.

Göhlisar’da mahsulün bereketli olması için ekimden önce abdest alınarak iki rekat namaz kılınır. Sonra: “Kurdunan kuşunan, eşinen dostunan yemeği nasip egle”

⁴⁸⁵ ÖGEL, a.g.e., s. 159.

⁴⁸⁶ ÖGEL, a.g.e., s.144,145.

⁴⁸⁷ İNAN, “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, (2. basım, TTK Basımevi, Ankara 1997), s. 434.(A.V. Anohin’den nakil)

⁴⁸⁸ Kaynak kişi (20).

⁴⁸⁹ Kaynak kişi (6).

diyerek tohum saçılır.⁴⁹⁰ Tarlaya tohum atacak olan kişi tohumları heybenin her iki gözüne doldurur ve boynuna asar. Ekim esnasında tarlaya ilk tohum atılacağı zaman, heybeden bir avuç buğday tanesi alınır. İkişer ikişer sayılarak çiftlenir ve ondan sonra tarlaya saçılır.⁴⁹¹ Buna çiftleme denir.⁴⁹²

Yine bereket ile ilgili olarak tespit edile bir başka pratik de buğday başaklarından hazırlanan bir adet buğday demetinin evin uygun bir duvarına asılmasıdır. Bu pratik Altay Türklerinde ata ruhlarını tasvir eden “tös”lerin üzerine, buğday arpa başaklarından bir demet asma⁴⁹³ geleneğinin günümüzdeki bir uzantısıdır.

Yeşilova’da ilk mahsül olarak elde edilen buğdaydan yapılan halka şeklinde bir çörek çeşme musluğuna takılır. Bu pratikte de halka (delikli) şeklinde bir çöreğin saçı olarak su iyesine sunulması ve suyun bolluk ve bereketinin yansıma yoluyla buğdaya (mahsule) geçmesi amaçlanmaktadır.

Yörede meyveler toplanırken ağaçların uç dallarında ve kolayca alınamayan yerlerindeki meyveler için: “ Bu benim nasibim değil, kurdun kuşun nasibi”⁴⁹⁴ diye bırakılması günümüz insanının farkında olmadan Yer-Sub’lara sunduğu bir “saçı “ dan başka bir şey değildir.

⁴⁹⁰ Kaynak kişi (10).

⁴⁹¹ Kaynak kişi (20).

⁴⁹² **Çiftleme:** İnsanın ve bütün canlı varlıkların üremesi için cinsiyetleri ayrı bir “çift”in birleşmesinin gerekliliği iki sayısına özel bir değer verir. Her şey iki yönlüdür: Doğu/batı; sağ/sol; ay/güneş; yer/gök; kara/deniz... Çiftçilik geleneklerinde de iki sayısı ayrı bir anlam taşır. Zenaatın adı “çift” (yani sabana koşulan iki öküz) deyiminden geliyor. Heybenin gözü de çifttir. (Pertev Naili BORATAV, Türk Halk Bilimi II, 100 Soruda Türk Folkloru, (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar), Gerçek yayınevi, İstanbul, 1973, s. 111.

⁴⁹³ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 434.

⁴⁹⁴ Kaynak kişi (20).

Kozağacı'nda uygulanan; yemin edip de sonradan pişman olan kişilerin yeminini tehlikesiz bozmak için başından aşağıya buğday dökme⁴⁹⁵ pratiği de eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır.

6. Hıdrellez

Hıdrellez, Müslüman inanışlarındaki Hızır ve İlyas isimli peygamberlerin adlarının halk ağzında aldığı biçimdir. Hıdrellez'in Arapların İslam öncesi mitolojilerinde; tabiatın bahar mevsiminde yeniden canlanmasını simgeleyen ve tanrımsı bir varlık olarak kabul edilen "hadr" (yeşillik) dan geldiği sanılmaktadır.⁴⁹⁶ Hızır ili ilgili inancın esas çekirdeğini, Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssası teşkil eder.⁴⁹⁷ Ancak Türk hayatında destanlara, hikâyelere ve masallara kadar giren Hızır ili ilişkili inanç ve düşünceler⁴⁹⁸ eski Türk inançlarından da etkilenecek değişik biçimlerde varlığını sürdürmektedir.

Halk inanışlarına göre ise, Hızır, zaman zaman dünyada dolaşır, gezdiği yerlerde kuru otları yeşertir, dokunduğu kimsenin elinde yeşil bir iz bırakır. Halk inanışlarında onun bereket ve uğur getirdiği, darda kalanlara yardım ettiği, kendisine rastlayanların onun Hızır olduğunu sonradan anlayarak dileklerini söyleyemediklerine yandıkları yolunda çeşitli hikâyeler anlatılır. İlyas üzerine bilinenler daha az olmakla birlikte halk geleneğindeki inanışa göre Hızır ile İlyas iki kardeş imiş.⁴⁹⁹ Başka bir inanışa göre Hızır erkek İlyas kız imiş ve bunlar iki sevgili imiş. Birbirlerine hasret kalan bu iki sevgili Hıdrellez gecesi buluşmuşlar ve bu kavuşmanın sevinci içinde can

⁴⁹⁵ Kaynak kişi (5).

⁴⁹⁶ BORATAV, a.g.e., s. 271.

⁴⁹⁷ Kur'an-ı Kerim, Kehf Suresi, 60. ve 82. ayetler.

⁴⁹⁸ ÖGEL, *Türk Mitolojisi I*, s. 87.

⁴⁹⁹ BORATAV, a.g.e., s. 271.

vermişler.⁵⁰⁰ Hıdrellez gecesi, Hızır ve İlyas'ın dünya üstünde buluştukları gece olarak kabul edilir.

Yörede genellikle baharı karşılama töreni olarak değerlendirilen Hıdrellez, daha çok kadınların ve genç kızların rağbet ettiği bahar bayramıdır. İki aşamada yürütülen törenlerde Hıdrellez gecesi (5 Mayıs), genellikle gerçekleşmesi istenen dilekler için bereketin ve sağlığın sağlanması amacıyla birtakım işlemlere girilir. Ertesi gün de bu dilek ve niyet işlemleri bir bayram ve eğlence havası içinde sürdürülür.

Yörede kismet şans talebine yönelik olara; “baht açma oyunu” oynanır.⁵⁰¹ Bir çömlek suyun içine gül, düğme, boncuk gibi nesneler genç kızlar tarafından birer birer atılır ve ağzı kapatılır. Sesi güzel bir kız maniler söyleyerek çömleğin içindekileri teker teker çıkarır. Söylenen mani ile çömlekten çıkarılan eşyanın sahibi arasında ilgiler kurularak söylenenlerin gerçekleşeceğine inanılır.

Burdur, Bucak, Yeşilova ve Tefenni ilçelerinde 5 Mayıs gecesi taze soğanın iki yaprağı eşit olarak kesilir, uçlarından birisine iplik bağlanır ve bir dilek dilenir. Ertesi gün iplik bağlanan yaprak uzamışsa dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Bunlardan başka kâğıtlara dilekler yazılır. Bu kâğıtlar ya gül dalına asılır ya da suya atılır.

Bereket, bolluk ve uğur beklentilerine yönelik olarak; Hıdrellez'in kutlandığı hemen her yerde 5 Mayıs gecesi, halk, bahçesindeki ağaçların altına sahip olmak istedikleri mal veya eşyanın resimlerini çizer veya taştan çöpten şekillerini yapara dile tutarlar. Aynı gece yine bazı kimseler kapılarının önüne kül elerler, 6 Mayıs sabahı bu kül üzerinde oluşan şekil veya resime göre geçimlerini hangi alanda sağlayacaklarını öğrenirler. Kül üzerinde bir hayvan şekli oluşmuşsa hayvancılık alanında, ağaç veya

⁵⁰⁰ Meltem E. CİNGÖZ ve Alparslan SANTUR, “Türkiye’de Hıdrellez’de Uygulanan Bazı İnanç ve Adetlerle İlgili Bir Atlas Denemesi”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, (Ankara 1993), s. 5.

⁵⁰¹ KILIÇ, a.g.e., s. 217.

bitki şekilleri oluşmuşsa, çiftçilik alanında bol kazançları olacağına inanılır. Beş ve altı Mayıs gecesi yağmur yağarsa; o yıl bolluk olacağına inanılır.

Yalvaç'ta “Hıdırlık” denilen yerdeki Hızır Taşı'na eskiden sabah namazından sonra dua edilir ve dibine günün değerine göre metal paralar gömülürmüş. Bunu yapmakla kendisinin, aile ve çoluk çocuğunun mal, mülk ve servetinin artacağına inanılırmış.⁵⁰² Kapı, pencere, ambar ve yiyecek kaplarının ağzı açık bırakılır. Böylece eve ve ambara bereket dolacağına inanılır.

Denizli'nin Burdur'la bağlantısı olan Acıpayam ve Honaz bölgelerinde hastaların bileğine sarı iplik, gül fidanına kırmızı iplik bağlanır. Ertesi gün iplikler değiştirilir. 6 mayıs sabahı erkenden akarsuya girilir.⁵⁰³ Geç kalkılmaz. Geç kalkıldığı zaman, kişinin kısmetinin kaçacağı inancı vardır. Hıdrellez'de tarlaya tohum atılmaz, atılırsa o yıl iyi ürün alınamayacağına inanılır.

Yöreye ait bütün bu inanç ve pratiklerde gördüğümüz; tutulan niyetlerin gerçekleşmesi için toprak üzerine çizilen şekil ve semboller ile adı geçen çeşitli gıda maddeleri, Hızır'ın kişiliğinde var olduğuna inanılan bolluk ve bereket unsurlarından yardım sağlamaya yönelik beklentilerdir.

⁵⁰² KILIÇ, a.g.e., s. 217.

⁵⁰³ CİNGÖZ ve SANTUR, a.g.e., s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DİĞER İNANÇ VE GELENEKLER

A) HAYVANLARLA İLGİLİ İNANÇLAR

Eski Türklerin bazı hayvanları ve yırtıcı kuşları kutsal sayarak onları kendilerine sembol edindikleri bilinmektedir.⁵⁰⁴ Oğuz Destanlarına göre her bolun genellikle yırtıcı kuşlardan seçilen, bir sembolü vardı.⁵⁰⁵

Bu put-fetişlere Moğollar “Ongon”, Yakutlar “Tangara”, Altaylılar ise “Tös-Töz” adını verirdi. Bugünkü Şamanist Türklerin lehçelerinde “asıl, kök, menşe” anlamında kullanılan “Töz” eski Uygur ve Hakaniye lehçelerinde de aynı anlama gelmekteydi.⁵⁰⁶ Bunlar çocuk bebeklerine benzer keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan ve tilki, tavşan gibi başka hayvanların derilerinden yapılarak duvarlara veya sıklara asılırdı. Bazı aileler ise bunları torbalarda saklar ava veya önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerlerdi.⁵⁰⁷

İdollar ve her türlü (mukaddes sayılan) tasvir , manasındaki “Ongon”lar insanları koruyan ruhların timsali olarak mukaddesattan sayılır ve tabiattaki bütün olayları idare ederlerdi. Böylece “Ongon kültü”, Şamanizm’in temelini teşkil ederdi.⁵⁰⁸ Bu sebeple Türk kültür hayatında hayvanlar ve onların sembolleri önemli bir yer işgal eder ve türk sosyal hayatının hemen hemen her safhasında etkisini gösterirdi.

⁵⁰⁴ İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar, s. 42.

⁵⁰⁵ ÖGEL, Türk Mitolojisi, Cilt I, s. 32.

⁵⁰⁶ Divanü Lûgat-it-Türk, (Besim ATALAY Tercümesi) Cilt III, s. 88, 123.

⁵⁰⁷ İNAN, a.g.e., s 42.

⁵⁰⁸ İNAN, a.g.e., s. 44.

Memeli hayvanlardan özellikle kurt ve geyik, kuşlardan kartal, Türk mitolojisinin en önemli sembollerindendir.⁵⁰⁹ Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL'in Çin kaynaklarından aktardığı bilgilere göre; M.Ö. 119'lu yıllarda Hun hükümdarlarının Wu-sun Kralına hücum etmiş ve onu öldürerek o zamanlar çocuk olan oğlu "Kun-mo" yu ölsün diye çöle bırakmış. Çölde emekleyen çocuğun tepesinde bir karga belirmiş ve ağzında tuttuğu eti çocuğa vermiş. Daha sonra bir dişi kurt gelerek çocuğu emzirmiş. Bu gelişmeler üzerine Hun hükümdarı çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve onu alıp büyötmüş. İyi bir konuma gelen çocuk daha sonraları Wu-sun kralı olarak tarih sahnesine çıkmış. Yine Kao-çı'ların erkek bir kurttan türeyiş efsaneleri⁵¹⁰, Göktürklerin "kurttan türeyiş" efsaneleri ve bunu simgeleyen "kurt başlı" bayrakları⁵¹¹ bu çok eski hatıraların bize kadar gelen izleri olsa gerektir.

Eski Türklerin yıldızlarla ilgili inançlarında, göklerde kurtların atları nasıl kovaladıkları bilinmektedir.⁵¹² Oğuz-Nâme'de Oguz Han'a yol gösteren kurttan hep "Gök Tüylü, Gök Yeleli Kurt" diye bahsedilmektedir. Çünkü eski Türkler kurdun maddi varlığından çok onun yelesine ve tüyelerine önem veriyorlardı. Çünkü Gök , göğün rengi olan mavilik idi. Eski Türklerin göğe "Gök Tengri" yani mavi gök diyerek gök renginin de kutsallığına dikkat çekiyor ve Tanrı'nın bir sembolü sayıyorlardı.

Çingiz Han'ın atasının bir kurt olduğu XIV. Asırda bile söylenirken⁵¹³; çok eski Kao-çı çağında Kurt Ata, (gök yeleli erkek bir kurt) daha sonraları ise Kurt-Ana (dişi kurt) ile ilgili mitolojik epizotlar anlatılmaktadır.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ ÖGEL, a.g.e., s. 40, 569.

⁵¹⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 17,18.

⁵¹¹ ÖGEL, a.g.e., s. 18-23.

⁵¹² ÖGEL, a.g.e., s. 41.

⁵¹³ ÖGEL, a.g.e., s. 43.

⁵¹⁴ ÖGEL, a.g.e., s. 44,45.

Geyik de Türklerce kutsal sayılan bir hayvandır. Özellikle dişi ak geyik; bir ilâhe, bir dişi ruh olarak değerlendiriliyordu.⁵¹⁵ Gök Kurt gibi Ak Geyik de gökte doğmuşlardı. Bu sebeple kutsal birer ruh idiler. Altay Şamanizm’inde nasıl doğacak çocuklar için Tanrı elçi yaratıcılarını gönderiyor ve insanlara ruh veriyor idiyse, burada da Tanrı’nın elçilerinin yerine Gök-Kurt’la Ak-Geyik geçmiştir. Efsaneye göre:

“Çingiz Hakan’ın iki ceddi, yüksek Tanrı’nın kadriyle yaratılmış bir Bozkurt; eşi ise beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler...”⁵¹⁶

Sözlerinden de anlaşıldığına göre geyik; Orta Asya’da kutsal ve iyilik getiren bir hayvan olarak tanınıyordu. Bu sebeple Orta Asya sanatının en başta gelen motifi durumundaydı.⁵¹⁷

Türklerle kültür ve dil akrabalıkları bulunan Fin-Ugor kavimlerinin atalarının da geyik olduğu efsanelerle sabittir.⁵¹⁸ Anadolu’da anlatılan avcıyı peşinden dağlara çeken geyik masalları ve akabinde oluşan: “ Geyik de çekti beni kendi dağına” türküsü⁵¹⁹ ile Avrupa Hunlarının geyikli efsanelerinde yer alan dişi bir geyiğin kendi bataklığına Hunlu avcılarını çekmesi motifleri arasındaki benzerlik kayda değerdir.⁵²⁰

Türk mitolojisinde kartal ve kartaldan türemeyeyle ilgili olarak anlatılan çeşitli efsaneler mevcuttur. Bunlardan en önemlileri olarak kartal yuvasında doğan Şato Hükümdarı⁵²¹, Macar Kralı Almos’un annesinin bir doğandan hamile kalması⁵²²;

⁵¹⁵ ÖGEL, a.g.e., s. 567.

⁵¹⁶ TANYU, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, s. 99; ÖGEL, a.g.e., s. 575.

⁵¹⁷ ÖGEL, a.g.e., s. 573.

⁵¹⁸ ÖGEL, a.g.e., s. 577.

⁵¹⁹ BORATAV, a.g.e., s. 72.

⁵²⁰ ÖGEL, a.g.e., s. 578,579,580.

⁵²¹ ÖGEL, a.g.e., s. 585,586.

⁵²² ÖGEL, a.g.e., s. 588.

Doğandan türeyen Kırgız kabilesi⁵²³, Altay ve Sibirya mitolojisinde kartaldan türeyiş efsanelerinin yanında yakutlar; iklim ve mevsim değişikliklerini de kartalın temsil ettiği ruha bağlarlar. Yakutların inanışlarına göre; kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeye başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Çünkü kartal güneş ve Gök-Tanrı'nın sembolü sayılmaktadır.⁵²⁴

Eski Türk inançlarına göre, “totem” veya “ongon” sayılan bazı kutsal hayvanlar, insanlara iyilik verdikleri gibi kötülük de getirirlerdi. Hastalıklar hep onlardan gelirdi. Bunun için Şaman; karada, denizde ve havada yaşayan hayvanların şekillerini ve kemiklerini bir araya getirerek onlardan yardım dileniyordu. Gece törenlerinde Şaman, kurt derilerini sol yanına alır; sağ yanında ise türlü balık cinsleri, yılanlar ve bir ayı postu bulundururdu.⁵²⁵ Bu sebeple en orijinal Şaman elbisesi bir “Hayvan-Ata” yı temsil eden ve üzerinde onun belirtilerini taşıyan bir elbise idi.⁵²⁶ Şaman elbisesinin asıl gayesi. Bir Hayvan-Ata'yı kendisiyle sembolleştirmek ve o hayvanı temsil etmektir. Bu maksatla Hayvan-Ata'nın tüylerini ve kemiklerini kendisinde toplayan elbiseler kutsaldı.

Yörede yaptığımız tespitlere göre hayvanlarla ilgili inanışlar iki grupta toplanmaktadır: Kutlu-ugurlu sayılan hayvanlar ve Ugursuz sayılan hayvanlar.

Kutlu-ugurlu sayılan hayvanların başında gelen kurt ile ilgili bazı inançlar yaşatılmaktadır. Yörede canıvar (canavar) olarak da adlandırılan ve günümüzde artık neslinin tükenmekte olduğu söylenen kurtlar üç çeşit olarak tanımlanmaktadır. Sarı kurt, kara kurt, bozkurt. İlk ikisi atlara ve eşeklere saldırır; bozkurt ise soyludur, sadece koyunlara saldırır. Kurdun azaları (derisi, başı, dişi, tırnağı) çeşitli mazarratlardan

⁵²³ ÖGEL, a.g.e., s. 594.

⁵²⁴ İNAN, a.g.e., s. 46.

⁵²⁵ ÖGEL, a.g.e., s. 35.

⁵²⁶ ÖGEL, a.g.e., s. 36.

korunmada kullanılır ve olağanüstü özelliklere sahip kabul edilir. Yeşilova'da albastı'yı önlemek için lohusanın yastığının altına kurt derisi konur. Tefenni, Çavdır, Altınyayla ve Kozagacı'nda hasta çocuklar kurt kafatasıyla dökülen suda yıkanır. Son elli yıla kadar küçük çocuklar yürekli olsun diye kurt ciğeri yedirilirmiş.

Halk inanışlarında önemli bir yeri olan diğer bir hayvan da geyiktir. Yörede, nesli tükenen geyiği avlamanın felaket getireceğine inanılmaktadır. Bucak, Altınyayla avcılarının büyüklerinden dinleyip aktardıkları hikâyelere göre; geyik, nişan alan avcının gözünde kaybolup (sır olup) daha sonda tekrar ortaya çıkarmış.

Yakın zamana kadar at kafası (kurukafa) tarla ve bahçelerde korkuluk, evlerde evlerin giriş kapılarında ve duvarlarında) nazarlık olarak kullanılırken; at neslinin tükenmeye yüz tutmasıyla birlikte yerini öküz kafasına bıraktığı söylenmektedir.⁵²⁷ Yörede "attan düşene bir şey olmaz da eşekten düşen sakat kalır" atasözü hâlâ yaşatılmaktadır.

Kümes hayvanları ve kuşlarla ilgili olarak, güvercin, kumru , turna ve leylek uğurlu sayılır. Göçmen kuşlardan turna ve leylek; yöre türkülerinde uzakta bulunanlara haber götürmesi ve onlardan haber getirmesi ile ünlüdür. Bucak'ta derlenen bir gurbet havasında:

".....
Pınarın başında da yünük taşısın
Gökte uçan tek turnanın eşisin
Elli kızın da yüz gelinin başısın
Yaktı beni yârin pencereden bakışı
⁵²⁸

Âşık, sevdiği birini överken turnaya benzetiyor. Turnalar çift gezen kuşlardır. Fevkalade bir şey olmadığı zaman ayrı gezmezler. Onların ayrılması hayra alamet

⁵²⁷ Yörede öküz kafalarının çakılı olduğu eski evlere hâlâ rastlanmaktadır.

⁵²⁸ ÇİNE, a.g.e., s. 128.

değildir. Bu sebeple sevgilisi ile turna arasında yansıma yoluyla bir ilgi kuruyor ve ona kavuşma dileğini ifade ediyor.

Akören Köyünde söylenen bir yasta ise:

*"Koca dağ başında bir ulu leylek
Leyleğin ağzında kınalı değnek
Kardeşime geydirdiler yakasız göyneke
Yakasız göyneke dar gelir bana
Senden ayrılması zor gelir bana.*

„529

Bu yasta da gurbetteki kardeşinden uzun zaman olumlu veya olumsuz bir haber alamayan birisinin leylek vasıtasıyla aldığı ölüm haberi ile yıkılışı ifade ediliyor. Yine ilkbaharla birlikte leylekler yöreye gelirken onu ilk defa gören kişi ayakta ve yürür vaziyette ise; o yıl çok yolculuk yapacağına inanılır. Bilindiği gibi leylekler göçmen kuşlardandır ve her yıl mevsimlere göre yer değiştirirler bu arada da yüzlerce kilometre yol katederler. Burada yine, insan ile leylek arasında yansıma yoluyla bir benzerlik kurulmakta ve leyleğin haber taşıyıcılığı üzerinde durulmaktadır.

Yine yörede çocuklar süt dişlerini değiştirirken ilk çıkan (değişen) diş, ahırda yatan inek manda gibi dişi bir hayvanın altına atılır. Bununla hayvan yavrulayınca dişi doğurması ümit edilir.⁵³⁰ Dişi hayvanın bir üreme ve çoğalma sembolü olduğu bilinmektedir. Bu pratikte de yansıma yoluyla hayvanların çoğalması ve sütlerinin bol olması amaçlanmaktadır.

Bütün Anadolu'da olduğu gibi yörede de güvercin ve kumruların avlanması pek makbul sayılmaz. Bu yüzden kumrular, genellikle yerleşim yerlerinde yaşar evlerde ve balkonlarda çekinmeden yuva yaparlar.

⁵²⁹ ÇİNE, a.g.e., s. 55.

⁵³⁰ Ali ÇELİK, "Bazı Halk İnançlarının Hadislerle Münasebeti", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir 1993), s. 102-103.

Kümes hayvanlarından “horoz” ile ilgili de çeşitli inanışlar vardır. Çavdır’da horoz, üç defa üst üste öterse eve misafir geleceğine inanılır. Öten horoz için: “Hayır ise bir daha öt” diye seslenilir. Eğer horoz tekrar öterse hayırlı bir şey olacağına inanılır.

Yeşilova’nın Niyazlar Köyü ile Gölhisar’ın Kargalı Köyü “Tahtacı-Alevi” köyüdür. Bu köylerde, Muharrem ayında tutulan on bir günlük orucun ardından yapılan “Musahiplik”⁵³¹ (ahiret kardeşliği) törenlerinde “Cebrail” adı verilen “horoz” kurban ediliyor.⁵³²

Sürüngenlerden yılan ile ilgili inanışlar bazen olumlu-uğurlu, bazen de olumsuz-uğursuz olmak üzere karışıklık arz eder. Sabahleyin işe giderken yılan görölüre işin rast gideceğine ve kolaylıkla halledileceğine işaret sayılır.⁵³³ Ancak rüyada yılan görmek düşmandan zarar görüleceğine şeklinde yorumlanır ve uğursuz sayılır. Bununla birlikte evlerin ve definelerin sahibi ve koruyucusu olarak da yılanların –özellikle kara yılanın- olduğuna inanılır. Görüldüğü gibi yılan, hem uğur hem de uğursuzluk timsali olarak yörenin halk inanışlarında yaşatılmaktadır. Bunun sebeplerini eski Türk inançlarında ve Şamanizm’de aramak gerekir.

⁵³¹ **Musahiplik:** Alevi topluluklarının kültürel ve sosyal bir davranış kalıbı (normu). Aralarında kan bağı bulunmayan iki evli çiftin, hem toplumsal hem de dinsel anlamda birbirleriyle kardeşlik. Ortaklık (namus ve mal-mülkleri hariç) temellerine dayanan musahiplik kurumu, toplulukta toplumsal bir statü sağlayabilmenin , bu konuma uygun rol ve beklentilerin habercisidir.

Türkdogan’a göre, Alevi kültürünün en önemli unsuru (ögesi) musahiplik (ahiret) kardeşliğidir. Bu kült alevi topluluğunu birbirine bağlayan ve dayanışmayı sürdüren en güçlü kültür unsurudur. (Orhan TÜRKDOĞAN, *Alevi Bektaşî Kimliği-Sosyo-Antropolojik Araştırma*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 1995), s. 59,60.

⁵³² Sabri ÇAKIR, “Kargalı: İmam Caferi-Tahtacı Alevi Köyü”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1995*, (Kültür Bakanlığı yayınları:1859, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 236, Ankara, 1996), s. 12-35.

⁵³³ ŞAHİN, a.g.e., s 183.

Şaman dualarında “kara yılan kıstar”, adıyla ifade edilen her evin iki tane kara yılanının evlere sahiplik ettiği bilinmektedir.⁵³⁴

Bunların dışında hayvanlarla ilgili olarak kurbağaya dokunulur ve öldürülürse; öldürenin elinde siğil çıkarmış. Karınca, ölenlere su taşıyan bir hayvan olduğu için öldürülmez. Kedi öldürülmez, öldüren olursa; Allah onun evini yok eder. Karga evin önüne gelip öterse pek yakında mutlu bir haber alınacağına⁵³⁵, ilkbaharla birlikte ilk önce kaplumbağa görülürse fakir; yılan görülürse zengin olunacağına işaret sayılır.⁵³⁶

Yeşilova'nın Niyazlar ve Gölhisar'ın Kargalı (Alevi-Tahtacı) Köylerinde tavşana iyi gözle bakmama ve etini yememe gibi bir anlayış vardır. İnaniş'e göre; tavşanın vücudu sade kan imiş, aslı kedi imiş, anası babası eşekmiş, bir kadının kirli çamaşırlarından meydana gelmiş ve kadınlar gibi aybaşı görürmüş...vs. Yörenin diğer Sünni kesimlerinde de tavşan uğursuz sayılır. Yola çıkıldığında tavşana rastlayan kimsenin, yolculuğu esnasında çeşitli kötülüklerle karşılaşacağına inanılır.

Etnologlara göre bu davranışın temelinde, hayvanların etini yemekle onların niteliklerinin (beden gücü, kurnazlık) edinileceği inancı yatmaktadır.⁵³⁷ Tavşanın yenilmezliğini, onun korkak ve aşırı ürkek niteliklerini kazanmama isteğinin etkilemiş olduğu düşünülebilir.

Evdeki köpeğin sürekli uluması, o eve bir felaketin geleceğini gösterirmiş.⁵³⁸ Hayvancılıkla uğraşan Türklerde sürülerin ve çadırların emanet edildiği köpeğin, hâlâ uğursuz sayılmasını eski inançlarda aramak gerekmez mi? Bilindiği gibi köpek,

⁵³⁴ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 411.

⁵³⁵ ŞAHİN, a.g.e., s. 182.

⁵³⁶ Kaynak kişi (6).

⁵³⁷ BORATAV, a.g.e., s. 69.

⁵³⁸ ŞAHİN, a.g.t., s. 183.

Türklerin değil Moğolların ve Tibetlilerin mitolojik bir sembolüdür.⁵³⁹ Burada köpeğin ulumasıyla eve fenalık getireceği inancının kaynağını Altaylıların insan anlayışında aramak gerekir:

“Altaylılara göre insan, “can” ve “ceset” ten ibarettir. Ceset; et, kemik ve kandan (kijinin edi, söögi, kanı) ibarettir. “Can” ise; Altaycada “süne” demektir. Süne, bitkilerde olmayıp insan ve hayvanlarda bulunur. İnsanın sünesi hayatında da vücudundan ayrılıp dağlarda ve bozkırlarda dolaşabilir. Vücuttan ayrılıp gezinen süneyi Şamanlar, mûkaşafe kudretine sahip bazı adamlar ve nadiren de köpekler görebilirler. Köpek, sünenin yaklaştığını uzaktan acı acı uluma ile haber verir.”⁵⁴⁰

Görüldüğü gibi, yörede yaşatılan hayvanlarla ilgili inanışların özünde, eski Türk kültür ve mitolojisinin olduğunu ve eski inanç sistemlerinin, özellikle Şamanizm’in kalıntılarının bulunduğunu söylemek mümkündür.

B) UĞUR VE UĞURSUZLUK

Uğur, Türk Dilinin en eski sözlüğü olan Divanü Lûgat-it-Türk’de “vakıt, zaman”, “bir işte vakıt ve fırsat”, “karşılık” (ıvaz), “uğur, bereket”, “devlet” (yani mutluluk) anlamlarıyla ifade edilmektedir.⁵⁴¹ Kelime bu anlamlardan bir bölümünü, “mutluluk”, “bereket” anlamlarını günümüzde de taşımaktadır. “Uğur/ogur” Kaşgarlı’nın çağındaki “oğur bolmak”, (uğurlu olmak), “oğurlug bolmak” (sırasında ve yerinde olmak) deyimleri günümüzde “uğurlu olsun” çoğu defa da (hayırlı uğurlu olsun) biçiminde mutlu olsun, mutluluk getirsin yerinde kullanırız.

Günümüzdeki kullanım biçimiyle: “Uğur, bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir işin, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı, kısacası olumlu niteliği ve gücüdür”. Bu sebeple halkın inanış ve işlemlerindeki bütün

⁵³⁹ ÖGEL, a.g.e., s. 561,582,584.

⁵⁴⁰ İNAN, a.g.e., s. 421.

⁵⁴¹ Türk Dil Kurumu, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (Cilt 1), s. 136/19; *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks” IV*, s. 687.

davranışlar, zamanlar ve yönler, çevresindeki nesneler, kişiler, hayvanlar uğurlu ve uğursuz diye kümelenmiştir. Yöredeki halk inanışlarında insanın çevresinde kümelenen canlı ve cansız varlıkların uğurlu ve uğursuz diye vasıflandırdıkları görülmektedir.

Bu çerçevede baykuş ötmesi uğursuz sayılır. Baykuş sesini duyan bir kişi ona yem ve benzeri şeyler atarak: “Al götür nasibini, bizden başka nasip isteme!...” der. Elini çevresindeki sert bir zemine vurur ve aynı zamanda da tuu!.. tuu!.. diye tükürür gibi yaparak: “Evlerden ırak olsun!..” sözlerini söyler. Böylece uğursuzluktan korunmaya çalışır.⁵⁴² Buradaki baykuş’a yem atma ve yere tükürme âdeti günümüzde anlamı pek bilinmese de bir “saçı”dır. “Evlerden ırak olsun!..” biçimindeki arzu da kötü ruhları ev halkından uzak tutma isteğinden başka bir şey değildir.

Baykuş ötmesinin uğursuz sayılması inancı Yunan mitolojisinde⁵⁴³ ve cahiliye dönemi Araplarında⁵⁴⁴ da olduğu bilinmektedir. Arapların baykuş hakkındaki inanışlarına göre: “Katili bulunmayıp kısas olunmayan bir maktulün ruhu baykuş suretine girerek geceleri gelir. Beni sulayınız, beni sulayınız!..” diye ötermiş. Katili bulunup da kısas olunca uçar gidermiş.⁵⁴⁵ Baykuşun, katili bulunmayan ve kısas olunmayan bir maktulün ruhunun tecessüm etmiş şekli “tenasüh” inancı ile ilgili olabilir. Yörede ise Araplarınkı gibi intikam hislerini ve kan davasını körükleyen bir inanç değil; felaket ve tehlike habercisi olarak bilinmektedir. Bu da ancak eski Türk dininde Tengri merkez olmak üzere onun etrafında yer alan iyelerle açıklanabilir.

Yörede “kocakuş” adı verilen iri kartalın insanların yakın çevresinde dolaşması⁵⁴⁶, saksaganın veya karganın eve doğru ötmesi kötü bir haber

⁵⁴² Kaynak kişi (10).

⁵⁴³ Sebahattin EYUBOĞLU, *Anadolu İnançları*, s. 119.

⁵⁴⁴ Ali ÇELİK, a.g.e., s. 71.

⁵⁴⁵ ÇELİK, a.g.e., s.71 (Nakil, İbn Manzur, Lisan, XII, 624-625; Minhac (Şerhu Müslim), XIV. 225).

⁵⁴⁶ Kaynak kişi (20).

getirebilecekleri endişesiyle insanları tedirgin eder ve uğursuz sayılır. Karganın uğursuzluğu ile ilgili Ali ÇELİK⁵⁴⁷, doktora tezinde İbn Kuteybe (Ö.276/889) nin (Tevilü Muhtelifi'l-Hadis, s. 174) isimli eserinden nakil olarak: “ Nuh (as) tarafından kırk gün sonra yapmış olduğu geminin penceresini açmış, sonra kargayı salmış. Karga gitmiş ve sular yeryüzünden çekilinceye kadar gelmemiş... Düşünürler, Nuh'tan ayrılıp gittiği için kargaya, ayrılık kargası demişler ve uğursuz saymışlar” diye bir not düşüyor.

Uygurların türeyiş efsanelerinde Bögü Han ili ilgili olarak: “Tanrı, ona bütün dilleri bilen üç karga göndermişti. Nerede mühim bir iş olursa, bu kargalar hemen oraya giderler ve o işin nasıl olup bittiğini gözlerler ve ondan sonra da Han'a haber getirirlerdi”⁵⁴⁸ diye bir ifade mevcuttur. Yörede karganın uğursuz sayılması ile ilgili inançların temelini bu iki kaynaktan aramanın doğru olabileceği görülmektedir.

Kara kedi görmek, kara köpeğin uluması, iki dostun arasından kara kedinin geçmesi; köpeğin uluması uğursuzluk işareti olarak algılanırken, cırcır böceğinin ötmesinin eve misafir getireceğine işaret sayılır.

Yörede eşya, bitki, yiyecek ve giyeceklerle ilgili olarak uğur ve uğursuzluk sayılan durumlar vardır. Ceket veya gömlek gibi bir giysinin söküşü veya düğmesi üzerindeyken dikilmesi uğursuzluk getirir. Eğer dikilecekse ağza iplik veya iğne alınması uğursuzluğu engeller.⁵⁴⁹

Akşam ezanından sonra kara kazan ya da tencere başkasına verilmez. Soğan sarımsak gibi şeyler isteyene verilir. Bunları geri almak uğursuzluk getirir. Evde çatlak eşya bulundurulmaz, ocakta boşuna su kaynatılmaz, şeytan saklandığı için tırnak

⁵⁴⁷ ÇELİK, a.g.e., s.86.

⁵⁴⁸ ÖGEL, a.g.e., s. 75; GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 91.

⁵⁴⁹ Kenan ÇOLGEÇEN, *Tavas Halk Kültürü*, s. 86.

uzatılmaz. Uğur getirmesi için cepte çörek otu ve mavi boncuk taşınır.⁵⁵⁰ Elbiseleri ters giymek veya yıkamak uğursuzluk işareti sayılır.⁵⁵¹ Yufka pişirilirken sacın üstünde yarım yufka bırakılmaz.⁵⁵²

Yörede; “sağ el kaşınırsa para gelir, sol el kaşınırsa para gider”⁵⁵³ inancının yanında sağ gözün seğirmesi uğurlu; sol gözün seğirmesi uğursuz sayılır. Sol göz seğirirse gelecek kötülüklerden kurtulmak amacıyla: “Hayırdır inşallah!..” denir. Sağ-sol kavramlarıyla ilgili olarak Ziya Gökalp: “*Türklerde ikili tasnif iki türlüdür. Birisinde Çinliler’in hilafına olarak iki taraf birbirine müsavidir. İkincisinde, Çinlilerde olduğu gibi, iki taraf yek diğerine gayri müsavidir...ikili tasnif mevcudatın “sağ” ve “sol” diye iki müsavi sınıfa ayrılmasından ibarettir...*”⁵⁵⁴ diyor.

Oğuz İli’ni oluşturan “Boz Ok”ların sağ kolu, “Üç Oklar”ın ise sol kolu temsil ettiği bilinmekte ve sağ/sol kavramları iki taraf arasındaki eşitliği ifade etmekteydi. Türkler ilahlarla ilgili olarak ise yine “ Sağ kol (Tanrılar), Sol kol (Yer Sular) olmak üzere ikili tasnif yapmışlardı. Yer Sular’ın da ak ve kara diye iki kategoride ifade edildikleri bilinmektedir.⁵⁵⁵ Bu bilgilerden hareketle “sağ” ve “sol” kavramlarının ifade ettikleri “olumlu” ve “olumsuz”luğun temellerini anlama mümkündür.

Yine Burdur’da, evlenen çiftlerin Perşembe akşamları kıyılan nikâhlarından sonra; çengilerce çalgı eşliğinde söylenen “gelin okşamaları” esnasında gelinlerin uğurlu ve kademli olması dileği özellikle vurgulanır:

⁵⁵⁰ *Türk Ansiklopedisi*, (Cilt III), s. 1593.

⁵⁵¹ Kaynak kişi 10).

⁵⁵² ÇÖLGEÇEN, a.g.e., s. 85.

⁵⁵³ ÇÖLGEÇEN, a.g.e., s. 83.

⁵⁵⁴ GÖKALP, a.g.e., s. 139.

⁵⁵⁵ GÖKALP, a.g.e., s. 70-74, 154; Bu tezin “İyeler / Kişioğlu / Kam” Bölümü, s. 20.

*“Entarinin önü nazik,
Kolunda altın bilezik,
Ağlatmayın gelini yazık.
Sevdiğim allar giymiş,
Onlar birbirini bulmuş,*

*İlk sözü geri almış
Nöbet sağdıca gelmiş,
Miyi niyi müyesser olası,
Allah düzenlik veresi,
Uğurlu-kademli gelin olası”.*⁵⁵⁶

Bütün bu âdet ve inanmalar İslam Peygamberinin “Eşyada uğursuzluk yoktur...”⁵⁵⁷ hadisiyle birlikte reddedilmiş ve İslam’da yeri olmayan batıl inanışlardan sayılmıştır. Ancak yöre insanı binlerce yıllık tarihi geçmişi içinde, bir kilim gibi bezediği ruh ve duygu âlemini şuur altında yaşatmış ve çeşitli motiflerle günümüze kadar taşıyabilmiştir.

Yöre insanının içinde yaşadığı çevre şartları kendi tarihi ve kültürel geçmişi, geleceğe yönelik istek ve arzuları bu tip inanç öğelerinin doğmasına ve kendi şartları içinde şekillenmesine sebep olmaktadır.

İnsan, yaradılışı itibariyle iyi ve güzel olan her şeyden memnun olur, mutluluk duyar ve ona “uğurlu” der. Kötü, çirkin ve zararlı olan her şeyden de rahatsızlık duyar, onunla üzülmür ve ona da “uğursuz” der. Toplumların bu anlayış tarzı sadece günümüzün değer yargılarına göre şekillenmez. Geçmişin hayat tarzı, kültürel yapısı ve inançları da uğurlu ile uğursuzun şekillenmesinde etkin bir rol oynar. Yöredeki uğur ve uğursuzluk anlayışı bu açıdan değerlendirildiğinde eski Türk inançlarının günümüz sosyal ve kültürel hayatına olan etkileri ortaya çıkar.

C) RÜYALAR İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Rüya: “ Uyku sırasında ortaya çıkan ve bir kısmı belleğe kaydedilebilen ruhsal olay”,⁵⁵⁸ “uykuda görülen şey,düş”.⁵⁵⁹ Sigmud Freud’a göre ise; “ Serbest kalmış

⁵⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, (Cilt III), s. 1594.

⁵⁵⁷ İbrahim CANAN, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, (Akçağ Yayınevi, Cilt: VIII, İstanbul, 1993), s. 146.

⁵⁵⁸ *Büyük Larousse*,(Cilt: 19), s. 10004.

çocukluk dönemi bilinç dışı isteğini, başlıca isteği uyumak olan ön bilincin denetimine sokmayı sağlayan uzlaştırıcı oluşum!.. rüyalar, uykunun “aykırı uyku” devresinde ortaya çıkar. Bu sırada, her şey, sinir sistemi dış âlemle tüm ilişkisini kesmişçesine rüyada olup bitenlerin bilincine varmayı sağlayan bir iç uyanıklık varmışçasına gelişir”.⁵⁶⁰ Bazılarına göre ise, uykunun aykırı evresinde ortaya çıkan rüya, eski ve yeni yaşantıyı simgesel olarak yeni baştan canlandırır ve aynı zamanda bellekteki izi sağlamlaştırmaya yarar.

Sebebi ve kaynağı nasıl açıklanırsa açıklansın tarihin hemen hemen her devrinde insanların rüya ile ilgilendiği, onları yorumlayarak manalar çıkarmağa çalıştığı görülür. Tarihin ilk dönemlerine ait birçok kültürde rüyada yaşananların uyanıkken yaşananlar kadar net ve gerçek olduğu var sayılırdı. Eski Mısırlılar, Bâbilliler ve Asurlularda rüya tabiri gelene halinde olduğu bilinmektedir. “Kitâb-ı Mukaddes” de dahil olmak üzere birçok Orta doğu ve Asya kaynaklı metinde kehanet içeren rüyalardan bahsedilir.⁵⁶¹

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Mısır hükümdarının gördüğü rüyalardan söz edilmekte (Yusuf 12/5, 43,100; el-isrâ 17/60; es-sâffât 37/105)⁵⁶², Hz. Peygamber’in gördüğü bir rüyanın Allah tarafından doğru çıkarıldığı belirtilmektedir.⁵⁶³ Hadislerde ise rüyanın insan hayatındaki yerine ve önemine çeşitli defalar temas edilmiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Şemsettin SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî, (Temel Türkçe Sözlük, (I.basım,,Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986) s. 1119.*

⁵⁶⁰ Selman ERDEM, *Liseler için Psikoloji, (Fil Yayınevi, İstanbul, 1999), s. 116.*

⁵⁶¹ Türkiye Diyanet Vakfı, *İlmihal II (İslam ve Toplum), (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 1999), s 160.*

⁵⁶² *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları:86, Ankara,1993).*

⁵⁶³ *İlmihal II, İslam ve Toplum Bölümü, s. 160.*

⁵⁶⁴ CANAN, a.g.e., (Cilt:17), s. 529-534.

İslâmi kaynaklara göre rüyalar üç türdür: Allah tarafından doğrudan doğruya melekler vasıtasıyla gelen hak telkinleri, “Rahmani rüya” (rüya-yı sâdika); şeytanın aldatma, vesvese ve korkutmalarından doğan karışık hayaller, şeytani rüya; nefsin hayal ve kuruntularını uyku esnasında ortaya çıkaran rüyalar, nefsanî rüya.

Geniş halk kesimleri ise rüyaların mahiyetinden çok yorumuyla, yani görülen rüyanın günlük hayatla ilgisinin ne olabileceği konusunda ilgilenmiştir. Rüya sözlü olarak değil sembollerle görülmektedir. Her varlık ve olay rüyada sembollerle ifade edildiğinden rüyaların yorumu da bu sembollere göre yapılmaktadır.

Tasavvuf büyükleri ve birçok İslam âlimine göre: “*Dünyada âlem-i misâl denen üçüncü bir âlem vardır. Dünyadaki her maddenin ve her mânânın o âlemde bir misâli, şekli vardır. Suyun misâli orada yine sudur. İlmin misâli orada süttür. İyi huyların ve iyi işlerin orada görünüşü, bostan, çiçek, meyve gibi lezzetli şeylerdir. Kötü huyların ve çirkin işlerin, o âlemde görünüşü karanlık, yılan, akrep, gibi sıkıntı verici şeylerdir. Herkesin gördüğü rüyalar, hep o âlemdendir.*”⁵⁶⁵

Bu anlayıştan hareketle rüya yorumu (tabiri), halk içinde öyle bir uğraşı alanı olmuş ve bu konuda “Tabîrnâme” denilen kitaplar yayınlanmıştır.

Burdur adının ortaya çıkışıyla ilgili olarak anlatılan iki hikâyeden biri bir rüya ile ilgilidir: Selçuklular, Anadolu’yu almış ve Konya’yı başkent yapmışlardır. Ancak batı Anadolu’nun büyük bir bölümü Rumlar’ın elindedir. Selçuklu sultanı buraları da topraklarına katabilmek için tasarılar yapmaktadır. Bir gece düşünde yaşlı bir adam görür. Adam ona:

“Er geç bu toprakların tümü senindir. Yarından tezi yok atını güneybatıya sür. Ben sana dur deyinceye dek ilerle...” der. Sabah olur olmaz Sultan adamlarıyla güneybatıya ilerler. Vardığı yerlerde halk sultana boyun eğer. Böylece dağlar tepeler

⁵⁶⁵ *Dini Terimler Sözlüğü*, (Türkiye Gazetesi Yayını, İstanbul 1997, Cilt:2), s. 148.

aşılır. Atlar dörtlüde koşarken birden “dur” diye bir ses duyulur. Sultan hemen atını durdurur. Orada konaklanır. Kısa bir süre sonra burada bir kasaba kurulur adı da “Burada dur” olur. Bu ad zamanla Burdur’a dönüşür”⁵⁶⁶

Görüldüğü gibi halk ruhu Burdur adını bir Türkmen kocasının gördüğü rüya motifine bağlıyor ve bölgenin yurt tutulmasına ilahi bir mana yüklüyor. Türk kültür tarihinin önemli dönüm noktalarında rüya motifine sık rastlanır. Rüya görülen semboller, rüya yorumcuları tarafından yorumlanır ve geleceğe ışık tutulmaya çalışılırdı. Uyurların türeyiş efsanelerinde Bögü – Han’ın Beşbalıg şehrini kurması bir rüyanın akabinde gerçekleşmişti: “ bögü – Han, bir gece uyurken beyazlar giyinmiş bir ihtiyar gördü, ihtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek Bögü – Han’a şöyle dedi:

“Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen dünyanın dört köşesi hep senin buyruğun altında toplanacaktır!”

“Bögü – Han’ın veziri de aynı gece aynı rüyayı görmüştü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandılar ve (aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeğe çalıştılar). Bunun üzerine orduları buyruklarına alıp batıya yöneldiler. Gide gide Türkistan sınırlarına vardılar. Burada çayır ve çimenlerle döşenmiş akarsuları bol bir yere rastladılar... Bu yere bir şehir kurdular”.⁵⁶⁷

Yine Manas destanında “Kanıkey Hatun”, rüyasında “ocak”tan bir kavak göverdiğini ve bunun göğe kadar yükseldiğini görüyor. Kayınpederi ve annesi de bu kavağa tırmanarak göğe çıkıyorlar. Rüyadan sonra Manas diriliyor, hayat buluyor.⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 1597; EKİNCİ, a.g.e., s. 24-28.

⁵⁶⁷ GÖKALP, a.g.e., s. 92; ÖGEL, *Mitoloji I*, s. 75,76.

⁵⁶⁸ ÖGEL, a.g.e., s. 514.

Evin mukaddes yeri ocaktır. Ocak, hem geçmişin hem geleceğin sembolüdür. Ağaç her iki rüyada da yer alan önemli bir motiftir.

Yörede ağaç ile ilgili bilgiler ocakla ilgili olarak: “Ocağın tütmesi”, “ocağın sönmesi”, “ ocağına düşmek”, “ocak başına buyur etmek”, “ocağa pislemek” gibi deyimler mevcuttur. Ağaç ise her iki rüyada da yer alan önemli bir motiftir. (Ağaçla ilgili ayrıntılı bilgiler “Ağaç/Orman/Bitki İyesi” bölümünde verilmiştir)

Rivayete göre Ertuğrul Gazi, rüyasında uçan bir güvercin görmesi ve yorumcuların kendisinin hükümdar olacağını söylemesi⁵⁶⁹ Osman Gazi’nin gördüğü rüyayı Şeyh Edebalı’ye yorumlatması Türk kültür tarihi içinde önemli hadiselerdendir.

Yöre insanları rüyayı genellikle kendilerine bir mesaj ve geleceğin habercisi olarak değerlendirirler ve herkese anlatmazlar. Ancak yorumlarına güvendikleri kimselere anlatmayı tercih ederler. Kendisine rüya anlatılmak istenen kişi ilk önce “hayırdır inşallah” veya “hayır olsun” diye söyler ve ondan sonra dinlemeye başlar. Rüyanın görüldüğü zaman da çok önemlidir. Sabaha karşı görülen rüyaların gerçekleşeceği; ilk akşamdan (gece) görülen rüyaların gerçekleşmeyeceği⁵⁷⁰ inancı yaygındır.

Rüyada balık görmek, kismete; birisinin öldüğünü görmek, onun çok yaşayacağına; çeşme, akarsu veya deniz görmek, o kişinin imanının tazelenmesine; ata binmek, altın takınmak, “murat”a; zeytin, kiraz, ığde , yumurta görmek çocuk sahibi olunacağına; uçan kuş veya keklik görmek, evdeki kızın kismetinin açılacağına; buğday veya insan pisliği görmek, zenginliğe; yeşermiş kabak kökeninin etrafı kapladığını görmek, ocağın tüteceği ve o evin bereketinin artacağına delalet kabul edilir.

⁵⁶⁹ ÖGEL, a.g.e., s.591,592.

⁵⁷⁰ Kaynak kişi (8).

Örnekler dikkatlice incelendiğinde varlıkların fiziki ve kültürel özelliklerine göre yorumlar yapıldığı ve bu yorumların oluşmasında o nesne ve canlıların kültürel geçmişlerinin etkili olduğu görülür.

Rüyada üzüm görmek, gözyaşına; biber, soğan görmek, acıya; mısır veya mısır ekmeği görmek, sıkıntıya; kadının yazmasının uçup gittiğini görmesi, korumasız kalacağı ve evin dirliğinin bozulacağına; evin önünde devenin çökmesi veya evin göçünü göçürdüğünü görmek, evden bir ölünün çıkacağına işaret sayılır.

Rüyada bozuk para gören kişinin hakkında laf çıkacağına; ceviz, kavgaya; kağıt sürmek veya yangına su dökerek söndürmek ölüme, ayakkabısının birini yitirmek, eşinin ölümüne işaret sayılır.

Kadının rüyasında eli bıçaklı birini görmesi kendinin cerrahi bir müdahale geçireceğine işaret sayılır.

Rüyada kar yağdığını görmek, araya soğukluğun gireceğine; sel suyunun coşup serili tuzu götürdüğünü görmek, evin erkeğinin öleceğine; ön dişlerinden birisinin çekildiğini görmek, ev halkından birinin; azı dişlerinden birisinin çekildiğini görmek, yakın dostlardan birisinin; yeşil erik kopardığını görmek ise genç birinin öleceğine; ip veya yufka ekmeği görmek, yolculuğa işaret kabul edilir.

Kötü rüya görüldüğünde soğanın başı kesilir. Bir “fatiha” “üç ihlas” okunur ve “Benim evimden alıp, alacağın; görüp göreceğin bu olsun” denir. Soğan günbatısına doğru atılır ve geriye bakılmaksızın eve dönlür. Ayrıca bir çeşmeye ve akarsuya gidilir ve rüya, buradaki suya anlatılır. Böylece kötülüklerin etkisinin azalacağına inanılır.

Rüyada, daha önce ölmüş birisinden bir şey almak, kismete; ölmüş birisine bir şey vermek kötülüğe; oğlan doğurmak, iyiliğe; kız doğurmak, kötülüğe; beyaz ve yeşil giymek, hayra; siyah ve al giymek, kötülüğe yorumlanır.

D) RENKLERLE İLGİLİ İNANÇLAR

Eski Türk kültüründe dört yön, dört renkle ifade edilirdi: “Şark’ın rengi “Gök” (mavi), Cenub’unki “kıızıl”, garb’inki “ak”, şimal’inki “Kara.”⁵⁷¹ Bunların dışında merkez “orda-ordu” (orta); sarı “altın-yaldız” renkleri ile ifade edilirdi.⁵⁷²

“Gök, kıızıl, ak, kara” isimleri eski Türk medeniyetinin manevi renklerinin adlarıdır. Bu husus İslâmla birlikte de devam etmiş ve yanlarına birer isim daha alarak günümüzde her rengin ikişer ismi olmuştur. Gökalp’e göre bu isimlerin eskileri (Gök, kıızıl, ak, kara) manevi kıymetleri, yenileri (mavi, kırmızı, beyaz, siyah) ise maddi renkleri ifade etmektedirler.⁵⁷³

1. Kara

Kara kelimesi Türk kültüründe farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Altaylılar’ın yerin ve insanların yaradılış efsanelerinde “kara” kavramıyla ilgili olarak: “Ülgen, nom yani hikmet kitabından aldığı kuvvetle insan yaratmağa girişti. Altın fincan içine gök çiçek (kök çiçek) koydu. Kardeşi Erlik, bu çiçeğin bir parçasını çalıp, gene bin insan yarattı. Ülgen, kardeşine darıldı ve onu tel’in ederek: Senin yarattığın kavim, karakayış kuşaklı kara kavim olsun (kara kayş kurhuu, kara albattı polzın senin yayagan albattım!” dedi. Sonra “benim yarattığım Ak Kavim şarka, senin yarattığın kavim garbe gider” diye ilave etti.⁵⁷⁴ Gibi bilgiler mevcuttur.

Örneğinde olduğu gibi aşağılanan ve olumsuzluk manası ifade eden kara, Oğuzlar’da başlıca yas âlameti olarak, giydikleri ak renkli elbiseleri çıkarıp karalar giymekti.⁵⁷⁵ Bu gelenek; Selçuklu Türklerinde , İran Moğollarında, Timurlarda,

⁵⁷¹ GÖKALP, a.g.e., s. 48.

⁵⁷² GÖKALP, a.g.e., s. 138.

⁵⁷³ GÖKALP, a.g.e., s.138.

⁵⁷⁴ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 419.

⁵⁷⁵ Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, s. 415.

Karakoyunlularda, Akkoyunlular'da, Anadolu Beyliklerinde ve Osmanlılarda da sürdürülmüş⁵⁷⁶ ve günümüze kadar yaşatılmıştır.

Türkçe'de "kara" sıfatı sadece aşağı bir sıfat değil, aksine büyük, kudretli, yüksek, saygıdeğer seviyesi belirtmek için de kullanılır.⁵⁷⁷ "Kara-bodun" ifadesi Prof. Dr. Hikmet TANYU'ya göre: Asıl, büyük, kalabalık bodun" diye isimlendirmek gerekir. Türklerde büyük hükümdarlara ve kahramanlara "kara" lâkabı verilmiştir. Bugün bile etkili ve şiddetli anlamı taşıyan "kara" kelimesi, kara kış, kara haber gibi şekillerde kullanılmaktadır. Ayrıca Osmanlı hükümdarlarının cülus döneminde üzerinde oturacağı seccade veya halının kara renkte olmasına dikkat edilmiştir.⁵⁷⁸

Yöre insanının kara rengini değerlendiriş biçimi yukarıda ifade edilen kültürel gelişmeye uygun olarak şekillenmektedir. Kendisinden bahsederek övünürken: "Evel Allah kara deden bu işin altından da kalkar" deyişi ile "kara yağız delikanlı", "kara haber tez ulaşır" ifadeleri kara renginin etkili ve şiddetli anlamını vurguluyor.

"Karaağaçtan düşen yaşamaz", "mezara karaağaç konmaz", "karaağaçtan beşik,sandık yapılmaz" sözleri ise kara renginin uğursuzluğuna inanıldığı için ortaya çıkmıştır. Kara kelimesi hakaret manasında da kullanılır. "Kara yılan", "kara kedi", "kara domuz", "kara köpek" gibi...

⁵⁷⁶ Kanuni'nin vezir-i âzamlarından İbrahim Paşa, Mısır'da bulunduğu esnada Yeniçeriler'in kendi aleyhine ayaklandıklarını duyunca derin bir teessüre kapılarak kara elbise giymişti...Yine Kanuni devrinde İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Busbek, Türklerin kara renge karşı duydukları nefreti açık bir surette anlatıyor: " Türkler siyah rengi bayağı ve uğursuz sayarlar. Bir adamın siyah esvab gilmesi iyi nazarla görünmez. O derecede ki paşalar bizi siyah esvabla görünce çok defalar hayretlerini bildirmişler, hattâ ciddi surette şikâyet etmişlerdir. Türkiye'de hiçbir kimse siyah esvabla meydana çıkmaz. Meğerki mühim bir para ziyanına uğramış yahut bazı hastalıklara maruz kalmış olsun..."

⁵⁷⁷ KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, (5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988), s. 229.

⁵⁷⁸ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 231.

Bütün bu yorumların temelinde ise Erlik'in büyük kara ruh sayılması ve yer altı dünyasında kara çamurdan yapılmış sarayda oturması⁵⁷⁹ inancının yattığını söylemek mümkündür.

2. Ak (Beyaz)

Türk kültüründe dört temel renkten biri olan “ak” (beyaz), yaratılış destanında Tanrı'ya yaratma ilhamı veren Ak Ana, ışıklı hatta ışıktan bir kadın hayalidir.⁵⁸⁰ Oğuzlar'da yönetenlere ak süyek (ak emik), yönetilenlere ise kara süyek (kara kemik) denirdi.⁵⁸¹ Eski Türklerde ruhlar; ak ruh , kara ruh olmak üzere iki kategoriye ayrılırken; Şamanların da “ak” ve “kara” sı vardı. “Ak Şaman” yaz ayinlerini, “Kara Şaman” kış ayinlerini icra ederdi.⁵⁸²

Hıtay efsanelerinde rüyada görülen Tanrı'lar beyaz renk giymiş ve beyaz çelenk takmış olarak görününlerdi. Bunda şüphesiz ki Uygurlar arasında yayılan ve Kitanlar üzerinde de etkili olan Mani dininin büyük bir rolü vardı.⁵⁸³ Çünkü beyaz renk, Maniheizm'in kutsal rengiydi ve Maniheizm'e göre Tanrı, beyaz bir ışık şeklinde görünürdü. Bu sebepten Çinliler bu dine “Beyaz Bulut” dini derlerdi.⁵⁸⁴ Hıtay ve Moğolların Tanrı'ya beyaz at, beyaz öküz ve beyaz koyun kurban etmeleri Çin'e gönderilen hediyelerin nadir bulunan beyaz geyik, kurt, kaplumbağa ve tavustan oluşması beyaz rengine verilen önemi bize anlatmaktadır.

Prof. Bahaeddin Ögel; “Altaylarda şehit olana beyaz, eceliyle ölenlere siyah bayrak dikerlerdi”⁵⁸⁵ diyerek mezarlara bez bağlama adetinin de buradan gelebileceği

⁵⁷⁹ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 406,407.

⁵⁸⁰ BANARLI, a.g.e., s. 30.

⁵⁸¹ GÖKALP, a.g.e., s. 154.

⁵⁸² GÖKALP, a.g.e., s. 154,155.

⁵⁸³ ÖGEL, *Mitoloji I*, s. 550.

⁵⁸⁴ ÖGEL, a.g.e., s. 555.

⁵⁸⁵ ÖGEL, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, (3. Baskı, İstanbul, 1988), s. 759.

fikrini savunurken; Prof.dr. Abdülkadir İnan “yarışta kazanan atın boynuna Şaman beyaz bir kumaş bağlayarak bu atı Tanrı’ya yahut Erlik’e “ıduk” (yani nezir) olarak bırakır”⁵⁸⁶ bilgisini veriyor.

Dede Korkut hikâyelerinden Beyrek’te; Beyrek’in ölümünü duyan Banı Çiçek’in karalar giydiği ve ak kaftanını çıkardığı ifade edilmektedir. Bütün bu bilgiler ak ile kara’nın birbirine karşıt anlamlar içerdiği, ak renginin olumlu (iyi), kara renginin ise olumsuz (kötü) haber olduğunu göstermektedir.

Yöre insanının beyaz renge bakışı kültürel gelişmeye paralel ve olumludur. Özellikle Gölhisar’ın Kargalı Köyü ile Yeşilova’nın Niyazlar Köyünde “beyaz” rengine “gerçeği gizleyen”, “örtü”, “bekleyiş ve hafiflik” anlamları yüklenmektedir⁵⁸⁷ ki bu Alevi-Bektaşî kültürünün renk anlamlarına uygundur.⁵⁸⁸ “Semah”ta giyilen “tennure”; düz beyaz renkli kumaştan, on iki dikişli yakasıyla ölmeden ölümün manevi kefen timsali sayılır.⁵⁸⁹

Yörenin diğer kesimlerinde de beyaz rengi, saflığın ve temizliğin simgesi olarak değerlendirilir. Bunun için kadınlar başlarına “ak dastar” takar, çocuklarına “ak süt”lerinden emzirirler. “alnım açık yüzüm ak” deyiminde de “ak” kelimesinin manevi yönü ifade edilmektedir.

⁵⁸⁶ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 62.

⁵⁸⁷ Sabri ÇAKIR, “Kargalı: İmam Caferi-Tahtacı Alevi- köyü”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, (Ankara, 1995), s. 236.

⁵⁸⁸ Ali SÜMER, “Alevi-Bektaşî Kültüründe Renkler ve Semahlardaki Figürlerin Anlamı,” *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Ankara, 1997), s. 386.

⁵⁸⁹ SÜMER, a.g.e., s. 388.

3. Al (Kızıl)

Divanü Lügat-it-Türk'de⁵⁹⁰ al (kızıl) kelimesi: "Al hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan turuncu ipek, al renk" olarak tanımlanıyor. Prof. Abdülkadir İnan; "Al" kelimesinin "ateş kültü" ile ilgili olduğunu, bunun koruyucu ruhu ateş ve ocak ilahı mevkiinde bulunduğunu belirtmiştir. Ocak kelimesinin Türkler arasında "ot-ocak" şeklinde kullanıldığı, Yakut Türklerinin aile ocağı ateşine, "al-ot" demelerine dikkat çekerek "al bayrak"ın anlam bakımından ateşle ilgili olduğunu ileri sürüyor. Prof. Dr. Hikmet Tanyu ise : "Geçmiş çağlarda koruyucu bir Tanrı gücünde beliren "al ruhu"nun ateş kültüyle ilgisi görülmektedir" İfadesiyle bu görüşü destekliyor.

Şamanlıkta ruhlar şerefine al renkli bayraklar dikmek âdeti vardı. Bu ateş kültü döneminin Al ruhuna, al bayrak dikme âdetinin yedi sekiz bin yıllık bir geçmişi olduğu sanılmaktadır.

Yörede al (kızıl) renk; üstün irade gücü ve bilincini sembolize etmektedir. Üstünlük kurmak ve dikkati çekmek isteyenlerin bu rengi beğendiği ve insana güç ve enerji verdiğine inanılmaktadır. Genç kız ve gelinler, giysilerinde bu rengi tercih ederken, yöre türkülerinde de "al" rengi çok kullanılır:

1

*Al almanın turuncu
Ah ! Yere değer bir ucu.
Ah ! Söyle yarım derdini
Ah ! Biz ayrıldık en gücü.*

2

*Al atımın kuskunu
Gönül bilir dostunu
Gidi zalimin oğlu
Çamur ettin üstümü.*

3

*Al atım oynamasın
Duvarı boylamasın
Gece gelme gündüz gel
Yüreğim oynamasın.*

4

*Al giydim alsın deyi
Mor giydim sarsın deyi
Çıktım çıktım salındım
Yar beni görsün deyi.⁵⁹¹*

⁵⁹⁰ Divanü Lügat-it-Türk, Cilt:I, s. 81; Cilt III, s. 162; Cilt IV, s. 17.

⁵⁹¹ ÇİNE, a.g.e., s. 326.

Yöre düğünlerinde düğün evine asılan kırmızı, mor, pembe renkli yazmalarla birlikte Türk bayrağı (al-bayrak) asma geleneğinin bulunduğu “ Düğün” bölümünde belirtilmişti.(resim ..?) Al rengiyle ilgili bu pratiklerin sebeplerini yukarıda anlatılan tarihi seyir içinde aramak gerekir.

4. Gök (Mavi)

Eski Türklerde “mavi”nin karşılığı olarak “kök” kelimesinin kullanıldığı,⁵⁹² mavi renginin Gök’le ilişkili olduğu ve bu yüzden eski Türklerce kutsal sayıldığı bilinmektedir.⁵⁹³

Oğuz Kağan destanında Oğuz’un doğuşu tasvir edilirken: “Ay Kağan’ın o gündü bir erkek oğlu oldu / Gömgök, Gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi”⁵⁹⁴ ifadesi ile Oğuz’un yerin kızı ile evlenmesi bölümünde kız tasvir edilirken: “Ağacın kovuğunda, bir kız oturuyordu / Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı”⁵⁹⁵ ifadeleri yer almaktadır. Yine Manas Destanında Manas’ın yüzü tasvir edilirken: “Gözleri kızıl kızıl, yüzü de gömgök idi”⁵⁹⁶ ifadeleri destan kahramanlarına olağanüstülük ve kutsallık yüklemek ve onların Gök Tanrı’yla bir bağlarının olduğunu vurgulamak içindi.

Eski Türklerdeki gök(mavi) ile Gök Tanrı arasındaki bu ilgi kurma geleneği Burdur ve yöresinde de değişik biçimlerde yaşatılmaktadır.(Bakınız.Gök İyesi Bölümü)

Nazardan korunmak için mavi renkli “nazar boncuğu” takma, mavi bir beze sarılı çörek otu taşıma, çocukların yakasına üzerinde mavi boncuklar bulunan altın maşallah (Allah’ın istediği, Allah her ne isterse) takma, gök-gözlü insanlardan

⁵⁹² *Divanü Lügat-it-Türk*, Cilt:III, s. 132,162; Cilt IV. s. 356.

⁵⁹³ TANYU, a.g.e., s. 134; KALAFAT, a.g.e., s. 27,28.

⁵⁹⁴ ÖGEL, *Mitoloji I*, s. 115.

⁵⁹⁵ ÖGEL, a.g.e., s. 117.

⁵⁹⁶ ÖGEL, a.g.c.,s. 500.

çekinmek gibi inanışlar mavi renk ile “Gök İyesi” arasında bir ilgi kurulduğunu göstermektedir.

5. Diğer Renkler

a) Sarı

Renk olarak sarı, Türk inanışlarında iyi bir yer işgal etmez. Kötü ruhlar, boş çöller, hastalıklar, uzun kış geceleri, yokluklar sihir gücüne sahip sarı ruhlar, sarı renkle sembolleştirilmiştir.⁵⁹⁷ Bunun yanında kişi adları ve edebiyatta sarı müspet bir sembol olarak kullanılmıştır.⁵⁹⁸

Yörede sarılık hastalığından kurtulmak için hastanın başına sarı bir yazma örtmek veya bileğine sarı bir ip bağlamak; sarı renkli kehribar tespihlerin suya atılıp bekletilmesinden sonra o suyun hastaya içirilmesi; yabani sarı gül kökünün güneş doğmadan çıkarılarak suda kaynatılması ve bu su ile hastanın yıkanması gibi pratikler mevcuttur.

b) Yeşil

Türk halk kültüründe yeşil rengin normal zamanlarda kibarlık alameti, harp zamanlarında ise ölüm işareti olarak değerlendirildiği bilinmektedir.⁵⁹⁹ Prof. Dr. Hikmet Tanyu; ruhsal huzurla renkler arasındaki ilişkiye dikkat çekerek: “Dünyamızda, bilhassa gökyüzünü ve denizi (kaplayan)mavi (renk) ve çok zaman yeryüzünü kaplayan yeşil rengin, insan düşünce ve yaşayışında (etkisi olduğu gibi) ruh haletinde de etkisi(nin) olabileceği tabiidir.”⁶⁰⁰ yorumunu getiriyor.

⁵⁹⁷ Ali Haydar BAYAT, “Halk Tıbbında Özellikle Anadolu’da sarılık Hastalığı ve Tedavisi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Cilt: IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Ankara 1987), s. 49.

⁵⁹⁸ ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1984, Cilt:6), s. 479,480.

⁵⁹⁹ Faruk SÜMER, *Oğuzlar*, (İlavelerle III. Baskı, Ana Yayınları, İstanbul, 1980), s. 415.

⁶⁰⁰ TANYU, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, s. 174.

Psikiyatristler renkleri, insanlar arasındaki etkileşim aracı ve insanın iç dünyasını yansıtan bir öge, hatta uluslararası bir dil olarak görüyorlar. İnsan ruhundaki sarsıntı ve saplantıların, istek ve duyguların renklerle belirtildiğini söylüyorlar. Belki de bu yüzden inançlar yönünden her hangi bir renge verilen anlam ile rüyalarındaki anlam aynı değildir. Birindeki iyi yorum, öbüründeki zıttı olabilir. Renklerin değerlendirilişi toplumlara, semtlere, ailelere göre farklılıklar gösterir.

E) HALK TAKVİMİ VE METEOROLOJİSİ

Halk takvimi ve meteorolojisi, insanın tabiatla uyumu ve mücadelesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanlar ait oldukları toplumla birlikte yaşarken tabiatla ilgili deneyimleri sonucu bir bilgi birikimine kavuşur ve bunu nesilden nesile aktarırlar.

Halk takvimi, bir olayı, kutlu bir anı ya da toplum üzerinde bilinmesi gerekli bir devreyi veya bir günü, zaman denilen süreklilik içinde söz konusu üyelerce de onay görmüş belirli noktalara oturtmaya imkân sağlayan bir sistem, hatırlamayı kolaylaştıran tabii, tarihi, sosyal, ekonomik ve dini olgularla bezenmiş anlar dizini olarak tanımlanmaktadır.

Tarım ve hayvancılığa dayalı üretim tarzı, tabiata bağlı bir ekonomi ve hayat tarzı oluşturmuştur. Bu sebeple üretim biçimleri yerel takvimlerin oluşumunda önem taşır. Tabii şartlar ve kültürel sebeplerle takvimlerde benzerlik söz konusu ise de, her topluluğun kendine has yerel takvimi vardır. Günlerin ve ayların isimlendirilişinde, o yılın bölümlenmesinde önemli farklar söz konusu olabilir.

Gece ve gündüz, tabii olarak güneşin batması ile doğması arasındaki zaman bölümüdür. Ancak yörede Batı geleneğinden farklı olarak gün, akşam güneşin batmasından başlar. Örneğin Perşembe günü güneş battıktan sonrası, ertesi gün güneş batmasına kadar Cuma sayılır. Bu sebeple Perşembe günü gecesine “cuma akşamı “ adı verilir.

Haftanın günleri herkesçe resmi adları ile bilinmekle birlikte yörede, ilçelere ve kasabalara göre özel adlar taşıyan günler vardır. Örneğin Gölhisar'da günlerin adı şöyledir: Cuma = Cuma; Cumartesi = Horzum Pazarı; Pazar = Dernek Günü; Pazar = Pazar; Pazartesi = Çavdır Pazarı; Salı = Salı; Çarşamba = Çarşamba; Perşembe = Cuma akşamı.

Bu örnekte de görüldüğü gibi, günlerin isimlerini, hafta içinde çevrede kurulan pazarlar belirliyor.

Geleneksel yöntemlerle hava tahmini yapılması şeklinde tanımlanabilen halk meteorolojisinde geçmişin gözlem ve deneyimlerinden yararlanılmaktadır. İnsan hayatının, hayvanın veya ürünün korunması, üründe bol verim elde edilmesi amaçlandığından bu deneyim ve gözlemler toplum hayatında önem kazanmaktadır. Bu sebeple geleneksel hava tahmini yöntemleri önemli ölçüde hayvan ve bitkilere dayanmakla birlikte bunların dışındaki unsurlarla da hava tahmini yapılabilmektedir.

Yörede geleneksel yöntemlerle hava tahmini konusu altı bölümde toplanabilir:

1. Gökle İlgili Varlıklara Dayanılarak Yapılan Tahminler

Ayın ilk görüldüğü günlerde havalar soğuk ve sert geçerse, ay içinde hava durumunun aynı şekilde devam edeceğine ; ay harmanlanırsa (ay ağılı, hâle) havanın bozacağına; ay çevresindeki hâle yakınsa yakında yağmur yağacağına, ay hilâl şeklinde ilk görüldüğü zaman uçları kuzeye dönük ise, o ayın kurak geçeceğine inanılır.

Saman yolunun yönü kibleye (güneye) dönerse yağmura; Güneş, yağışlı bir havada kızılık bularak bulutsuz bir ufukta batarsa ertesi gün havanın açılacağına;

Bulutlar yere yakınsa ve gittikçe büyüyor ve siyahlaşıyorsa yağmur yağacağına inanılır. Bulutlarla ilgili olarak yörede: “Akşam bulutu kızardı sabah hava hoş, sabah bulutu kızardı, öğleye varmaz kış” deyimini kullanılmaktadır.

2. İnsanlarla İlgili Yapılan Tahminler

Romatizmalı insanların dizleri sızlarsa, yağmurun yağacağına; Gök gürlerken ve şimşek atarken şahadet getirilmez ise insanın başına yıldırım düşeceğine; yağmur yağarken ve gök gürlerken evlerin eşliğinde oturulursa yıldırımın atacağına inanılır.

3. Bitkilerle İlgili Yapılan Tahminler

Kavak ağaçları zamanından önce sararırsa kışın erken geleceğine ve sert geçeceğine; kavak yaprakları üst dallardan itibaren dökülmeye başlarsa kışın hafif geçeceği, tersinde ise kışın sert geçeceğine; Çöğür armudunun çok olduğu yılda, kışın uzun süreceğine; kızılıcaların bol meyve verdiği yılda karın çok yağacağına işaret sayılır.

4. Hayvanlarla İlgili Yapılan Tahminler

Leylek geliminde (Mart-Nisan) havanın yağmurlu ve rüzgârlı olacağı, ancak bunun uzun sürmeyeceği ve bir günde eski haline döneceği kabul edilir. Kırlangıçlar alçak uçarsa; kuşlar fazla öterse, keçiler silkinir ve kuyruklarını titretirse; kedi sağ ayağını yalarsa; kümes hayvanları bitlenir ve kaşınırsa yağmur yağacağına inanılırken, kelebeğin çok olması ise kuraklığa işaret sayılır.

5. Tabiat ve Coğrafyaya Göre Yapılan Tahminler

Akşam ile yatsı namazı arası güneydoğu yönünden hava kızarırsa, en geç üç gün içinde yağmurun yağacağına, karakişta yağmur yağmazsa o yıl kuraklık olacağına inanılır. Yerel coğrafyadan yararlanılarak yapılan hava tahmini şu dörtlük ile ifade edilir:

Bulut gider Aydın'a

Git işine, kaydına

Bulut gider Şam'a

*Çek öküzünü, eşğini dama.*⁶⁰¹

⁶⁰¹ Kaynak kişi (6).

6. Halk Takvimine Göre Yapılan Tahminler

Yörede, mart ve nisan aylarındaki güzel havalara güvenilmemesini ihtar eden kalıplaşmış söz gurupları bulunmaktadır: “Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır”, “Kork Aprilin beşinden, camızı ayırır eşinden” gibi.

F) HALK HEKİMLİĞİ

1. Dini İşlemlerle Tedavi

Günümüzde ilim ve tekniğin hızla değişmesine, en ücra köylere kadar yayılmasına, hekim ve sayısının artmasına rağmen halkın, belirli hastalıkları hâlâ atadan babadan gördüğü şekilde bilim dışı yollarla tedaviye çalıştığı bir gerçektir. Bu da bize halk inançlarındaki değişmelerin çok yavaş bir seyir takip ettiğini göstermektedir. Çünkü halkın sağlık/hastalık hakkındaki düşünceleri onun inanç sisteminin bir görüntüsüdür. Halk inançlarının her şeye rağmen yüzyıllara meydan okuduğu da bilinen bir gerçektir.

İnsanlığın başlangıçtan günümüze kadar arayıp bulduğu başlıca tedavi yolları :

- a.İlaçla (hayvani, nebati, madeni ve bunların kombinasyonları)
- b.Sihirsel işlemlerle
- c.Dini İşlemlerle
- d.Ameliyatla, tedavi yollarıdır.⁶⁰²

Bu bölümde konumuz gereği halk hekimliğinin “sihirselsel” ve “dini tedavi yolları” üzerinde durulacaktır.

a) Şifa Tasları ve Sular

Şifa tasları, içinden su içenleri tutuldukları bazı hastalıklardan kurtaracağına inanılan, çevresinde Kur'an âyetleri, hadisler ve bazı dualar ihtiva eden, genellikle

⁶⁰² ACIPAYAMLI, "Acıpayam'da Halk Hekimliği", *Antropoloji (Dergi)*, (Ankara, (1978-1979), S. 11, 1982), s.11,12.

madeni, seyrek olarak da topraktan yapılmış su taslarına verilen isimdir.⁶⁰³ “şifa niyetine” diyerek bu taslardan su içilirse çeşitli hastalıklara karşı korunulacağı inancı yörede yaygındır .

Isparta'nın Sütçüler, Gelendost, Senirkent gibi ilçelerinde hasta çocuklar ulu bir ağacın altında başından şifa tasıyla dökülen su ile yıkanır.⁶⁰⁴ Çavdır Kozağacında aynı işlem köpek kafa tasından (muhtemelen kurt kafatası bulunamadığından) dökülen su ile yıkanır.⁶⁰⁵

Bu pratiklerde dikkati çeken husus eski Ürk inanç sistemi içindeki su ve ağaç kültürleri, maden (demir) ve kurt atanın koruyucu ve kollayıcılığına sığınılmasıdır.

Kutlu sayılan ağaç, pınar ve pınar kenarlarında biten çalılara paçavra bağlamak, pınarlardan içmek, suları ile yıkanmak, Türk dünyasında yaygın olarak görülen bir inanıştır. Dağ, ağaç, Yer-Su kültürü Türklerin islâmı kabullerinden bu yana bin sene geçmesine rağmen, günümüzde de devam etmektedir.

Burdur'un Aziziye Köyü Katrancık Dağı eteklerindeki “Sarı Su”yun⁶⁰⁶ sarılık hastalığına; Tefenni'deki barutlu suyun (Resim.....) böbrek hastalıklarına, Gölhisar'ın Altınyayla karayolunun Gölhisar çıkışındaki “payır Suyu”nun yüksek tansiyona veya ormanda her rastlanan pınardan içmenin her türlü hastalıklara karşı şifa olduğu inancı yaygındır.

⁶⁰³ BAYAT, “Anadolu’da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt: 4, Gelenek Görenek ve İnanışlar*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 86, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 23, Ankara 1987), s. 54.

⁶⁰⁴ KILINÇ, a.g.e., s. 225.

⁶⁰⁵ Kaynak kişi (8).

⁶⁰⁶ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 70.

b) Yatırlar ve Ocaklar

Anadolu'nun hemen her tarafında “yatır”, “türbe”, “ziyaret” adıyla anılan mezarlar olduğu gibi yörede de bazı hastalıkların tedavisinde veya bazı dileklerin gerçekleştirilmesinde kullanılan umut kapısı türbeler mevcuttur. Buraları ziyaret genellikle “ocaklı” tabir edilen ailelerin yardımıyla veya “izinli” (kan bağı bulunmayan ocaklı) kimselerce belirli usullere göre yapılır. Çoğu zaman ziyaretlerde koyun, keçi, bazen de horoz kesilir. Küçük bez parçaları çevredeki ağaca veya ağaçlara bağlanır.⁶⁰⁷ Bu inanışların temeli İslam öncesi Türk inanç sistemine dayanır. Günümüze kadar yaşamlarının sebebi İslami bir cila altında devam ettirilmiş olmalarındandır.

Yörede dilek ve isteklerle (çocuk sahibi olma, kısmet açma, bol ürün elde etme, zengin olma gibi) ilgili olarak yatırları ziyaret etme ve çeşitli pratikleri gerçekleştirme daha önceki ilgili bölümlerde ifade edilmişti. Bu bölümde ise yatırlar vasıtasıyla hastalıklardan kurtulma konusu incelenecektir.

Çocukları cılız (kırk baskını) olan aileler üç cumartesi teke Köyündeki yatır ziyaret eder ve Ulu pınar suyu ile çocuklarını yıkarsa, çocuklarda gürbüzleşme başlayacağına inanılır.⁶⁰⁸ Bu işe yörede “yatıra bağlanma” adı verilmektedir.⁶⁰⁹

Karamanlı'nın kuzey istikametinde, evlerin hemen üstünde Kısık mevkiindeki Çaputlu Çalı ve altındaki yatır, iyileşmeyen herhangi bir hastalığı ve yarası olanlar ziyaret ediyor. Hem çalının hem de kabirin etrafında üç dört tur dolaşarak iki rekat namaz kılınıyor. Vücudunda yara ve çıbanı olanlar mezarın etrafındaki toprağa biraz su dökerek çamur yapıyorlar ve o çamurdan yaraya sürüyorlar. Mezardan toprak alanlar ve çamur yapanlar oraya bir miktar para koyarken; kadınlar eteklerinden, erkekler

⁶⁰⁷ BORATAV, a.g.e., s. 137-183; OCAK, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Ankara 1984, s. 13.

⁶⁰⁸ ÖZTÜRK, *Burdur ve Çevresinde Adak ve Adak yerleri*, s. 77,78.

⁶⁰⁹ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 77.

pantolonlarından kestikleri kumaş parçalarını Çaputlu çalıya bağlamayı da ihmal etmiyorlar.⁶¹⁰

Burdur Merkez Karasenir mahallasinde değirmenci İbrahim Tosun'un evinin bitişiğinde ve Hristiyan mezarlığının yanında bulunan Hacı Rahmi Sultan Yatırı'na hastalıklara şifa bulmak maksadıyla gidilir.

Buralardan başka Yeşilova'nın Niyazlar Köyündeki Niyazi Baba⁶¹¹, Doğan Baba Köyündeki Doğan Sami Yatırı⁶¹², Gölhisar'ın Yamadı Köyündeki Yaman Dede Yatırı, her türlü derde şifa aranan yerler olarak bilinmektedir.

Yeşilova'nın onacak köyündeki Veli Dede Yatırı, yörenin en eski tedavi kurumu olarak bilinir. Sekiz asırlık bir tarihi olduğu belirtilen Onacak Köyünün adının "iyileşmek, iyileştirmek, mesut, bahtiyar saadet) anlamına gelen "onmak"tan geldiği ifade edilmektedir.⁶¹³ Vaktiyle dilekte bulunmak isteyen insanların yanında akıl hastalarının da buraya tedavi için getirildiği söylenmektedir. Rivayete göre hastalar, karanlık odalara konur, aç bırakılır ve efsunlu şerbet içirilir. Aniden soğuk su ile şok uygulanır ve tedavileri yapılır. Akıl hastalarının anlattığı rüyalar yorumlanarak ipuçları elde edilmiştir. Biraz iyileşen hastalar, dini telkinlerle tanelerine tek tek okunmuş doksan dokuzluk tespihlerden üç defa geçirilerek tedavi edilmiştir.

Yörede insan ve hayvan hastalıklarıyla ilgili olarak "hoca", ve "hocamım" diye hitap edilen belli kişilere müracaat edilmektedir. Ağzı dualı, nefesi kuvvetli gibi isimler verilen bu kişilerin ocaklı olduğu kabul edilir. İnsan ve hayvanların hasta olmaları halinde öncelikle bu kimselere gidilerek dertlere çare aranır. Yörede, "İt dirseği" adı verilen gözdeki arpacıklardan kurtulmak için hocaya (ocaklıya) müracaat edilir. Hoca,

⁶¹⁰ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 90.

⁶¹¹ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 96.

⁶¹² ÖZTÜRK, a.g.e., s. 94

⁶¹³ ÖZTÜRK, a.g.e., s. 98; EKİNCİ, a.g.e., s. 114.

ellerdeki siğillerin sayısının kırk katı kadar buğdaya tek tek “ihlas Suresi”ni okur. Buğdayları kemik saplı bir bıçakla veya havanda demirle ezerek bir bezin içine koyar. Bu bez su kenarına gömülür. Buğdayların çürümesiyle arpacıkların da kaybolacağına inanılır.⁶¹⁴

Yörede insan ve hayvanların dudak kenarlarında oluşan “uçuk”ların tedavisinde ateş kullanılır. Hayvanların dudakları kızgın demirle dağlanırken; insanların yüzlerine üç defa çakmak çakılır.

Şamani akideye göre “uçuk,” adamın yağlı ağzını yalayan bir ruhtur.⁶¹⁵ Bu kötü ruhu korkutup kaçırmak ve hastayı tedavi etmek için ateşin temizleyicilik, demirin koruyuculuk özelliklerinden yararlanmak anlayışı eski Türk inançlarının günümüzdeki kalıntısından başka bir şey değildir.

2. Büyü ve Büyü İle İlgili İşlemler

Halk biliminde büyü (sihir-tılsım); “iyi ve kötü bir sonuç almak için tabiat öğelerini, yasalarını etkilemek ve olayların tabii düzenlerini değiştirmek için girişilen bir işlemdir...”⁶¹⁶ diye tanımlanmaktadır. Halk dilinde ise; bir kimseyi sevdiğinden soğutmak, düşmanını hasta düşürmek veya öldürmek, kısmeti bağlı kızların kısmetini açmak, dargın karı-kocayı barıştırmak, nikâh esnasında bağlı bulunan gelin veya damadı açmak, her türlü dert ve felaketlerden korunmak gibi daha dar bir alanda kalan işlemler için kullanılmaktadır.

Kaynağını putperestliğin en ilkel şekillerinden alan büyü inancını mahiyetinde barındıran pratikler, Türk inanç sisteminde de mevcuttu. VIII. ve XIV. Yüzyıllarda

⁶¹⁴ KILIÇ, a.g.e., s. 223; Kaynak kişi (10).

⁶¹⁵ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 455.

⁶¹⁶ BORATAV, a.g.e., s. 128.

Budizm ve Maniheizm dinlerine mensup Türk zümrelerinin yaşadıkları Doğu Türkistan'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan malzemelerin arasında büyü amacıyla yapıldığı anlaşılan muskalar ve bununla ilgili değişik levhalar bulunmuştur.⁶¹⁷ Değişik Türk zümrelerinin kamları, yapılan ayin ve merasimlerde büyük bir vecd ve istiğrak halinde iken her türlü hastalıkları, büyü yolu ile tedavi ederlerdi. Bu inanç ve pratiklerde kam, ruhun kılavuzu, kurtarıcısı, koruyucusu ve tabibi durumundaydı.⁶¹⁸ Uygurların Budizm'i kabulünden önce "bahşı", "ruhanı", "falcı", "büyücü", "hekim", "cerrah" anlamlarına geliyordu.⁶¹⁹ İslâmiyet'in kabulü ile kamlara atfedilen ruhanilik ve kutsilik mevhumları kalkmış ve bir sihirbaz, şerir ruhlarla münasebette bulunabilen bir büyücü mahiyetini koruyabilmiştir.⁶²⁰

Kutadgu Bilig'de:

"Kamug igke ot ol emi belgölüg

Ol ig emlegüçi kamı belgölüg"

(Her derdin belli ilacı

*ve tedavi edecek kamı bulunur).*⁶²¹

Ayrıca, Profesör Abdülkadin İnan; "tabiblerden ve sonra mu'azimlerin (= afsuncuların) geldiğini, bunların yel ve şeytan hastalıklarına yakalanan kişilere okuyup üfleyerek bitig (=muska) yazdıklarından..."⁶²² bahsetmektedir. Tarançılarda⁶²³, Kırgız-Kazaklarda, Başkurtlarda, Altay ve Yakut Türklerinde,⁶²⁴ Rumlarda, Hintlilerde,

⁶¹⁷ İNAN, *Eski Türk Dini Tarih*, s. 207.

⁶¹⁸ *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s. 135.

⁶¹⁹ KÖPRÜLÜ, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 147.

⁶²⁰ KÖPRÜLÜ, a.g.e., s.154.

⁶²¹ İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 72.

⁶²² İNAN, a.g.e., s. 73.

⁶²³ ARAZ, a.g.e., s. 166.

⁶²⁴ İNAN, a.g.e., s. 112-114.

Mısırlılarda ve Hristiyan kavimleri ile İslam dininin kesin reddine rağmen Araplarda da büyü ve büyü ile ilgili inanmalar mevcuttur.⁶²⁵

Yörede, kızların kısmetini açmak; dargın olan karı-kocayı barıştırmak veya mutlu bir yuvayı dağıtmak; evine bağlı olmayan kocayı yuvasına bağlamak; gelebilecek her türlü felaketlerden korunmak veya düşmanlarını felakete sürüklemek; kayıpları bulmak veya define aramak gibi sosyal hayatta akla gelebilen her türlü olumlu veya olumsuz isteklerin gerçekleşmesi amaç ve inancıyla “hoca”, “derin hoca”, “cinci hoca” adları verilen insanlara başvurulur. Bu tip insanlar İslam dininin kesin reddine rağmen; Kur’an ayetlerini ters yazarak; tas içindeki suya bakarak; iplik, soğan, şeker, arpa gibi nesnelere okuyup üfleyerek dilek sahiplerinin arzularını yerine getirmeye çalışırlar.

Bu gibi işlemler genellikle muska şeklinde yazdınılarak hedef kişi veya kişilerin yastık ve yataklarına saklanır. Hedef kişinin gizlice alınan saçları kırk adet iğneye sarılıp bir sabuna veya ciğere saplanarak suya (dere-göl) atılır . Yol kavşaklarının bulunduğu yerlerle ağaç diplerine gömülür. Burada ciğerin toprakta çürümesi, sabunun ise suda eriyip yok olması ile o kişinin ciğer ve sabun gibi çürüyüp eriyeceği inancı yaygındır.

Göhlisar’da elinde siğil olan kişi hocaya gider. Hoca bir soğan alır ve köklü tarafını düzgün keserek tuza batırır. Sonra bu tuzlu soğanı siğillerin etrafında daireler çizerek gezdirir. Bu arada da çeşitli dualar okur.⁶²⁶ Kozağacı’nda ise; elma ikiye bölünüp üç “Kulhu Allah... bir Elham” okunur.⁶²⁷ Ve kapalı bir kap içerisine konur. Elmanın kabın içinde kuruması ile birlikte siğillerin de kuruyup yok olacağına inanılır.

⁶²⁵ M. Asam KÖKSAL, *İslam Tarihi*, (Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, Cilt: VII), s. 104,107,111.

⁶²⁶ Kaynak kişi (10).

⁶²⁷ Kaynak kişi (5).

Bucak'ta kendisine büyü yapılarak hasta olmuş kimselerin başında tuz çevrilir. Çevrilen tuz, ateşe atılarak yakılır. Tefenni'de yedi ayrı çeşmenin kible (güney) yönüne bakan tarafında güneş doğmadan önce alınan su ile hastalar yıkanır.⁶²⁸ Kozağacı'nda hastanın yüzüne doğru çakmak çakılır veya hastanın yüzüne ayna tutulur, makas kırptılır.⁶²⁹

Bu pratiklerde dini-sihri metod ve tekniklerin yanında “yer”, “su”, “ateş”, “demir” gibi kavramların, diğer bir ifadeyle himayeci ruhların, “koruyuculuk”, “kurtarıcılık” ve “temizleyicilik” fonksiyonlarına sığınma inancı görülmektedir. Tuzun, başa; tuzlu soğanın siğillerin etrafında çevrilmesi pratiği ise eski Türklerdeki “göçürme” inancını çağrıştırmaktadır.

3.Nazar

Aslı Arapça olan ve sözlük anlamı, bakma, bakım, göz atma, düşünce, mülâhaza olan nazar,⁶³⁰ halk inançlarımızda göz değme, göze gelme, nazara gelme, nazara uğrama olarak tanımlanır. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Araplarda ve İranlılarda da bilinen bu kavram etnolojide: “Beli kimselerde bulunduğu inanılan özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala, mülke hatta cansız nesnelere zarar veren; bakışla dışarı fırlayan çapıcı ve öldürücü güç”,⁶³¹ “kem göz”, “kötü göz”, “pis nefes” sonucunda meydana geldiğine ve kurbanına isabet ettiğine inanılan canlı, cansız bütün varlıklar için önlemler alınır. Anadolu'da, “el”, “göz”, “at nalı” veya başka şekillerdeki eşyalara genel olarak “nazarlık” denilmekte ve nazarı uzaklaştırdığına inanılan bu nazarlıklar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

⁶²⁸ Kak kişi (1).

⁶²⁹ Kaynak (5).

⁶³⁰ Mustafa Nihat ÖZÖN, *Osmanlıca Türkçe sözlük*, (İstanbul, 1965), s. 577.

⁶³¹ ÖRNEK, *Budun Bilim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara, 1973), s. 50.

Nazarlıkların temel anlamı, koruma ve korunmaya yönelik olup bu objelerin sadece biçimleri değil, yapıldıkları maddeler ve şekilleri de önemlidir. Çünkü bu maddenin özünde gizli kuvvet taşıyan bir nitelik olması gerekmektedir. Tabiattaki objelerin parlaklık, zenginlik, kuvvet gibi nitelikleri karşısında şaşırان ve korkan insan, felaketlerin ve mutlulukların bu objelerin içinde olduğunu sanarak, bunlarla barışık olmak istemiş ve onları kendi hizmetinde kullanmayı düşünmüştür. Ayının ve kartalın pençesi, kurdun ve yılanın dişlerini üzerinde taşımakla bu hayvanların özelliklerini kendi üzerine geçirmek istemiştir. Bu tür nazarlıkların (etnolojide amulet) klasik memleketi olarak Bâbil ve Eski Mısır kabul edilmektedir.⁶³² Eski Mısır'da görülen amuletler Müslümanlara da geçmiştir. Bunların en yaygın alanı el ve göz şeklinde olanıdır. Kötülükleri uzaklaştırmak için, koruyucu olarak kabul edilen el resmine Yahudiler "Tanrı'nın eli", Hıristiyanlar "Meryem Ana'nın eli", Müslümanlar ise "Fadime Ana'nın eli"⁶³³ adını vermişlerdir.

Göz şeklindeki nazarlıklar, Türk-İslam dünyasında diğerine göre daha çok yayılmıştır. İlkel kavimlerde, göz ruhun merkezi olarak kabul edilirken; günümüzde de göz ruhun aynası olarak değerlendirilmektedir. Manilerdeki; "Göz gördü gönül sevdi / Benim ne kabahatim var ifadesi" bu anlayışı sonucu olsa gerektir. Geçmişte; "kuvvete karşı kuvvet", "göze gözle" karşı koymak ilkesince kötü göze kaşı, çeşitli maddelerden yapılmış göz "amulet"(nazarlık)'leri kullanılırken bu gelenek günümüzde de sürdürölmektedir. Özellikle "gök (mavi) gözlü"lerin nazarının değeceğine inanıldığından mavi göz boncukları renk ve şekil bakımından gözü sembolize etmeleri sebebiyle çok kullanılmaktadır. Renklerin sihirli güçlerle yüklü olduğu bilinmektedir. (Bakınız Renklerle İlgili İnançlar)

⁶³² Müjgân ÜÇER, "Sivas ve Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, (Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 247), s. 164.

⁶³³ ÜÇER, a.g.e., s. 165.

Nazarlık olara kullanılan “muska”; “yazılı bir şeyden çıkarılan suret” anlamındaki “nüsha” kelimesinin dilimizdeki yerleşmiş biçimidir. Genellikle muşambaya sarılı olarak boyunda asılı, koltuk altında ve omuzda dikilmiş olarak veya yatak yastık içinde bulundurulur.

a) Nazardan Korunma

Yöredeki inançlara göre nazar; özellikle insan ve hayvan yavrularına, gösterişli tüm insan ve hayvanlara, bol ürün veren tarlalara degeceğinden onları korumak için çeşitli pratiklere baş vurulur.

Yörede, imânlar ölçüsünde, nazar kudretine sahip olduğu bilinen insanlardan uzak durulur. Çocuklar, besili hayvanlar, çift sürmeye ve ava giden insanlar ve sütü bol inekler bu tip insanlara gösterilmemeye çalışılır. Bunlar, bütün bu önlemlere rağmen nazarı değen kişi tarafından görülürse o kişinin üç defa “ tu!..tu!..tu!..Maşallah!..” demesi veya çocukları severken “çikin (çirkin) çocuk!.. Sen ne Çikin bişesin!..” diye sevmesi gerekir. Böylece kendilerinin de hakim olamadığı “eş ruh”un önüne geçmeye çalışılır.

Kozağacı’nda insan veya hayvanlara nazar değmemesi için ayak bastıkları yerde oluşan izden bir parça toprak alınarak yalatılır.⁶³⁴ Söğüt’te ise burunlarına “kara” (is) sürülür.⁶³⁵

Yörede nazardan korunmak maksadıyla; mavi boncuk, küçük kaplumbağa kabuğu, at nalı simgesi, çörek otu,⁶³⁶ okunmuş üzerlik ve çıtlık ağacından yapılmış nazarlıklar⁶³⁷ çocukların yakalarına takılır.

⁶³⁴ Kaynak kişi (8).

⁶³⁵ Kaynak kişi (19).

⁶³⁶ Dursun ŞAHİN, a.g.e., s. 181,182.

⁶³⁷ ÇİNE, a.g.e., s. 84.

Yeni yapılan evlerin çatı köşelerine veya kapı üstlerine at nalı, kaplumbağa yavrusu kabuğu⁶³⁸ veya ölmüş hayvan başı⁶³⁹ asılır. Gölhisar'da bunlara ek olarak hasat başlamadan önce seçilen en güzel başaklar, saplarından süslü bir şekilde örülerek evin kapısı üzerine veya oda duvarına asılır.⁶⁴⁰

Çavdır'da nazarı kesmek için evden ayrılırken; koynuna bir muska veya hamail, evin eşiğine e kesici bir cisim (jilet) konulur.⁶⁴¹

b) Nazarın Tedavisi

Bütün önlemlere rağmen nazara uğrayanların tedavisinde iki ana pratik uygulanır: Tütsülemek ve kurşun dökmek.

Tütsülemek; Gölhisar'da nazara uğrayan kişi, hocalara okutturulur ve muska yazdırılır. Bir sonuç alınamazsa; dört yol ortasından çöp ve leylek yuvasından çinkı (küçük dal parçası), yedi eşekten gizlice "kıymık" alınarak akarsu kenarında ateş yakılır.⁶⁴² Yakılan ateşin üzerine tuz ekilerek hasta ateşin üstünden atlatılır. Böylece, Nazar yayan gözün patlayıp etkisinin kaybolacağına inanılır.

Burdur'da üzerlik tohumu (yabani sedef tohumu) yakılarak dumanı üstünden hasta atlatılır. Baş kol ve ayaklar bu dumanın üzerinde biraz tutulur. Akabinde üç ihlas ve bir Fatıha okunur ve nazarın geçeceğine inanılır.⁶⁴³

Kurşun dökmek, ehil olanlarca (ocaklı) hastanın başına beyaz renkli bir çarşaf örtülür. Geniş ve yayvan bir kap içine ekmek, tuz ve soğuk su dolu bir tava konur. Başka bir kaptaki eritilen kurşun hastanın başı üstünde dolaştırıldıktan sonra yavaş yavaş

⁶³⁸ ŞAHİN, a.g.e., s. 181.

⁶³⁹ Kaynak kişi (5).

⁶⁴⁰ Kaynak kişi (12).

⁶⁴¹ Kaynak kişi (5).

⁶⁴² Kaynak kişi (10).

⁶⁴³ ŞAHİN, a.g.e., s. 182; Kaynak kişi (10).

içinde su bulunan tavaya dökülür. Tavadaki kurşunun aldığı şekle bakılarak nazarı yapan hakkında bilgilere ulaşılmaya çalışılır. Kurşundan bir parça hastanın elbisesine dikilir. Kaptaki ekmek tuza batırılarak bir köpeğe verilir. Böylece nazar def edilmiş sayılır.

Nazar değenlerin tedavisinde uygulanan "tütsüleme" ve "kurşun dökme" pratiğinde eski Türk inançlarınca kutsal sayılarak kötü ruhlara karşı koruyucu, kollayıcı ve temizleyici özelliklerinin var olduğu kabul edilen "ongun"lar ve ağaç, eşik, su, ateş demir gibi "yer-Sub"lara sığınma, onların gücünden yararlanma umudu vardır. Şamanizm'de "kut kuyma", "kut dökme"⁶⁴⁴ adıyla bilinen kötü ruhlardan birinin çaldığı "kut"u, geri döndürmek için yapılan dini-sihri âyinin bir benzeri kurşun dökme pratiğinde görülmektedir.

Uygulama esnasında kullanılan ekmek ve tuzun hayvana atılması ile de söz konusu hastalığın hayvana nakledilmesi yani eski Türk inançlarındaki "göçürme" (çevirme)⁶⁴⁵ ile ilgili olduğu ve yörede de yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁴ İNAN, *Makaleler ve İncelemeler*, s. 477.

⁶⁴⁵ İNAN, a.g.c., s. 455-478.

SONUÇ

Bu araştırmada Burdur merkez olmak üzere; doğuda Isparta'dan, batıda Denizli Tavas'a kadar olan coğrafi bölgede yaşayan halkın hayat tarzına etki eden inançları ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen pratikleri incelemeye ve bunların özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Yöredeki inançların kimileri geçmişteki fonksiyonlarını aynen korurken kimilerinin ise varlıklarını değişik biçimlerde sürdürdüklerini tespit ettik. Araştırmamızın ilgili bölümlerinde söz konusu inanç ve pratiklerin gösterdiği bu durum, değişim ve fonksiyon özellikleriyle bunların yöre halkının yaşayış ve ilişkiler düzeni içindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Eski Türk hayatından beri Tanrı inancının değişmeden günümüze kadar geldiği, Tanrı'nın yükseklerde, gökte olması gerektiği düşüncesi yörede bütün canlılığı ile yaşatılmaktadır. Göğe el açıp yakarmak, hayır ve şerrin Tanrı'dan geldiğini ifade eden "gökten ne yağdı da yer kabul etmedi" sözünde saklı bulunan rahmet ve belanın gökten geleceği inancı eski Türk inançlarının anlam değişikliğine uğrayarak varlığını sürdürdüğüne değişik bir biçimdir.

Yörede Kam tipi yaşamamakla birlikte onun fonksiyonu değişik biçimlerde cinci hocalar, falcılar, büyücüler ve muskacılar tarafından yerine getirilmektedir.

Farklı isimlerde olmasına rağmen insan ve hayvan yavrularını koruduğuna inanılan eş/son (plasenta) ile ilgili pratiklerde Umay'ın hâlâ yaşatıldığı bir gerçektir.

Gök ve gök cisimleri ile ilgili eski Türk inançları yörede değişik biçimlerde varlığını sürdürürken; taş, su, ağaç, gibi yer-su iyelerine ait inançları çeşitli vesilelerle kendilerine sunulan saçılar sayesinde yöredeki yaşayış biçimlerini etkilemektedir. Ev , eşik, od, ocak iyelerine eş ruhlar ile ata ruhlarına ait inançlar canlı fakat esas yapıları unutulmuş şekliyle yaşamaktadır. Alkarısı, yörede kırk basması adıyla karakter ve fiziki yapı ve fonksiyonlarını korumaya devam etmektedir.

İnsan hayatında önemli aşamaları teşkil eden ve sosyal hayatta önemli yeri olan doğum, ad verme, evlenme/düğün, ölüm-mezar, yas, kurban, adak, saç ve bereketle ilgili törenlerde inançların önemli bir yeri vardır. Çalışmamızda bunların her birini ayrı başlıklar altında ele alarak incelemeye çalıştık. Sonuçta Burdur ve Yöresinde tespit ettiğimiz söz konusu törenlere ait inançların orta Asya Türk inançlarına benzer veya değişik şekillerinin bütün canlılığı ile yaşadığını söylemek mümkündür.

Burdur ve yöresindeki inançlarla ilgili olarak yaptığımız bu çalışma bize Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk boylarının taşıdığı eski Türk inançlarının çeşitli şekil ve pratiklerle günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir. Bu durum yüzyıllar boyu belli bir kültüre sahip olmuş ve onun içinde yoğrulmuş, sonra bir takım sebeplerle başka kültürlere geçmiş insan topluluklarının bu geçişleri sırasında ve hatta çok uzun zaman sonra bile eski kültürleriyle ilgilerini tamamen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi, bazılarını da yeni kültürün kalıplarına uydurarak muhafaza ettiklerini sosyolojik bir hadise olarak karşımıza çıkarmaktadır

Sonuçta, Türk sosyal ve dini hayatının İslam öncesi ve sonrası olarak bir bütünlük gösterdiğini söylemek mümkündür. Daha geniş çalışmaların çoğalmasıyla Türk kültür hayatının karanlıkta kalan bir çok unsurunun gün ışığına çıkacağı ve bilim adamlarının gelecekte daha sağlıklı ve güvenilir yorumlar yapmasına yardımcı olacağı açıktır.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

- ACIPAYAMLI, Orhan, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- ARAZ, Rıfat, *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 108, Ankara, 1991.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yayınları: 521, Ankara 1986.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lûgat-it- Türk Dizini "Endeks"*, TDK Yayınları: 524, TTK Basımevi, Ankara 1986.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- BANG, W, - ARAT, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936.
- BARTHOLD, W, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Geniş İzah, Düzeltme ve İlavelerle Çeviren M. Fuat Köprülü, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 86, Ankara, 1977.
- BARTHOLD, W., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz: K. Y. Koprman- A. İ. Aka), Ankara, 1975.
- BATUTA, İbn, *Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, (Haz. İ.Parmaksız), 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- BORATAV, Pertev Naili, *(Türk Halk Bilimi) 100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- BULUÇ, Saadettin, *"Şaman"İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt XI, s.310-335.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *"Türk Teamül Hukukuna Ait Notlar"*, Atsız Armağanı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1976.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1968.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 778, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1072, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1974.

- CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, Akçağ Yayınevi, Cilt VIII, İstanbul, 1993.
- ÇAY, M. Abdülhâluk, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 88, Ankara, 1988.
- ÇAY, M. Abdülhâluk, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri –I- (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 108, Ankara, 1990.
- ÇELİK, Ali, *Bazı Halk İnançlarının Hadislerle Münasebeti*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı doktora Tezi, İzmir 1993.
- ÇİNE, Hamit *Burdur'dan Damlalar: Folklor (Halkbilim)*, Uyan Matbaası, İzmir 1989.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Ltd. Şti. Ankara, 1970.
- DİLAÇAR, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.
- DİVİTÇİOĞLU, S., *Köktürkler*, İstanbul, 1987.
- DURU, Refik, *Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1978-1989 Çalışma Raporu*, İstanbul, 1980.
- EKİNCİ, Yusuf, *Burdur*, Ankara 1995.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 365, Ankara, 1981.
- Rıza ERDEM, *Burdur Tarihi Halkıyat ve Harsıyatı*, 1928.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ebru Yayınları, İstanbul, 1968.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları:I, İstanbul, 1973.
- ERGUN, Metin, *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manas*, Kültür Bakanlığı (Sanat/Edebiyat) Yayınları:2067, Ankara, 1998.
- ERÖZ, Mehmet, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Erdini Basımevi, İstanbul, 1977.
- ERÖZ, Mehmet, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul, 1977.
- ESİN, Emel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, Türk Kültürü El Kitabı, Seri: II, Cilt I/b'den ayrı Basım, İstanbul 1978.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisi*, İstanbul, 1979.
- ETEM, Halil, *Tarihi Âbide ve Eserlerimizi Korumaya Mecburuz*, İstanbul, 1933.

- EVKURAN, Mehmet, *Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam bilimleri Bölümü-Kelam, Yüksek Lisans Tezi, No: 62471, Ankara 1997.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları- Anadolu Mitolojisi*, İstanbul, 1987.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları, "Anadolu Üçlemesi"*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları:80, Araştırma İnceleme:II., 1. Baskı, İstanbul, 1998.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Ahlakı*, İstanbul, 1973.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Devletinin Tekamülü*, Ankara, 1981.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Hazırlayanlar: İsmail AKA, Kazım Yaşar KOPRAMAN, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları:8 İstanbul, 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, (Haz. H. DİZDAROĞLU), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları:6, Devlet Kitapları, 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, Ankara, 1976.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkut'un Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, *Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilayet-nâme"*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958.
- GÜNAY, Umay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, TTK. Yayınevi, Ankara, 1986.
- GÜNAY, Ünver,- Harun GÜNGÖR, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 7. Basım, Ötüken Neşriyat Yayın No:108, İstanbul, 1989.
- GÜNGÖR, Harun, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yayınları, Türk Kültür Serisi: I, 1. Baskı, Kayseri, 1998.
- HAN, Ebulgazi Bahadır, *(Şecere-i Terakime) Türklerin Soy Kütüğü*, (Haz. M: Ergin) Tercüman 1001 Temel Eser.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1979.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976.
- İNAN, Abdülkadir, *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara, 1962.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- İNAN, Abdülkadir, *Manas Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1972.

- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, -Materyaller ve Araştırmalar- III.* Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1986.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1988.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, Ankara, 1980.
- KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:112, Ankara, 1990.
- KALAFAT, Yaşar, *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, -Dini Folklorik Tabakalaşma-*, Kültür Bakanlığı Yayınları Gelenek-Görenek ve İnançlar Dizisi:24, Ankara, 1998.
- KALAFAT, Yaşar, *Türk Dünyası Halk inançları (Teori ve Metod)*, Türk Ocakları Trabzon Şubesi yayınları, Yayın No: 12, Trabzon, 2001.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar (I)*, Dergâh yayınları, İstanbul, 1985.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi:160, İstanbul, 1998.
- KAYACAN, İsa *Burdur Hatırlamaları*, Ece Yayınları, Ankara 1989.
- M. Asım KÖKSAL, *İslam Tarihi*, (Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, Cilt: VII), s. 104,107,111.
- KÖKSAL, Hasan, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 59, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- KÖKSAL, Hasan, *Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, Üç Dal Neşriyat, Akademik Kitaplar Serisi: 34, İstanbul, 1985.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınlarından VII Seri, sayı:47, Makaleler Külliyyatı, TTK Basımevi, Ankara, 1966.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İkinci basım, İstanbul, 1980.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976.
- MAHMUD, Kaşgarî, *Divanü Lûgat'it Türk (Ter. Besim Atalay)*, Cilt I.
- MAHMUD, Kaşgarî, *Divanü Lûgat'it Türk (Ter. Besim Atalay)*, Cilt II.
- MAHMUD, Kaşgarî, *Divanü Lûgat'it Türk (Ter. Besim Atalay)*, Cilt III.
- MENSCHING, G., *Dini Sosyoloji*, (Çev:Mehmet Aydın), Konya, 1994.

- OCAK, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1983.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:113, Seri:IV, A-30, 1990.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 48, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi*, Cilt I, Ankara, 1946.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1000 Temel Eser:50*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt II, İstanbul, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1000 Temel Eser:49*, Birinci basım, Milli Eğitim Basımevi, Cilt I, İstanbul, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayını, Cilt I, Ankara, 1978.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, 1000 Temel Eser, Cilt I-II, İstanbul, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları, No: 1, T.T.K. Basımevi, Cilt I, Ankara, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984.
- ÖNDER, Mehmet *Şhirden Şehire I*, İstanbul 1972.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını: 174, Ankara, 1966.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1995.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Folklor Dizisi:4, Ankara, 1977.
- ÖZDER, M. Âdil, *Türk Halkbiliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü* Ziya Gökalp Yayınları No:6, Ankara, 1981.
- ÖZSAİT, Mehmet, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul, 1980.
- ÖZSAİT, Mehmet, *Helenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul, 1985.

- ÖZTUNA, YILMAZ, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, 1977.
- PEKOLCAY, Necla, *İslami Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1975.
- RADLOFF, W. *Sibirya'dan* (Çev: Ahmet Temir), Cilt I-II, İstanbul, 1956.
- RADLOFF, W. *Sibirya'dan (Seçmeler)*, (Çev: Ahmet Temir), Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri: 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- RASONYI, La'szlo', *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:126. Seri:III-Sayı:A34, Ankara, 1991.
- ROUX, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları: 68, I. Baskı, İstanbul, 1994.
- SAKAOĞLU, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:28, Halk Edebiyatı Dizisi:5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980,
- SEPETÇİOĞLU, Necati, *Yaratılış ve Türeyiş (Türk Destanı)*, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını (II.Baskı), Ankara, 1972.
- SÜMER, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:5, 1983.
- TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Bilge Yayınları, Tarihi Eserler:1, Konya, 1977.
- TANYU, Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1986.
- TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla ilgili inançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:731, Kültür Eserleri Dizisi:72, Ankara, 1987.
- TOBÇAAN, M.N. *Moğolların Gizli Tarihi*, (I. Tercüme Prof. E. Haenich'in Almanca ve S. Kozin'in Rusça Tercümesini Moğolca Aslı İle Karşılaştırıp Dilimize Çev.Ahmet Temir) TTK basımevi, Ankara, 1948.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Hatıralar, (Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri)*, Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti., İstanbul, 1969.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı*, (Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlil), Kayı Yayınları:2, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1970.
- TURAL, Sadık Kemal, *Edebiyat Bilimine Katkıları*, Ankara, 1993, s. 215-230.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1971.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

ÜNGÖR, Sami, *Coğrafya Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.

WACH, J., *Din Sosyolojisi*, (Çev: Ünver Günay), Kayseri, 1991.

YALMAN/ YALKIN, A.Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları:256, Kültür Eserleri: 14, (Haz. Sabahat Emir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, Cilt:I-II.

II. MAKALELER

ACIPAYAMLI, Orhan “Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları”, I. *Uluslar arası Türk Folklor kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:6; DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müd. Matbaası, Ankara 1976, cilt IV, s. 3-7.

ACIPAYAMLI, Orhan “Türk Kültüründe Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, IV. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, cilt IV, s. 1.

ACIPAYAMLI, Orhan “Türkiye Yağmur duasında “Taş” ve “Kuru Kafa” Motifleri”, *Antropoloji*, sayı 8, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978,s. 11-19.

AÇA, Mehmet, “Türk Destanlarındaki Aşırme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı,” *Milli Folklor*, 1997, 9. Yıl, 5. Cilt Sayı:34, S.78.

AND, Metin, “Anadolu Halk Dansları ve Halk Tiyatrosunun Özellikle Hayvan Benzetmeceleri Bakımından Asya Kökenleri”, II.*Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1983, Cilt III, s. 31-50.

ATAÇ, Ünal, “Burdur Folkloru Hakkında”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, (TFA), Sayı 86,Eylül 1986, s. 86.

AYDIN, Mehmet, “Konya’daki Manevî Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Tahlili”, *Türk Halk Edebiyatında Yeni Görüşler*, (Hazırlayan Feyzi Halıcı), Ankara, 1985, cilt I, s.244-262.

AYDIN, Mehmet, “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, IV. *Milletlerarası Türk Halk Kongresi Bildirileri*, Ankara 1992, cilt IV, s.32.

BALAMAN, Ali Rıza “Gelenekler, Töre ve Törenler”, *Türk Halk Edebiyatı Folklorunda Yeni Görüşler*, (Yayına hazırlayan F. HALICI),Konya 1985, s. 398.

- BAŞAR, Zeki, “Şifalarına İnanılan Kutsal Sular”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 110, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s.47-58.
- BAYAT, Anadolu’da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt: 4, *Gelenek Görenek ve İnanışlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 86, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 23, Ankara 1987, s. 47-66.
- BOZYİĞİT, Ali Esat “Düğünlerimizde Bayrak Geleneği”, *III. Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 86, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, Cilt IV, s. 67-82.
- BURDURLU, İbrahim Zeki, “Burdur Düğünleri”, *I-II-III, Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı: 118, s. 125-128; Sayı: 119, s. 284-286; Sayı 121, s. 17-18, Ağustos- Eylül- Kasım 1941.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Şaman- Sayamin Bir Duası”, *R.R. Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 155.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Teamül Hukukuna Ait Notlar”, *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1976.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türklerde Sihri Taş Telakkisi”, *Halk Bilgisi Haberleri*, cilt II, Sayı 13, Kasım 1930, s. 1-9.
- CİNGÖZ, Meltem, ve SANTUR, Alparslan, “Türkiye’de Hıdrellez’de Uygulanan Bazı İnanç ve Adetlerle İlgili Bir Atlas Denemesi”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1993, s. 5.
- ÇAKIR, Sabri, “Kargalı: İmam Caferi-Tahtacı Alevi Köyü”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1995*, (Kültür Bakanlığı yayınları:1859, Halk Kültürü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 236, Ankara, 1996), s. 12-35.
- ÇOLAK, Sedat, “Torosların Zirvesinde Eski Yörük Oyunları I”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 2000/07-163, s. 57-64.
- ÇOLAK, Sedat, “Torosların Zirvesinde Eski Yörük Oyunları II”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, sayı: 2000/08-164, s. 57-64.
- DEDE, Abdurrahim, “Batı Trakya Türklerinde-Eski Türk Dini Şamanizm’den Kalıntıları”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, cilt IV, s.93-108.
- DEMİRİSOY, Mustafa, “Maniler”, *Burdur (dergi)*, sayı: 6, s. 11, Temmuz 1939.
- DURU, Refik, “Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1978-1979 Çalışma Raporu, İstanbul 1980.

- DUVARCI, Ayşe, “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 2, Sayı 7, Cilt I, Eylül 1990, Ankara, s. 34-38.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Oğuz Kaan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı, Belleten* 1986, TDK Yayınları:539, Ankara, Üniversitesi Basımevi, Ankara, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.53-66.
- ERKAN, Yusuf, “Bir Köy Orta Oyunu Örneği Maşala, Meşale veya Maşıla”, *Güzel Gölhisar Gazetesi*, Yıl: 6, Sayı: 49-50 (Mart-Nisan 200).
- ERÖZ, Mehmet, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, s.43-53.
- FINDIKOĞLU, Fahrettin Ziya, “Türk Folklorunda İsim Meselesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 1957, Sayı. 39, s. 609-610.
- FISCHDICK, Edith, “Türk Halk Hikâyeleri İle İlgili Bir Araştırma:Elif İle Mahmut”, (Çev:F.Türkmen - *Türk Folkloru Araştırmaları*, G.Ü. Basın Yayın,Yüksek Okulu A.ŞENOC AK) Basımevi, Ankara, 1984, s.55-84.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Rüyalar Üzerine”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, cilt IV, s. 183-208.
- GÖZAYDIN, Nevzat, “Dağıstan, İran ve Türkiye’de Yağmur Duasındaki Bazı Ortak Motifler Üzerine”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, Cilt IV, s.165 - 171.
- GÖZÜKİL, Ömer, “Burdur İlinden Derlenen Lâkaplar”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 170, Ankara 1992, s. 49.
- GÜLENSOY, Tuncer, “Türk Halk Bilimine Kaynak Olarak, Moğolların Gizli Tarihi”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982, Cilt I, s. 119-128
- HAFIZ, Nimetullah, “Kosova’da Hıdırellez Âdetleri”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okul Basımevi, Ankara, 1982, Cilt IV, s.237-246
- HALICI, Feyzi, “ XXI. Y.Yıl Eşiğinde Örf ve Âdetler (Türk Töresi)”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler*, Konya 1985, s. 390.
- İNAN, “İslam Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *Makaleler ve İncelemeler*, 2. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara 1987, s. 455.
- İNAN, Abdülkadir, “Altay Şamanlığına Ait maddeler”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 406-411.

- İNAN, Abdülkadir, "Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1965.
- İNAN, Abdülkadir, "Türk Destanları", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976.
- İŞÇİLER, S. Salim, "Tekirdağ'da Hıdırellez", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı: 47, Haziran 1953, s.746-748.
- KANSU, Şevket Aziz, "İsparta, Burdur İlleri Çevresinde TTK Adına 1944 Haziranında Yapılan Prehistorya Araştırmalarına Dair Rapor", *Belleten*, IX/34, Ankara, 1945.
- KARATAŞ, Aynur, "Burdur Köylerinden Derlenen Yaslar", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara, 1992, s. 79-90.
- KAZAN, Şevkiye, "Burdur'daki Dini Manevi Halk İnançları, Mahalli Kelimeler, Atasözleri ve Kelimeler", *BURDUR Araştırmaları*, (Burdur Valiliği Çevre Koruma Vakfı Yayını (altı ayda bir yayınlanır), Sayı: I, Yıl: I, Mayıs 2001.
- KORKMAZ, Ramazan, "Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri ve Bu Geleneğin Türk Dünyasındaki Yeri", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1989, s. 183-197.
- KÖKSAL, Hasan, "İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ile Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, Cilt IV, s.227-239.
- KÖKSAL, Hasan, "İzmir'de Ziyaret ve Adak Yeri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve uygulamalar", *Türk Folklorundan Derlemeler*, 1986/1, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:72, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986 s. 153-171.
- MAKAL, Tahir Kutsi, "Anadolu'da Ağıtçı Kadınlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:78, Feryal Matbaacılık San. Ve Tic. Şti. Ankara, 1986, cilt II s. 245-250.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Bektaşî Menâkıbnamelerinde Tenasüh (Remcarnation-Metempsychose) İnancı", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 40, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu-Basımevi, Ankara, 1982, Cilt IV, s.397-408.
- ÖNDER, A(lî) Rıza, "Yağmur Duasından Ana Tanrıçaya", *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/2, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 35, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s. 49-65.

- ÖZÖNDER, Cihat, "Türkiye'deki Kazak Göçmenlerinin Dinî yapıları ve Şamanlık Bakiyeleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 40, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu- Basımevi, Ankara, 1982, Cilt IV, s.419-428.
- ÖZTELLİ, Cahit, "Anadolu'da Şamanlığın İzleri", *Uluslar Arası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, 1973, S.410.
- ÖZTELLİ, Cahit, "Eski İnançların Bugünkü İzleri", *I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 21, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası Ankara, 1976, Cilt IV, s. 241-247.
- ÖZTUNA, Yılmaz, "Osmanlı Türk Toplumunda Din", *Tarih Mecmuası* (1 Kasım 1976, Yıl 12, C. 2., Sayı 11, Sıra No: 143) s. 4.
- RAHMAN, Abdülkerim, "Uygurların Defin Merasimleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları 86, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, Cilt IV, s.307-318.
- RAYMAN, Hayrettin, "Bayburt ve Yöresi Ziyaret Yerleri", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.337-341.
- ROUX, Jean-Paul, "Türk Göçebe Sanatının Dinî Bakımdan Anlamı", *Türk Kültürü El Kitabı*, İslâmiyet'ten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972,Cilt:II, Kısım 1 a, s.74-87.
- SAKAOĞLU, Saim, "Bay Böyreğ Hikâyesinin Bayburt Rivayeti", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl 3, 4, 5, 6, 1966-1969, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s.159-180.
- SAKAOĞLU, Saim, "Şahsa Bağlı Menkıbelerin Anonimleşmesi ve Bir Elazığ Menkıbesi", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Elazığ, 1985, s. 335-340.
- SARACOĞLU, Erdoğan, "Kıbrıs'ta Doğum", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (*Gelenek, Görenek ve İnançlar*), Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:86, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, Cilt IV, s. 329-340.
- SARIYAR, Mehmet Güneş, "Burdur Folklorundan Örnekler", *Milli Eğitim*, Sayı 12, 3/1974.
- SEYİDOĞLU, Bilge, "Bir Elazığ Masalının Tahlili", *Ateşkâr Oğlan, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1989, s. 279-283.
- SEYİDOĞLU, Bilge, "Gezgin Efsaneler Üzerine Bir Araştırma: Norveç ve Türkiye (Erzurum) Efsaneleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli

Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 78, Feryal Matbaacılık San. Ve Tic. Şti. Ankara, 1986, cilt II, s. 359-363.

SOYLU, Sıtkı, "Taşeli Yöresi Düğün Gelenekleri ve Geleneği Oluşturan Sebepler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:86, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, Cilt IV, s. 361-370.

SÜMER, Ali, "Alevi-Bektaşî Kültüründe Renkler ve Semahlardaki Figürlerin Anlamı," *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1872, Ankara, 1997, s. 386-390.

SÜMER, Faruk, "Eski Türklerde Yağmur ve Kar Yağdırma Âdeti", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 44, Cilt IV, Ağustos 1953, s.2533-2535

ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Burdur'da Düğün Âdetleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, Sayı 33, s. 259, Şubat 1934.

TAN, Nail, "Türkiye'de Evlenmeyen Kızların Kısmetlerini Açma Pratikleri", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* 1976, Ankara 1976, s.213-246

TANYU, Hikmet, "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El İle İlgili İnançlar üzerine Kısa Bir Araştırma", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 40, G.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu-Basımevi, Ankara, 1982, Cilt IV, s.479-495.

TANYU, Hikmet, "Dini Folklor ve Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma", *Uluslar arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Ankara, 1975, S.118.

TANYU, Hikmet, "Hacıbektaş'ta (Suluca Karahöyük) Bazı İnançlar ve Âdetler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:86, Başbakanlık Yayınları Ankara, 1987, Cilt IV, s. 381-394.

TANYU, Hikmet, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:6, D.S.İ. Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1976, Cilt IV, S.283-304.

TEKİN, Talat, "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I*, (Eski Türk Şiiri), Sayı: 409, Ocak, 1989, s. 38,39.

TURAN, A(hmet) Şekür, "Afganistan Kazak Türkleri'nde Ölü Gömmme Âdetleri", *Türk Folklorundan Derlemeler*, 1986/1, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:72, Ankara, 1986, s. 307-309.

TURAN, A(hmet), "Türk Destan ve Masallarında Şekil Değiştirme (Kuş Şekline Girme) Motifi", *Milli Folklor*, Yıl:2, Sayı:5, Cilt I, Mart 1990, s. 35-37.

- UĞUR, Rahmi, "Burdur Halk Bilgisi Tetkikleri", *Burdur* (dergi), Sayı 15-16-17-18, 1940.
- UĞUR, Rahmi, "Burdur Halk Bilgisi Tetkiklerinden", "Cumhuriyetten Önce Burdur Düğünleri", *Burdur* (dergi), sayı: 23,24,25,26, Eylül-Ekim 1941.
- UYSAL, Ahmet Edip "Destanlarımızda Dede Korkut Hikâyeleri İle Köroğlu'unda Tabiatüstü Unsurlar", *Erdem*, Sayı:4, Cilt II, Ocak 1986, TTK Basımevi, Ankara, Nisan 1986, s. 13-29.
- ÜÇER, Müjgân, "Anadolu Folklorunda "Fadime Ana", *Türk Folkloru Araştırmaları*, Milli Folklor Araştırma Daire Yayınları:32, Ankara, 1981, s. 113-120.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, "Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", *I. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:21, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:6, Ankara, 1976, Cilt IV, s. 369-384.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Ordu Yöresine Ait Bazı Folklor Unsurlarının Tarihi Kökenleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:86, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, Cilt IV, s. 439-446.
- YILDIRIM, Dursun, "Kök-Türk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?", *IV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Antalya, 1991.
- YÜCE, Şener, "Burdur'un Bucak İlçesi Türküleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı 167, Haziran 1963.
- YÜCE, Şener, "Burdur Düğünleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, sayı: 194, Eylül, 1965.

III. YÖRE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

A) YILLIKLAR

- 1985 *Altınyayla (Dirmil) Yıllığı*, (Altınyayla Kaymakamlığı Yayını), 1985).
- 1967 *Burdur İl Yıllığı*, (Burdur Valiliği Yayını, Ankara, 1968).
- 1973 *Burdur İl Yıllığı*, (Burdur Valiliği Yayını, Ankara, 1974).
- 1986 *Karamanlı Yıllığı*, Karamanlı Kaymakamlığı Yayını, Ankara, 1986).
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Cep Yıllığı*, (DİE Yayınları, 1980).

B) DERGİLER

Burdur Pilot Proje Uygulamaları Bülteni, Türk Standartlar Enstitüsü, Ankara (Ocak) 1995, s. 80-90.

Burdur Araştırmaları, Burdur Valiliği Çevre Koruma Vakfı Yayını (altı ayda bir yayınlanır), Sayı: I, Yıl: I, Mayıs 2001.

Burdur Dergisi, Burdur, Şubat 1939 - Ekim 1941 Aylık Dergi.

Dünü Bugünü ve Yarınıyla Burdur, Burdur Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma Dizisi 1, Birinci Baskı, 1995.

Burdur İli Turizm Envanteri ve Turizmi Geliştirme Plânı, Ankara (Ocak), 1994.

Burdur'a Hasret, Burdur İl Ve İlçelerini Tanıtma, Kalkındırma Ve Yardımlaşma Derneği Yayın Organı, Haziran 1999, Sayı: 23.

C) TEZLER

ÇÖLGEÇEN, Kenan, "Tavas Halk Kültürü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez No: 61341, Denizli 1997.

EVKURAN, Mehmet, "Müslüman Kültüründeki Mitolojik Unsurlar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İlişkiler Bilgileri Bölümü Kelam Anabilim Dalı, Ankara 1997.

KAAN, Murat, "Altınyayla ve Yöresi Ağzları", Yayınlanmamış Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde, 2000.

KILIÇ, Abdullah, "Isparta İli Folkloru!", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez No: 52799, Ankara 1996.

ÖZTÜRK, Ferit, "Burdur ve Çevresinde Sözlü Geleneğe Dayalı Adak ve Adak Yerleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez No:17956, Ankara 1991.

ŞAHİN, Dursun, "Burdur Folklorundan Örnekler", Yayınlanmamış Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1979.

ŞAHİN, Hüseyin, "Göhlisar Folkloru", Yayınlanmamış Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli, 1999.

IV. KAYNAK KİŞİLER

1. Alime TOKMAK. 1948 Çavdır doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Kozağacı'nda oturur.
2. Ayşe ÇAKIR. 1936 Çavdır doğumlu, ev hanımı, ilkokul mezunu, Kozağacı'da oturur.
3. Ayşe ERDOĞAN. 1326 (H.) Buldan doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Buldan'da oturur.
4. Ayşe Hasural. 1905 Tefenni doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar'da oturur.
5. Fatma EMİRDAĞ. 1940 Tefenni doğumlu, ev hanımı, okur yazar, Çavdır'da oturur.
6. Emine KANÇELTİK. 1938 doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar'da oturur.
7. Fatma KANYILMAZ. 1945 Gölhisar doğumlu, ev hanımı, Gölhisar/Armutlu'da oturur.
8. Fatma TANRIÖVER. 1936 Tefenni doğumlu, ev hanımı, okur yazar, Kozağacı'nda oturur.
9. Fatmana AVCI. 1960 Gölhisar doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar'da oturur.
10. Feden HASÇAĞATAY. 1928 Tefenni doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar/ Armutlu'da oturur.
11. Hacer ÖZTÜRK. 1955 Aydın/Burhaniye doğumlu, öğretmen, Söğüt'te oturur.
12. Hasan KANÇELTİK. 94 yaşında, Tefenni doğumlu, çiftçilik ve kasaplık yapmış, okur yazar, Armutlu'da oturur.
13. Hatice BAYAR. 1938 Gölhisar doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar'da oturur.
14. Hatice ESEN. 1908 Arpacık doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, Gölhisar'da oturur.
15. Kerem YILMAZ. 1942 Başpınar doğumlu, emekli memur, Başpınar'da oturur. Kozağacı'nda oturur.
16. Makbule KUŞÇU. 1940 Kozağacı doğumlu, ev hanımı, okur yazar değil, köyde ebelik yapar, Kozağacı'nda oturur.
17. Mustafa KANÇELTİK. 1933 Tefenni doğumlu, çiftçi, okur yazar, Gölhisar'da oturur.(14/01/2000 tarihinde öldü).

18. Naile ÖZDEMİR. 1961 Yeşilova doğumlu, ev hanımı, ilkokul mezunu, Burdur'da oturur.
19. Osman ERDOĞAN; 1321 (H.) Yeşilova doğumlu, çiftçi, okur yazar, Buldan'da oturur.
20. Ömer AKAY. 1939 Tefenni doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Gölhisar'da oturur.
21. Salih YAVUZ. 1956 Çavdır doğumlu, memur, ilkokul mezunu, Söğüt'te oturur.
22. Ümmü ERTÜRK. 1955 Altınyayla doğumlu, emekli ebe, Gölhisar'da oturur.
23. Zeliha ÖZBAĞ 1948 Gölhisar doğumlu, Ankara Körler Okulu mezunu emekli memur, Denizli'de oturur.

